CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh Recd 3. 7. 1912

BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS
PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES, No. 1234.

5086-88

विधानपारिजातः।

THE VIDHĀNA-PĀRIJĀTA

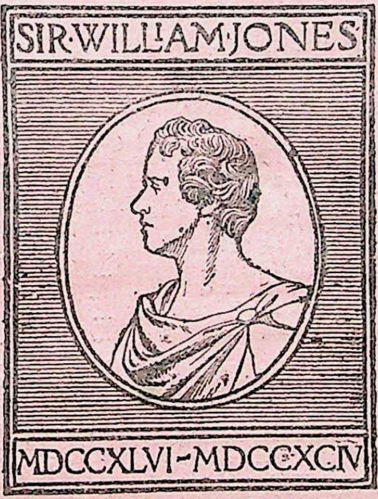

EDITED BY

PAṆḌITA TĀRĀPRASANNA VIDYĀRATNA

Professor, Sanskrit College, Calcutta.

VOL. II, FASCICULUS IV.

CALCUTTA:
PRINTED BY H. V. CHATTERJI, SATYA PRESS, 27, GHOSE LANE.
AND PUBLISHED BY THE
ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET,
1910.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

Asiatic Society of Bengal

No, 57, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM THE SOCIETY'S AGENTS,—

MR. BERNARD QUARITCH, *11, Grafton Street, New Bond Street, London, W.*,

AND MR. OTTO HARRASSOWITZ, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMANY.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied—some of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

*Advaita Brahma Siddhi, Fasc. 2,4 @ /10/ each ... Rs.	1	4
Advaitachintā Kaustubhe, Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
*Agni Purāṇa, Fasc 3-14 @ /10/ each	7	8
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-5; Vol. III, Fasc 1-5, Vol, IV, Fasc. 1-8 @ /10/	14	6
Aitareyālochanum, (the preface of the Ditto) by Ācārya S. V. Sāmasramī ...	2	0
*Anu Bhāshya, Fasc 2-5 @ /10/ each	2	8
Aphorisms of Sāṇdilya, (English) Fasc. 1	1	0
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Acvavaidyaka, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
*Ātharvana Upanishad, Fasc. 3-5 @ /10/ each	1	14
Avadāna Kalpalatā, (*Sans. and Tibetan*) Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II. Fasc. 1-5 @ 1/ each	11	0
A Lower Ladakhi version of Kesarsaga, Fasc. 1-3 @ 1/- each ...	3	0
Bālam Bhaṭṭī, Vol I Fasc 1-2, Vol II Fasc I @ /10/	1	14
Baudhāyana Srauta Sutra, Fasc. 1-3, Vol II Fasc I @ /10/ each ...	2	8
*Bhāmatī, Fasc 4-8 @ /10/-	3	2
Bhāṭṭa Dīpikā Vol. I, Fasc. 1-5 @ /10/-	3	2
Brahma Sutra, Fasc. 1, @ /10/-	0	10
Bṛhaddēvatā, Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Bṛhaddharma Purāṇa, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Bodhicaryāvatāra of Çāntidevi, Fasc. 1-5	3	2
Çatadusani, Fasc. 1-2	1	4
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1-4 @ 2/ each ...	8	0
Çatapatha Brāhmaṇa Vols. I Fasc 1-7, II Fasc 1-5, III Fasc 1-7, V Fasc 1-4	14	6
Çatasāhasrikā-prajñāpāramitā, Part I, Fasc. 1-12 @ /10/ each ...	7	8
*Caturvarga Chintāmani, (Text) Vols. II, 1-25; III. Part I, Fasc. 1-18, Part II, Fasc. 1-10 @ /10/ each; Vol. IV, Fasc. 1-6	36	14
Çlokavārtika, (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/-	7	8
*Çrauta Sūtra of Āpastamba, Fasc. 9-17 @ /10/ each	5	10
Ditto Ācvālāyan, Fasc 4-11 @ /10/ each	5	0
Ditto Çāṅkhāyan, (Text) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-4; Vol. III, Fasc. 1-4, Vol IV Fasc. 1 @/10/ each ...	10	0
Ditto Lātyāyan Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
Çrī Bhāshyam, (Text) Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Dān Kriyā Kaumundi, Fasc. 1-2	1	4
Gadādhara Paddhati Kālasāra, Vol I, Fasc. 1-7...	4	6
Ditto Ācārasāra, Vol II, Fasc. 1 3	1	14
Gobhiliya G hyo Sutrum, Fasc. 4-12 @ /10/	5	10
Kāla Viveka, Fasc. 1-7	4	6
Kātantra, Fasc. 1-6 @ /12/ each	4	8
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc 1-14 @ /1/4/- each	17	8
Kūrma Purāṇa, Fasc. 3-9 @ /10/ each	3	2
Lalita-Vistāra, (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	3	0
Ditto Fasc. 3-6 @ /10/ each	2	8
Madana Pārijāta, Fasc. 1-11 @ /10/ each	6	14
Mahā-bhāṣya-pradīpōdyōta, Vol. I Fasc. 1-9 & Vol. II, Fasc. 1-12, Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each	16	14
Manuṭīkā Sangraha, (Text) Fasc 1-3 @ /10/ each	1	14
Mārkandeya Purāṇa, (English) Fasc. 1-9 @ 1/- each	9	0
* Ditto (Text) Fasc 5-7 @ /10/	1	14
*Mīmāṁsā Darcaṇa, (Text) Fasc. 6-19 @ /10/ each	8	12

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

State Museum Library
5086
Regd. 3/7/12

एतदपि नित्यं काम्यं च संयोगपृथक्त्वन्यायात् । प्रयोगस्तु नृसिंहपुराणोक्तः । मध्याह्ने तिलामलकैः स्नात्वा

नृसिंह देवदेवेश तवजन्मदिने शुभे ।
उपवासं करिष्यामि सर्वभोगविवर्ज्जितः ॥

इति मन्त्रेण सङ्कल्पं कृत्वा आचार्य्यं वृत्वा सायंकाले श्रीलक्ष्मी सहित नृसिंहस्य यथाशक्ति स्वर्णनिर्म्मितां प्रतिमां कलशोपरि प्रतिष्ठाप्य षोड़शोपचारैः सम्पूज्य रात्रौ जागरणं कृत्वा प्रातः-स्नानादि विधाय पुनर्देवं सम्पूज्य—

नृसिंहाच्युत देवेश लक्ष्मीकान्त जगत्पते ।
अनेनार्घ्यप्रदानेन सफलाः स्युर्मनोरथाः ॥

इति मन्त्रेण आचार्य्याय प्रतिमां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वयं पारणं कुर्य्यादिति संक्षेपः ।

वैशाखपौर्णमास्यां विशेषमाह अपरार्के जाबालिः—

घृतान्न मुदकुम्भं च वैशाख्यां च विशेषतः ।
निर्द्दिश्य धर्म्मराजाय गोदान फल माप्नुयात् ॥
सुवर्णतिलयुक्तैस्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
तर्पयेदुदपात्रैस्तु ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

इति ।

मन्त्रस्तु एष धर्म्मघटोदत्त इति अक्षय्यतृतीयाप्रकरणे अभिहितः ।

विष्णुरपि—

तिलान् कृष्णाजिने कृष्णान् हिरण्यं मधुसर्पिषी ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ददाति यस्तु विप्राय सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥

इति ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते
वैशाखविधानानि समाप्तानि ॥

अथ ज्यैष्ठमासविधानानि ।

तत्र मार्कण्डे हरेर्जलक्रीडा उक्ता—

घनागमे प्रकुर्व्वन्ति जलस्थं वै जनार्द्दनम् ।
ये जना नृपशार्द्दूल न ते यान्ति पुनर्भवम् ॥
स्वर्णपात्रे ऽथवा रौप्ये ताम्रे वा मृन्मयेऽपि वा ।
तोयस्थं योऽर्च्चयेद्विष्णुं शालग्रामशिलोद्भवम् ॥
प्रतिमां वा महाभाग तस्य पुण्य मनन्तकम् ॥

इति ।

तत्र शुक्लतृतीयायां रम्भाव्रतमुक्तं माधवीये भविष्ये—

भद्रे शृणुष्व यत्नेन रम्भाख्यं व्रतमुत्तमम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ज्यैष्ठ शुक्लतृतीयायां स्नातानियमतत्परा ॥

इत्यादि ।

साच पूर्वविधा कार्य्या इत्युक्तं प्राक् ।

ज्यैष्ठ शुक्लदशमी दशहरा ।

तदुक्तं हेमाद्रौ ब्राह्मे—

ज्यैष्ठेमासि सितेपक्षे दशमी हस्तसंयुता ।

हरते दशपापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ॥

इति ।

वाराहेऽपि—

दशम्यां शुक्लपक्षेतु ज्यैष्ठेमासि कुजेऽहनि ।

अवतीर्णा यतः स्वर्गा द्धस्तर्क्षेच सरिद्वरा ।

हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता ॥

इति ।

अत्रान्योविशेषः काशीखण्डे उक्तः । विस्तरभीत्या नात्र-लिखितः । यदि ज्यैष्ठोमलमासो भवति तदा तत्रैव दशहरा कार्य्या न तु शुद्धे ।

दशहरासु नोत्कर्षश्चतुर्ष्वपि युगादिषु ।

इति हेमाद्रौ ऋष्यशृङ्गोक्तेः । गङ्गाया असम्भवे तीर्थान्तरे-ऽपि इदं कार्य्यम् ।

यां काञ्चित् सरितं प्राप्य स्नात्वा दद्यात्तिलोदकम् ।

मुच्यते दशभिः पापैः स महापातकोपमैः ॥

इति स्कान्दोक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अस्यां तिथौ सेतुबन्धरामेश्वर नमस्कारादि विशेषपूजा कार्य्या इत्युक्तं स्कान्दे सेतु माहात्म्ये ।

ज्यैष्ठेमासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः ।
गरानन्दे व्यतीपाते कन्याचन्द्रे वृषेरवौ ॥
दशयोगे सेतुमध्ये लिङ्गरूपधरं हरम् ।
रामो वै स्थापयामास शिवलिङ्ग मनुत्तमम् ॥
तस्मिन् दिने तमीशानं नत्वा स्यान् मोक्षभाजनम् ।

इति ।

ज्यैष्ठ शुक्लैकादशी निर्ज्जला । तत्र निर्जल मुपोष्य उदकुम्भं विप्राय दत्त्वा मुच्यते इति निर्णयामृते उक्तम् । ज्यैष्ठ पौर्णमास्यां सावित्रीव्रतमुक्तं भविष्ये—

ज्यैष्ठेमासि सितेपक्षे पौर्णमास्यां तयाव्रतम् ।
चीर्णं पुरा महाभक्त्या कथितं ते मया नृप ।

इत्यादि ।

इदं ज्यैष्ठामावस्यायामप्युक्तं निर्णयामृते भविष्ये—

अमायां ज्यैष्ठ मासस्य वटमूले महासती ।
त्रिरात्रोपोषिता नारी विधिनाऽनेन पूजयेत् ॥

इदं व्रतं दाक्षिणात्याः पूर्णिमायां पाश्चात्या अमाया माचरन्ति । अत्रापि पूर्णिमामावास्ये पूर्वविद्धे ग्राह्ये ।

बृहत्तपा तथा रम्भा सावित्री वटपैतृकी ।
कृष्णाष्टमीचभूताच कर्त्तव्यासम्मुखीतिथिः ॥

इति स्कान्दोक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भूतविद्धासिनीवाली न तु तत्र व्रतं चरेत् ।
वर्ज्जयित्वा तु सावित्रीव्रतं भोः शिखिवाहन ॥

इति वचनाच्च । यदा तु परदिने अष्टादशघटिकाव्यापिनी तदा परैव ग्राह्या ।

पूर्वविद्धैव सावित्रीव्रते पञ्चदशी तिथिः ।
नाड्योऽष्टादश भूतस्य परतश्चेत् परेऽहनि ॥

इति माधवाचार्य्योक्तिः ।

अत्र विशेष आदित्यपुराणे उक्तः—

ज्यैष्ठेमासि तिलान् दद्यात् पौर्णमास्यां विशेषतः ।
अश्वमेधस्य यत् पुण्यं तत् प्राप्नोति न संशयः ॥

इति ।

इयंमन्वादिरपि । सा च पौर्वाह्णिकी ग्राह्या इत्युक्तं प्राक् ।

इति विधानपारिजाते ज्यैष्ठमासविधानानि ।

अथ आषाढ़मासविधानानि ।

आषाढ़ शुक्लदशमी पौर्णमासी च मन्वादिः । सा च पूर्वाह्न-व्यापिनी ग्राह्या इत्युक्तं। आषाढ़ शुक्लैकादश्यां(वातपू)शङ्ख चक्रादि-धारण मुक्तं रामार्च्चनचन्द्रिकायां नृसिंहपरिचर्य्यायां च भविष्ये—

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शयन्यां चैव बोधिन्यां चक्रतीर्थे तथैवच।

शङ्खचक्रविधानेन वह्नि पूतो भवेन्नरः॥

ऋग्वेदे सप्तमाष्टके तृतीयाध्यायेऽपि—

पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्य्येषि विश्वतः।

अतप्त तनु र्न तदामो अश्नुते शृतास इद्वहन्त स्तत् समाशत॥

म ९. सू ८३. ऋक् १।

तथा—

तपोष्पवित्रं विततं दिवस्पदे शोचन्तो अस्य तन्तवो व्यस्थिरन्।

अवन्त्यस्य पवीतार माशवो दिवस्पृष्ट मधि तिष्ठन्ति चेतसा॥

म ९. सू ८३. ऋक् २।

तथा तत्रैवाष्टके चतुर्थाध्याये—

चमूषच्छ्येनः शकुनो विभृत्वा गोविन्दुर्द्रप्स आयुधानि बिभ्रत्।

अपा मूर्म्मिं सचमानः समुद्रं तुरीयं धाम महिषो विवक्ति॥

म ९. सू ९३. ऋक् १९।

तथा परोमात्रयेति सूक्तपरिशिष्टेऽपि—

चक्रं बिभर्त्तिवपुषाभितप्तं बलं देवाना ममृतस्य विष्णोः।

स याति नाकं दुरिता विधूय विशन्ति यद् यतयो वीतरागाः॥

देवासो य (त्र) त्पवितिनवाहुना सुदर्शनप्रयताः स्वर्ग मायन्।

ये लाञ्छिता मानवा लोकसृष्टिं वितन्वन्ति ब्राह्मणास्तद्वहन्ति।

इति।

यजुर्वेदेऽपि—

येन देवाः पवित्रेण आत्मानं पुनते सदा।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तेन पवित्रेण सहस्रधारेण पावमान्यः पुनन्तु मा ॥

इति ।

तैत्तिरीयारण्यके—

चरणं पवित्रं विततं पुराणं येन पूतस्तरति दुष्कृतानि ।
तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अतिपाप्मानमरातिं तरेम ॥

इति ।

काण्वशाखायामपि—

पवित्रेण पुनीहि मा शुक्रेण देवदीद्यत ।
अग्ने क्रत्वा क्रतू रनुयत्ते पवित्र मर्चिष्यग्ने विततमन्तरा ॥
ब्रह्म तेन पुनातु मा ॥

इति ।

शतपथेऽपि—

सहोवाच याज्ञवल्क्य स्तस्मात् पुमानात्महिताय हरिं भजेत् ।
स्वर्लोकमौले वर्म्माण्यग्निना सन्धत्ते ।

इति ।

सामवेदेऽपि—

प्रते विष्णो भज चक्रे * ।

पाद्मेऽपि—

अग्निहोत्रं यथा नित्यं वेदस्याध्ययनं यथा ।
ब्राह्मणस्य तथैवेदं तप्तचक्रादिधारणम् ॥

इति ।

---

* मन्त्रोऽयं सामवेदे नोपलभ्यते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विष्णुभक्तिचन्द्रोदयेऽपि ब्राह्मे नारदः—

विष्णुनामाङ्कितां मुद्रा मष्टाक्षर समन्विताम् ।
शङ्खचक्रायुधैर्युक्तां स्वर्णरौप्यमयीं तथा ॥
धत्ते भागवतो यस्तु कलिकाले विशेषतः ।
प्रह्लादस्य समो ज्ञेयो ह्यन्यथा कलि वल्लभः ॥
शङ्खचक्राङ्कितो भक्त्या श्राद्धं यः कुरुते द्विजः ।
विधिहीनं तु सम्पूर्णं पितॄणां तु गया समम् ॥
यथाग्निर्दहते कक्षं वायुना प्रेरितोभृशम् ।
तथा दहन्ति पापानि दृष्टाकृष्णायुधानि वै ॥
शङ्खाङ्किततनुर्विप्रो भुङ्क्ते यस्य तु वेश्मनि ।
तदन्नं स्वय मश्नाति पितृभिः सह केशवः ॥
कृष्णायुधाङ्कितं दृष्ट्वा सम्मानं न करोति यः ।
द्वादशाब्दार्ज्जितं पुण्यं वाष्कलेयापगच्छति ॥
कृष्णायुधाङ्कितोयस्तु श्मशाने म्रियते यदि ।
प्रयागे या गति स्तस्य सागतिर्नियताध्रुवम् ॥
कृष्णायुधैः कलौ नित्यं मण्डितोयस्य विग्रहः ।
तत्राश्रयं प्रकुर्व्वन्ति विवुधा वासवादयः ॥
यः करोति हरेः पूजां कृष्णशस्त्राङ्कितोनरः ।
तस्यापराधसाहस्रं नित्यं हरति केशवः ॥
कृत्वा काष्ठमयं विम्बं कृष्णशस्त्रैस्तु चिह्नितम् ।
तेनाङ्कयति चात्मानं तत् समो नास्ति वैष्णवः ॥
पाषण्डपतिते व्रात्ये नास्तिकालाप तत्परैः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न लिप्यते कलिकृतैः कृष्णशस्त्राङ्कितोनरः ॥

इत्यादि ।

द्वारकामाहात्म्ये ऽपिवायव्ये—

अग्निनैवतु सन्तप्तं चक्रमादाय वैष्णवः ।
धारयेत् सर्व्ववर्णानां हरिसालोक्यसिद्धये ॥
कृत्वा धातुमयीं मुद्रां तापयित्वा स्वकां तनुम् ।
चिह्नयेद् वैष्णवो यस्तु स याति परमां गतिम् ॥
नवप्रश्न पञ्चरात्रे शुक्रमाहेश्वरसंवादेऽपि—
सौवर्णं राजतं कांस्यं ताम्रं काष्ठमयं तु वा ।
चक्रं कृत्वा तु मेधावी धारयीत विचक्षणः ॥

नारदीय पञ्चरात्रेऽपि—

द्वादशारं तु षट्कोणं वलयत्र (संयुतम्) समन्वितम् ।
हरेः सुदर्शनं तप्तं धारयीत विचक्षणः ॥

पाद्मेऽपि—

उपवीतादिवद्धार्य्याः शङ्खचक्रगदादयः ।
ब्राह्मणस्य विशेषेण वैष्णवस्य विशेषतः ॥
उपवीतं शिखावन्ध स्चक्रलाञ्छन मेवच ।
चक्रलाञ्छन हीनस्य विप्रस्य विफलाक्रिया ॥
चक्राङ्किताय दातव्यं हव्यं कव्यं द्विजोत्तमैः ।
तस्माच्चक्राङ्कितस्तिष्ठेत् पवित्रं तरति श्रुतेः ॥

वाराहेच—

शङ्खचक्राङ्कनं कुर्य्यादात्मनो वाहुमूलयोः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कलत्रापत्य भृत्येषु पश्वादिषु विशेषतः ॥
दक्षिणे तु भुजे विप्रो विभृयाद्वै सुदर्शनम् ।
सव्ये तु शङ्खं विभृयादिति ब्रह्मविदोविदुः ॥
चक्रादि धारणं पुंसां हरिसम्बन्धवेदनम् ।
पातिव्रत्यनिमित्तं हि यथा वलयभूषणम् ॥
तप्तं वै विधिवत् कृत्वा पञ्चायुधविधानतः ।
तत्तन्मन्त्रेण मन्त्रज्ञः प्रतिष्ठाप्य पृथक् पृथक् ॥

गौतमीतन्त्रेऽपि—

ललाटे च गदाधार्य्या मूर्द्ध्नि चापं शरं तथा ।
नन्दकं चैव हृन्मध्ये शङ्खंचक्रं भुजद्वये ॥

इति ।

निन्दने निषेधस्तु ब्राह्मे—

तप्तचक्राङ्कितं दृष्ट्वा ये निन्दन्ति नराधमाः ।
अवलोक्य मुखं तेषामादित्य मवलोकयेत् ॥

इत्यादि ।

काशीखण्डेऽपि—

अन्येऽपि ये ऽहरिहराङ्कधरा धरायां
ते दूरतः पुनरहो परिवर्ज्जनीयाः ।

इत्यादि ।

तत्रैव ध्रुवाख्याने—

शङ्खचक्राङ्किततनुः शिरसा मञ्जरीधरः ।
गोपीचन्दनलिप्ताङ्गो दृष्टश्चेत्तदघं कुतः ॥ इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भारतेऽपि—

नान्यदेवं नमस्कुर्य्यान्नान्यदेवं निरीक्षयेत् ।
चक्राङ्कितः सदातिष्ठेन्मद्भक्तः पाण्डुनन्दन ॥
भीष्मपर्व्वण्यपि देवान्प्रति ब्रह्मवचनम् ।
स एष शाश्वतोदिव्यः सर्व्वभूतमयोहरिः ॥
वासुदेव इति प्रोक्तो यं मां पृच्छसि भारत ।
ब्राह्मणैः क्षत्रियै र्वैश्यैः शूद्रैश्च कृतलक्षणैः ।
सेव्यते ऽभ्यर्च्च्यते चैव नित्यभक्तैः स्वकर्म्मभिः ॥

इति ।

कृतलक्षणैः कृतहरिचिह्नै रित्यर्थः । देवो भूत्वा देवान् यजेतेति श्रुतेः ।

हरिवंशेऽपि—

चक्राङ्किताः प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ।
नामुद्रिताः प्रवेष्टव्या यावदागमनं मम ॥

इति ।

एवं श्रुतिस्मृतिपुराणेतिहासागमादिसिद्धत्वाच्चक्राद्यङ्कनं कर्त्तव्यमिति । ननु पवित्रं ते इत्यादि श्रुति स्तप्तमुद्राधारणे प्रमाणत्वेनोदाहृता । तन्नोपपद्यते । वेदभाष्यकृतामाधवाचार्य्येण अन्यथा व्याख्यातत्वात् । तथाच तद्भाष्यम् । पवित्रं ते इति पञ्चर्चं सूक्तं । आङ्गिरसस्य पवित्रस्य आर्षं जागतं पवमानसोमदेवताकं । तथाचानुक्रान्तं । पवित्रं ते इत्यभिष्टवे आद्ये ऋचौ वक्ष्ये । सूत्रितं च । पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते इति द्वे ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वियत् पवित्रं धिषणा अतन्वत इति च । तत्र प्रथमा । पवित्रं ते इति । हे ब्रह्मणस्पते मन्त्रस्य स्वामिन् सोम ते पवित्रं शोधकं अङ्गं विततं सर्व्वत्र विस्तृतम् । स प्रभुः प्रभविता त्वं गात्राणि पा(गा)तु रङ्गानि पर्य्येषि परितोगच्छसि विश्वतः सर्वतः तव तत् पवित्रं । अतप्ततनूः पयोव्रतादिना असन्तप्तगात्रः अतएव आमः अपरिपक्वः नाश्नुते नव्याप्नोति । शृतास इत् शृताएव परिपक्वा एव वहन्तो यागं निर्वहन्तः तत् पवित्रं समाशत व्याप्नुवन्ति ।

तपोः शत्रूनां तापकस्य सोमस्य पवित्रं शोधकमङ्गं तेजो वा दिवस्पदे द्युलोकस्य उच्छ्रिते स्थाने विततं विस्तृतं । तृतीयस्यामितोदिवि सोम आसीदितिहि ब्राह्मणम् । अस्य तन्तवः अंशवः शोचन्तोदीप्यमानाः व्यस्थिरन् विविधं तिष्ठन्ति । पृथिव्यां हविर्धाने वा । अस्य सोमस्य आशवः शीघ्रगामिनो रसा अवन्ति रक्षन्ति । कं पवीतारं पावयितारं यजमानं । होमद्वारा

पश्चात् हुताः । दिवोद्युलोकस्य पृष्ठं पृष्ठसदृश मुन्नतदेशं चेतसा बुद्ध्या देवगमनेच्छावत्या अधितिष्ठन्ति आश्रयन्ते इति ।

तथा चमूषच्छ्येन इति एकोनविंशी सोमावापे विनियुक्ता । चमूषदिति चमन्ति भक्षयन्ति अत्र इति चम्बश्चमसा स्तेषु सीदतीति चमूषत् । यद्वा । चम्बौ अधिश्रयणफलके । तयो र्वर्त्तमानः । तथा श्येनः शंसनीयः शकुनः शक्तः सामर्थ्यकारी विभूत्वा हरतेरातोमनिन्नित्यादिना क्वनिप् । पात्रेषु विहरणशीलः । द्रप्सहोमे इतिभत्वं । गोविन्दुः यजमानानां गवांलम्भकः । विन्दुरिच्छुरित्यनेन उप्रत्ययान्तत्वेन निपातः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

द्रप्सो द्रवणशीलः। आयुधानि स्फ्य कपालादीनि बिभ्रत् धारयन् अपामूर्म्मिं प्रेरकं समुद्रं अन्तरिक्षनाम एतत्। अन्तरिक्षलोकं सच-मानः सेवमानः महिषो महान् य एवंविधः सोमः स तुरीयं चतुर्थं धाम चान्द्रमसस्थानं विवक्ति सेवते। सूर्य्यलोकस्योपरि चन्द्रलोको विद्यते। यमः पृथिव्या अधिपतिः स मावतु इत्या-दिभिः चन्द्रमानक्षत्राणामधिपतिः स मावतु इत्यन्ते मन्त्रे ज्ञायत इति।

तथा—

चरणं पवित्रमिति। विष्णोर्ब्राह्मणस्य वा स्तुतिरियम्।

पवित्रेणेति यत्ते पवित्रमिति च सौत्रामणीयागे विनि-यु(क्ता)क्ते। स होवाच इत्यादयस्तु पठ्यमानतया नोपलभ्यन्ते। अतो नोक्तार्थे प्रमाणं। पृथ्वीचन्द्रोदयनिबन्धे तप्ताङ्कधारण निषेधाच्च।

तथा—

यस्तु सन्तप्त शङ्खारिलिङ्गचिह्नतनुर्नरः।
स सर्वयातनाभोगी चण्डालोजन्मकोटिषु॥

द्विजं तु तप्त शङ्खारिचक्राङ्कित तनुं नरः।
संभाष्य रौरवं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश॥

इति बृहन्नारदीयोक्तेः।

शङ्खचक्राद्यङ्कनं च नृत्यगीतादिकं वृथा।
एकजातेरयं धर्म्मो न जातु स्याद्द्विजन्मनः॥

शङ्खचक्रगदां यस्तु कुर्य्यात्तप्तायसेन वा।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

स शूद्रवद्बहिष्कार्य्यः सर्व्वस्माद्द्विजकर्म्मणः ॥
यथा श्मशानगं काष्ठ मनर्हं सर्वकर्म्मसु ।
तथा चक्राङ्कितो विप्रः सर्वकर्म्मसु गर्हितः ॥
इति विष्ण्वाश्वलायनादि वचनात् ।
स्वशरीरेऽन्य(द्दे) देहे वा भवेदचिकिणी द्विजः ।
इति मनुस्मृतेः ।
नाङ्कनात् प्रदहेद्देहं दहेच्चेत् कामकारतः ।
नाधिकुर्व्वीत दग्धाङ्गः श्रौतस्मार्त्तेषु कर्म्मसु ॥
इति वौधायनवचनात् ।
शैवान् पाशुपतान् जैनान् लोकायतिकनास्तिकान् ।
तप्तचक्रधरान् दृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ॥

इति स्मृतिसंग्रहवचनाच्च । तस्माद्विधानाभावात् निषिद्धत्वाच्च तप्ताङ्कनं न धार्य्यम् । यदि तु पुराण वचनानि आकरस्थतया उपलभ्यन्ते । तदापि शूद्रमात्र विषय मेतत् ।

एकजातेरयं धर्म्मो न जातु स्याद्द्विजन्मनः ।
इति विष्णुस्मृत्या तथा व्यवस्थापनात् ।

तस्माच्चैतत् शूद्रविषय मेवं प्राप्तेऽभिधीयते ।

वैदिके धार्य्यमाणत्वात्तत्परिग्रहदार्ढ्यतः ।
प्रत्यक्षश्रुतिमूलत्वात्तप्ताङ्काः सप्रमाणकाः ॥
लिङ्गादक्षविधिः कल्पप्रोह्यश्वदाम श्रुतौयथा ।
निषेधवचनं त्वत्र मृत्तिकायसचक्रगम् ।
अदीक्षाविषयं यद्वेत्येव मतव्यवस्थितिः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथाहि—

वेदोऽखिलोधर्म्ममूलं स्मृतिशीलेच तद्विदाम् ।

आचारश्चैव साधूना मात्मन स्तुष्टिरेवच ॥

इति मनुस्मृत्या धर्म्मज्ञसमयः प्रमाणम् । वेदाश्चेत्यादि श्रुत्या च सदाचारस्य प्रामाण्यकथनात् । वेदविद्भिर्बहुभि स्तस्य धार्य्यमाणत्वात् । न च तेषां भ्रान्त्या तद्धारण मिति वाच्यम् । माध्व रामानुजीय विष्णुस्वामि सम्प्रदायिना मनेकेषां भ्रान्तिकल्पनस्य अन्याय्यत्वात् । क्वाचित्कस्य होलाकाद्याचारस्य यदा सदाचारत्वं तदा किमुतास्य सर्वदेशानुगतस्य सदाचारत्वं वक्तव्य मिति । किञ्च यद्येते अशिष्टत्वेनाभिमता स्तदा एभि र्वैदिकानां विवाहभोजनाद्यविगीतव्यवहारो मिथो न स्यात् ।

ननु—

यस्मिन् देशे य आचारः पारम्पर्य्यक्रमागतः ।

श्रुतिस्मृत्यविरुद्धश्च सदाचारः स उच्यते ॥

इति स्मृत्या सदाचारस्य निर्वचनात् प्रकृतस्य तप्ताङ्कस्य उदाहृतस्मृति विरुद्धत्वात् कथं सदाचारत्वमिति चेत् । इत्थ मवेहि । यत्रविधिंविना निषेधमात्रं तस्यैव असदाचारत्वं कल (नि) ञ्जभक्षणादिवत् । यत्र तु द्वयमपि अस्ति । तत्र विकल्पो ग्रहणाग्रहणादिवत् । फलातिशय तदभाव कामस्यैव ।

यद्वा—

श्रुतिद्वैधं तु यत्र स्यात्तत्र धर्म्मावुभौ स्मृतौ ।

स्मृतिद्वैधेतु विषयः कल्पनीयः पृथक् पृथक् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इति वचना न्निषेधस्य मृदायसादि निर्म्मित तप्ताङ्क विषयत्व मिति साधुः पन्थाः ।

चक्रविम्बं मृदा कृत्वा तथा तप्तायसेन वा ।
तदङ्कधारणान् मर्त्त्यो नरकं प्रतिपद्यते ॥
सौवर्णं राजतं ताम्रं चक्रं कांस्यमयं तथा ।
द्विजातिर्धारयेन्नित्यं सर्वकर्म्मसु पाव (वाच)नम् ।

इति नारदीय पञ्चरात्रोक्तेः ।

तथा—

चक्रादिकं सदाधार्य्यं दीक्षितैर्वैष्णवागमे ।
विष्णुभक्तैर्विशेषेण द्विजै र्वेदार्थ तत्परैः ॥
अदीक्षितो धारयेद् यः पतत्येव न संशयः ।

इति त्रैलोक्य मोहन पञ्चरात्रोक्तेश्च ।

न चात्र तप्तायसेनेति पूर्वोक्त श्लोके तप्तपदवैयर्थ्यं । आयसेन इत्येतावतैव अर्थसिद्धेरिति वाच्यम् । तप्तपदस्य शुद्धपर्य्यायत्वेन शुद्धलोहनिर्म्मितमपि चक्रं न धार्य्यम् इत्येतदर्थपरत्वात् । तप्तायसं शुद्धलोह मिति विश्वकोषोक्तेः ।

यदुक्तम्—

शङ्खचक्राद्यङ्कनं च नृत्यगीतादिकं वृथा ।
एकजाति रयं धर्म्मो न जातु स्याद्विजन्मनः ॥

इति ।

चक्रादिधारणं वर्ज्जनीयं (द्विजैः) नृत्यं वृथा हरिभक्ति रहितं जनतोषकृदिति स्कान्दे मार्गशीर्षमास माहात्म्य प्रकरणोक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

चक्रादिकं सदाधार्य्यं दीक्षिते वैष्णवागमे ।
विष्णुभक्तैर्विशेषेण द्विजे वेंदार्थं तत् परैः ॥
इति पूर्वोक्तविशेषोक्तेश्च ।

नचैषां वचनानां निवन्धादावनुपलम्भादव्यवस्थापकत्वमिति वाच्यम् । पुरुषदोषोऽयं न प्रमाण दोषाः । अन्यथा भारतादि समस्त पुराणस्य निवन्धादावनुदाहृतत्वात्तस्यापि अप्रामाण्यं प्रसज्जेत इत्यलं प्रपञ्चेन ।

यद्वा । एकजातिः एकस्मादेव पितुर्जातिर्जन्म यस्य स एकजातिः विशुद्ध मातापितृक स्तस्यैवायं धर्म्मो न द्विजन्मनो द्वाभ्यां पितृभ्यां जन्म यस्य स द्विजन्मा कुण्डगोलकादि स्तस्य नायं धर्म्म इति वाक्यार्थः । जाति शब्दस्य जन्मार्थत्वञ्च "तत् सिद्धिजाति सारूप्य" मिति मीमांसा सूत्रव्याख्याने अग्निर्वै ब्राह्मण इत्यु-दाहरण वाक्यादौ दृष्टम् ।

विष्णुदीक्षाधिकारस्तु शुद्धस्यैव नान्यथा । यज्ञे यथा षण्ड-मूकपतितादिविवर्ज्जनादिति कूर्म्म पुराणोक्तेः । प्रमाणं तु पवित्रं ते इति श्रुतिरुक्तैव । यदुक्तं तेषां कर्म्मान्तरे विनियुक्तत्वेन भाष्यादौ तत् परत्वानुपलब्धिरिति । तदपि न साम्प्रतम् ।

उच्चा दिवि दक्षिणावन्तो अस्यु (स्थु) र्ये अश्वदाः सह । ते सूर्य्येण इत्यादि मन्त्रस्य अन्यत्र विनियुक्तस्यापि लिङ्गादश्वदानादि विधायकत्वं यथा मीमांसकै रङ्गीकृतं तथाऽत्रापीति न कोऽपि दोषः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तदुक्तं राणके । ये अश्वदाः सह ते सूर्य्येण इत्यादि मन्त्रलिङ्गाच्चिह्नाश्वदान फलविधे रङ्गीकारादिति ।

यद्वा । धन्व न्निव प्रपा मित्यादि मन्त्राणां तत्तत् कर्म्मणि विनियुक्ताना मपि प्रपाप्रवर्त्तनादि विध्याक्षेपकत्वं स्मृत्यधिकरणे अङ्गीकृतम् ।

यथा वा—

आयाहीन्द्र पथिभिरीलितेभि र्यज्ञमिमं नो भागधेयं जुषस्व । तृप्तां जहुर्मातुलस्येव योषा भागस्ते पैतृष्वसेयी वपाम् * इत्यादीनां ब्राह्मणेन तत्तत् कर्म्मणि विनियुक्तानामपि मातुलकन्याविवाहविध्याक्षेपकत्व मङ्गीकृतं माधवाचार्य्येण पाराशर स्मृतिटीकायाम् ।

यथा वा । देवांश्च याभि र्यजते ददाति च इति मन्त्रस्य याज्यात्वेन विनियुक्तस्यापि याभिरिति यागकरणत्वेनाभिधानाद्दानेच सामर्थ्येन कर्म्मकारकतया अन्वयाद् गोद्रव्यक यागदानविधायत्व मविरुद्धमिति न्यायसुधायामुपपादितम् ।

यथा वा—

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य । चत्वारि वाक् परिमिता पदानि तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः । उतत्वः पश्यन्नददर्श वाचं उतत्वः शृण्वन् न शृणोत्येनाम् । इत्यादि

---

* यथा मातुलस्य योषा दुहिता भागिनेयस्य भागः भजनीया भागिनेयेन परिणेतुं योग्या । यथा च पैतृष्वसेयी पौत्रस्य भागः । तथायं ते वपाख्यो भाग इत्यर्थः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

मन्त्राणा मन्य कर्म्मसु विनियुक्तानामपि व्याकरणाध्ययन विधिकल्पकत्वं भगवता पतञ्जलिना महाभाष्ये अभ्युपगतम् ।

यथा वा—

विधिशक्तिर्न मन्त्रस्य नियोगेन अपनीयते । स्वतोविधास्यति ह्येष नियोगात् स्मारयिष्यति । इति तन्त्रवार्त्तिके भट्टाचार्य्येणापि विधायकत्व मङ्गीकृतम् । तथा अत्रापि पवित्रं ते इत्यादि श्रुतीनां विशिष्टफल प्रापकस्य तप्ताङ्क धारणस्य विकल्पकत्वे न किञ्चित् क्षुद्रोपद्रवशङ्का इत्युपरम्यते ।

अथवायं मन्त्रार्थः । तत्र

सर्वेवेदा यत् पदसामनन्ति तपांसि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।

इति कठश्रुत्या ।

वेदैश्च सर्व्वैरहमेववेद्यः—

इत्यादि स्मृत्याच "तत्तु समन्वयात्" इति ब्रह्मसूत्रेण च सर्व्वेषां शब्दानां परब्रह्मभूते विष्णौ समन्वयकथनात् श्रुत्यादेस्तत्तत् परत्व मभ्यर्हितम् । तदयं पवित्रं ते इति मन्त्रार्थः । हे ब्रह्मणस्पते वेदस्य चतुर्मुखस्य वा स्वामिन् विष्णो ते तव पवित्रं पवित्रयति भूतानीति पविवद् वज्रवत् त्रायते रक्षति सुजनमिति वा पवित्रं यच्चक्रं विततं तेजोभिर्व्याप्तं विस्तृतं वा वर्त्तते । तेन चक्रेण प्रभुः सर्वोत्तमस्त्वं गात्राणि अस्माकं शरीराणि पर्य्येषि पवित्रयसि । किं पञ्चगव्यादि प्राशनवत् कतिपयाङ्गानि पवित्रीकरोषि नेत्याह विश्वत इति । विश्वतः सर्वतः सर्वाण्यङ्गानि पवित्रयसीत्यर्थः । परिपूर्व इण गतावितिधातुः पावनार्थे वर्त्तते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पवित्र शब्दस्य विष्णुचक्रवाचकत्वं तु काण्वशाखायां शतपथे सौत्रामणी प्रकरणे दृष्टम् ।

यत्ते पवित्र मिति। तद्यथा विष्णोश्चक्रं तथा पवित्रमसीत्येवैतदाह । अभिधानेच—

पवित्रं चरणं नेमि रथाङ्गं च सुदर्शनम् ।
सहस्रारं प्राकृतघ्नं लोकद्वारं महौजसम् ।
नामानि विष्णुचक्रस्य पर्य्यायेण निबोध मे ॥

इति ।

तथा—

पवित्रं चरणं चक्रं लोकद्वारं सुदर्शनम् ।
पर्य्यायवाचकाश्चेति चक्रस्य परमात्मनः ॥

इति ।

तथा—

सुदर्शनेच दर्भेच पवित्रं शण सूत्रके ।

इति विश्वकोशेऽपि दृष्टम् ।

एवं पूर्व्वार्द्धेन चक्रस्तुतिमुक्त्वा उत्तरार्द्धेन चक्रधारण रहितानां निन्दापूर्व्वकं तद्धारिणां श्रीविष्णुप्राप्तिरुच्यते ।

अतप्ततनुरिति । अतप्ता श्रीविष्णुचक्रेण असंस्कृता तनुर्यस्य स पुमान् आमः शास्त्रोक्तचक्रसंस्काराभावादपरिपक्वः सन् तत् प्रसिद्धं विष्ण्वाख्यं ब्रह्म न अश्नुते न प्राप्नोति । अथ ये वहन्तः विष्णुचक्रं भक्त्या धारयन्तः शास्त्रोक्तविधिना ते शृतासइत् । श्रापाके इति धातोर्निष्ठान्तस्य रूप मेतत् । तथाच शास्त्रोक्त संस्कारेण परिपक्वाः

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

निर्म्मलान्त:करणा: सन्त एव तत् विष्ण्वाख्यं परंब्रह्म समाशत प्राप्नुवन्ति । तच्छब्दस्य भगवद्वाचकत्वं "तदिति वा एतस्य महतो भूतस्य नाम भवतीति । तत्त्वमसि श्वेतकेतो इति ।

ॐ तत् सदिति निर्द्देशो ब्रह्मणस्त्रिविध: स्मृत: ।

इत्यादि श्रुतिसिद्धम् ।

महाभूतं तु भगवानेव । एकोविष्णुर्महद्भूतमितिद्दान—

धर्म्मोक्ति: । तपो: । यथार्थ ज्ञानवत: । तप आलोचने इति धातोरुप्रत्ययान्तस्य रूपम् । यद्वा । तपो: शत्रुसन्तापकस्य विष्णो: । तप सन्तापे इति धातोरूपं । यत् पवित्रं चक्रं दिवस्पदे क्रीड़ादि गुणविशिष्टे वैकुण्ठादिस्थाने विततं व्याप्तं वर्त्तते । अस्य चक्रस्य तन्त(य:)व: रश्मय: शोचन्तो दीप्यमाना व्यस्थिरन् । भक्तेषु विविधफल दातृत्वेन तिष्ठन्तीत्यर्थ: । तथा अस्य पवित्रस्य आशव: शीघ्रगामिन: व्यापिनो वा । अशूङ् व्याप्ताविति धातोरुप्रत्ययान्तस्य रूपमेतत् । तन्तवो रश्मय: पवीतारं तापादि संस्कारेण आत्मानं पवित्रीकुर्व्वाणं सज्जनं वा अवन्ति रक्षन्ति । पवीतारमिति पूञ् पवने इति धातोस्तृण प्रत्ययान्तस्य रूपं । न केवल मवन्ति किन्तु चेत (सा) सि सम्यग् ज्ञानदानेन दिव स्पृष्टं वैकुण्ठादिस्थानं अधितिष्ठन्ति । पवीतारं वैकुण्ठादावधिष्ठापयन्तीत्यर्थ: । अधिशीङ् स्थासां कर्म्म इति सूत्रेण अत्र द्वितीया विभक्ति र्ज्ञेया ।

चमूषदिति । चम्वां संसार सेनायां दुर्गमत्वेन सीदतीति चमूषत् । तथापि श्येन: शंसनीय: उत्तमो जीववर्ग: गोविन्दु:

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

गोविन्दस्य । ऋकारान्तत्वं छान्दसं । आयुधानि शङ्खचक्रादीनि विभ्रत्वा विभ्राणः द्रप्सः द्रवणशीलः स्नानेनार्द्र इत्यर्थः । अपा-मूर्म्मिं अप्शब्दः कर्म्मवाची प्रसिद्धः आरब्ध कर्म्मणामुत्कटभोगं सचमानः सेवमानोऽपि महिषो महान् अव्यभिचरितभक्त्या महत्त्वं प्राप्तः सन् समुद्रं चीरसागर लचणं तुरीयं धाम चतुर्थं स्थानं विवक्ति सेवते । मुक्तो भवतीत्यर्थः । चीरसागरस्य चतुर्थस्थानत्वं मोचधर्म्मादौ स्पष्टम् ।

गत्यां चतुर्थ्यां गच्छन्ति नारायण परायणाः ।

इति श्वेतद्वीपमाहात्म्ये ।

येन देवा इति । हे पावमान्यः देवताविशेषाः । येन पवित्रेण चक्रेण देवा ब्रह्मादयः आत्मानं सदा पुनते पवित्रीकुर्व्वन्ति तेन पवित्रेण सहस्रसंख्यधारावता मां भवत्यः पुनन्तु इति वाक्यार्थः पवित्रेणेति । दीप्यत् देदीप्यमान हे देव अग्ने क्रतून् अनु । ज्योतिष्टोमादि क्रतुफल प्राप्त्यर्थं (र्थे) कृत्वा क्रतुना संकल्पित-फलदात्रा शुक्रेण शुद्धेन पवित्रेण मां पुनीहि ।

यत्त इति । हे अग्ने ते तव अर्च्चिषि ज्वाला (मन्तरा) मध्ये विततं यत् पवित्रं वर्त्तते । तेन पवित्रेण ब्रह्म वेदो भगवान् वा मां पुनातु ।

चरण मिति । पवित्रयतीति पवित्रं विततं विस्तृतं पुराणं पुरातनं यच्चरणं चक्रं वर्त्तते । येन च सज्जनो दुष्कृतानि तरति शुद्धेन तेन पवित्रेण अरातिं अनर्थकारित्वेन शत्रुभूतं पाप्मानं पापरूप मनादि अज्ञानं अतितरेम अतिक्रान्तावभूविम ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

चरणं पवित्रमिति । नात्र पुनरुक्तिः । गोवलीवर्द्द न्यायात् । सकोचकै र्मारुतपूर्णरन्ध्रै रिति वत् । एव मन्या अपि श्रुतय उक्तार्थे प्रमाणत्वेनोह्याः । ग्रन्थगौरव भयान्नात्र उच्यन्ते । अत्र कश्चिद् यदाह । भवतु तप्तचक्रादिधारणं श्रुतिस्मृत्यादि प्रमाण सिद्धं । तथापि वेदभ्रष्ट विप्राधिकारिकम् ।

तथाच स्कान्दे यज्ञवैभवखण्डे द्वात्रिंशाध्याये गौतमशापं पुरस्कृत्य उक्तम् ।

पाञ्चरात्रे चक्रपाले तथा कालामुखेऽपिच ।
शाक्ते च दीक्षितायूयं भवेत ब्राह्मणाधमाः ।
वौधे चार्हन्मते चैव तथा पाशुपतेऽपिच ॥

तथा तत्रैव—

आयुधैः शङ्ख चक्राद्यै स्तदीयै रङ्किताजनाः ।
अग्नितप्तै र्महामोहाद् भवेयु र्बांसयोर्द्वयोः ॥
इति ।

शाम्बपुराणेऽपि—

पञ्चरात्रं भागवतं तन्त्रं वैखानसाभिधम् ।
वेदभ्रष्टान् समुद्दिश्य कमलापति रुक्तवान् ॥
इति ।

सूतसंहितायां च—

अत्यन्तखलितानां हि द्विजानां वेदमार्गतः ।
पाञ्चरात्रादयो मार्गाः कालेनैवोपकारकाः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

हेमाद्रौ प्रायश्चित्तकाण्डे पाद्मेऽपि—

शृणु राम महाबाहो लिङ्गचक्रादिधारणम्।
शूद्रधर्म्मरतानां हि तेषां नास्ति पुनर्भवः॥
विप्रस्यैतद्विगर्ह्यत्वात् प्रायश्चित्त मुदीरितम्।

इत्यादिबहुवचनदर्शनात् शङ्खचक्रादिधारणं वेदभ्रष्ट द्विजविषय मिति यत् केषाञ्चिन् मतम्। तदत्यन्तग्रन्थानवलोकन जनिताज्ञान विजृम्भणमात्रम्। एषां वचनानां नारदीय पञ्चरात्रव्यतिरिक्तागम विषयत्वात्। तथाहि पाद्मे पातालखण्डे एकसप्तत्यध्याये गौतमशाप प्रस्तावे।

गौतमेनाभिशप्तास्तु द्विजा उद्विग्नमानसाः।
कश्चित् काल मतिक्रम्य तेषु केचित्त मन्वयुः॥
भूयसा प्रणिपातेन गौतमं तेऽभ्यपूजयन्।
शुश्रुषायां स्थिता विप्रामनोवाक् काय कर्म्मभिः॥
गौतमं प्रीणयामासुः शापस्यान्तमभीप्सवः।
अथ प्रीतमनास्तेषां गौतमो मुनिसत्तमः॥
उवाच मुनयः किंवो ददामि मुनिपुङ्गवाः।
मत्तोवर मभीप्सध्वम् युष्माकं यदभीप्सितम्॥

मुनय ऊचुः—

नास्माक मभिवाञ्छास्ति वरेषु मुनिसत्तम।
शापदग्धाः श्रुति भ्रष्टा स्तस्मात् शापं निवर्त्तय॥

गौतम उवाच—

अनृतं नोक्तपूर्वं मे यूयं मद्भक्तिभाविताः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तन्त्रमार्ग प्रवेशेऽपि वेदमार्ग प्रवर्त्तकाः ॥
भविष्यथ यथापूर्व्वं मत्तः संशृणुत द्विजाः ।
वेदानां सारमुद्धृत्य यत्तन्त्रं हरिरुक्तवान् ॥
श्वेतद्वीपे नारदाय मोक्षकामाय धीमते ।
वेदाविरुद्धं तत्तन्त्रं सर्ववेदार्थ वृंहितम् ॥
तत्तन्त्रदीक्षां प्राप्तानां शङ्खचक्राङ्क धारिणाम् ।
युष्माकं वेदमार्गोऽपि न नश्यति ममाज्ञया ॥
वेदशास्त्रार्थं वेत्तापि यो ह्यनेन न संस्कृतः ।
न स वेदफलं धत्ते यथा गौर्भारवाहकः ॥
सर्ववेद मयं तन्त्रं नारदे पाञ्चरात्रकम् ।
अन्यानि यानि तन्त्राणि हरिणाच हरेण (वा)च ।
कृतानि ऋषिभिश्चापि मोहनानि न संशयः ॥
तत्र ये विहिता धर्म्मा विरुद्धा वेदवादिनाम् ।
अत स्तत्र न निष्ठास्तु युष्माकं मत् प्रसादतः ॥
इति ।

ब्रह्माण्डेऽपि षोड़शाध्याये—

नारायण प्रणीतं यत्तन्त्रं वेदोपवृंहितम् ।
तदेव वैदिकैर्ग्राह्यं नान्यद् गौतमशापतः ॥

भारतेऽपि नारदीये मोक्षधर्म्मे—

पाञ्चरात्रस्य कृत्स्नस्य वक्ता नारायणः परः ।
सर्वेषुच नृपश्रेष्ठ ज्ञानेष्वेतद्विशिष्यते ॥
यथागमं यथाज्ञानं निष्ठा नारायणः प्रभुः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न चैन मेव जानन्ति तमोभूता विशांपते ॥

तथा—

वेद मेकं सांख्ययोगं योगारण्यक मेवच ।
परस्पराङ्गान्येतानि पञ्चरात्रं च कथ्यते ॥
पञ्चरात्रविदो ये तु यथाक्रमपरान्तप ।
एकान्तभावोपगता स्तं हरिं प्रविशन्ति ते ।
यशः कान्तिर्धनं धर्म्मो नारायन परात्मकः ॥

इति नारदीय पञ्चरात्रस्य वेदात्मकत्वमुक्तम् ।

पाद्मे माघ माहात्म्येऽपि

विप्राणामवैष्णवत्वे निन्दनमुक्तम्—

अवैष्णवोहतोविप्रो हतं श्राद्धमदक्षिणम् ।

तथा—

श्वपाकमिव नेक्षेत लोके विप्रमवैष्णवम् ।

इति ।

शैवादेर्निन्दापि मिताक्षरायाम्—

शैवान् पाशुपतान् स्पृष्ट्वा लोकायतिक नास्तिकान् ।
विकर्म्मस्थान् द्विजाञ्छूद्रान् सवासा जलमाविशेत् ॥

स्कान्दे—

हरे यश्चावयोर्भेदं न करोति महामतिः ।
शिवभक्तः स विज्ञेयो महापाशुपतश्च सः ॥

ब्रह्मवैवर्त्ते—

कर्म्मसंत्यागिनं विप्रं ब्रह्माहमितिवादिनम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कर्म्म ब्रह्मोभय भ्रष्टं विकर्म्मस्थं त्यजेन्नरम् ॥

इत्यादिना ।

वशिष्ठसंहितायामपि—

सर्गादौ ब्राह्मणाः सृष्टा वैष्णवत्वेन चोदिताः ।

इतरेऽपि त्रयो वर्णा ब्रह्मणा विष्णुसेविना ॥

तस्माच्च वैष्णवाविप्राः प्रकृत्याद्विजसत्तमाः ।

अवैष्णवत्वं विप्राणां महापातक सम्मितम् ॥

इत्यादिना ।

वैष्णवशब्दोऽत्र संस्कारविशिष्ट वाचकः । यूपाहवनी-
यादिशब्दवत्—

वैखानसाद्यागमोक्तदीक्षां प्राप्तो हि वैष्णवः ।

इति कालनिर्णये माधवाचार्य्योक्तेः ।

वैष्णवं द्विविधं प्रोक्तं वाह्यमाभ्यन्तरं तथा ।

शङ्खचक्रादिभिर्वाह्य मान्तरं वीतरागता ॥

इति पाद्मोक्तेश्च ।

तस्माच्छ्रुति स्मृत्यागमादि सर्व्वप्रमाण सिद्धत्वाद्ब्राह्मणैः
शङ्खचक्रादि धारणं सर्वथा कर्त्तव्यमिति सिद्धम् ॥

तत् प्रकारस्तु पाञ्चरात्रेऽभिहितः—

शयन्यां चैव वोधिन्यां दीक्षाकाले विशेषतः ।

तप्तशङ्खादिकं धार्य्यं विधानेन समन्वितम् ॥

सुपुष्प शोभिते रम्ये वितानध्वजशोभिते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

मण्डपे ह्यर्चयेद्देवं धूपै दीपैर्निवेदनैः ॥
आराधनं ततः कुर्य्या च्चक्रस्य परमात्मनः ।
स्वर्णेन कारयेच्चक्रं शङ्खं रौप्येण कारयेत् ॥
षट्कोणैश्च समायुक्तं षडक्षर समन्वितम् ।
मध्ये प्रणवसंयुक्तं वाह्ये वसुदलैर्युतम् ॥
मूलमन्त्रेण संयुक्तमेतच्चक्रमिहोच्यते ।
मध्ये तद्वीज संयुक्तं शङ्खं कुर्य्याद्विचक्षणः ॥
स्नाप्य * पञ्चामृतैः शुद्धै रच्चेंग्र तत् पुरतोहरेः ।
ध्यात्वा सुदर्शनं तस्मिन् सहस्रारं महौजसम् ॥
कोटिसूर्य्यसमप्रख्यं तेजसा भुवनत्रये ।
षडक्षरेण मन्त्रेण † पूजयित्वाविधानतः ॥
जपं कुर्य्यात्ततः पश्चाच्छतसाहस्रसंख्यया ।
षट् सहस्रं तु वा जप्त्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥
इषुमात्रं चतुर्दिक्षु गोमयेन सवारिणा ।
उपलिप्य स्थण्डिलं तु चतुरस्रं सुशोभनम् ॥
तन्मध्येऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वगृह्योक्तविधानतः ।
आज्य संस्कारपूर्वं तु इध्माधानं समाचरेत् ॥
आघारा वाज्यभागौ तु हुत्वा होमं (समा) चरेत् सुधीः ।

---

* स्नाप्येति आर्षं । समासे एव ल्यपोविधामात् ।

† सुदर्शनायनम एवं रूपेण ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अग्न आयूंषीति तृचं * इन्द्रो ब्रह्मतृचं † तथा ॥
प्रजापते नेति ‡ ऋचं विश्वे देवा स इत्यृचम् § ।
त्वया वयं सधन्येति ‖ जुहुयात् प्रत्यृचं तथा ॥

---

* अग्न आयुꣳषि पवस आसुवोर्जमिषं च नः ।
आरे बाधस्व दुच्छुनाम् । ३८
पुनन्तु मा देवजनाः पुनन्तु मनसा धियः ।
पुनन्तु विश्वा भूतानि जातवेदः पुनीहि माम् ॥ ३९
पवित्रेण पुनीहि मा शुक्रेण देव दीद्यत् ।
अग्ने क्रत्वा क्रतूꣳरनु ॥ —इति ४०म. १९अ. यजुः ।

† इन्द्रो ब्रह्मेन्द्र ऋषिरिन्द्रः पुरू पुरुहूतः ।
महान् महीभिः शचीभिः ॥ ७
स स्तव्यः स हव्यः सत्यः सत्वां तु विकूर्म्मिः ।
एकश्चित् सन्नभि भूतिः ॥ ८
तमर्केभि स्तं सामभि स्तं गायत्रै श्चर्षणयः ।
इन्द्रं वर्द्धन्ति चितयः ॥ ९ऋक्. म८. सू१६ ।

‡ प्रजापते नत्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिताबभूव ।
यत् कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणाम् ॥
—इति १०म. १२१सू. १०ऋक् ।

§ विश्वे देवास आगत श्रृणुता म इमं हवम् ।
एदं बर्हिं र्निषीदत ।
उपयाम गृहीतोऽसि विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः ।
एष ते योनि र्विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यः ॥ ७अ. ३४म. यजुः ।

‖ त्वया वयं सधन्य स्तोता स्तव प्रणीत्यश्याम वाजान् ।
उभा शंसा सूदया सत्य-ताते ऽनुष्टुया कृणु ह्यह्रयाण ॥
४म. ४सू. १४ऋक् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पश्चात्तु वैष्णवैः सूक्तै मन्त्रै र्विघ्नप्रणाशकैः ।
पवित्रं त इति * द्वाभ्यामृग्भ्यां होमं समाचरेत् ॥
विष्णोरराट मसि † च ये देवा इति च त्रिभिः ‡ ।
एव माज्येन होतव्यं मन्त्रैः प्रणवपूर्वकैः ॥
पश्चात् सुदर्शनं तस्मिन् शङ्खं वाग्नौ विनिक्षिपेत् ।
दक्षिणं च भुजं पूर्वं चक्रेण प्रतपेत्ततः ॥
वामं संप्रतपेत् पश्चाच्छङ्खेनैव द्विजोत्तमः ।
शीतोदके विनिक्षिप्य पूजयेत् सुसमाहितः ॥

---

* पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्य्येषि विश्वतः ।
अतप्ततनूर्नतदामो अश्नुते शृतास इद्वहन्त स्तत् समाशत ॥
तपोष्पवित्रं विततं दिवस्पदे शोचन्तो अस्य तन्तवो व्यस्थिरन् ।
अवन्त्यस्य पवीतार माशवो दिवस्पृष्ट मधितिष्ठन्ति तेजसा ॥
—इति ९म. ८३सू. २ऋक् ।

† विष्णोरराट मसि विष्णोःश्नप्त्रे स्थः ।
विष्णोः स्यूरसि । विष्णोर्ध्रुवोऽसि ।
वैष्णव मसि विष्णवे त्वा ॥ ५अ. २१म. यजुः ।

‡ ये देवा देवानां यज्ञिया यज्ञियानां संवत्सरीण मुप भागमासते ।
अहुतादो हविषो यज्ञे अस्मिन् स्वयं पिबन्तु मधुनो घृतस्य ॥ १३ ।
ये देवा देवेष्वधि देवत्व मायन् ये ब्रह्मणः पुर एतारो अस्य ।
येभ्यो न ऋते पवते धाम किञ्चन न ते दिवो न पृथिव्या अधिस्नुषु ॥ १४ ।
प्राणदा अपानदा व्यानदा वर्चोदा वरिवोदाः ।
अन्यांस्ते अस्मत्तपन्तु हेतयः पावको अस्मभ्यं शिवो भव ॥
१५म. १७अ. यजुः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होम शेषं समापयेत्।
एवं यो विभृयाद् भक्त्या शङ्खचक्रादि वैष्णवः॥
संसाररोगात् सम्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति॥
इति।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते
शङ्खचक्रादिधारणविधानं समाप्तम्॥

अथ आषाढ़ शुक्लद्वादश्यां विशेषो भविष्ये—

आभा कासु सिते पक्षे मैत्रश्रवण रेवती।
सङ्गमे नैव भोक्तव्यं द्वादश द्वादशीर्हरेत्॥

अस्यार्थः। आषाढ़ भाद्रपद कार्त्तिक द्वादशीषु अनुराधा श्रवणा रेवतीभिः क्रमेण योगे सति तत्र पारणं न कुर्य्यादिति।

अत्रविशेषोविष्णुधर्म्मे—

मैत्राद्यपादे स्वपितीह विष्णुः
पौष्णान्त्यपादे प्रतिवोधमेति।
श्रुतेश्च मध्ये परिवर्त्तमेति
सुप्ति प्रवोध परिवर्त्तनमेव वर्ज्यम्। इति।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्रैव विष्णुशयनोत्सव उक्तो हेमाद्रौ ब्राह्मे—

एकादश्यां तु शुक्लायां माषाढ़े भगवान् हरिः ।
भुजङ्ग शयने शेते क्षीरार्णवजले सदा ॥

इति ।

स्कान्देतु द्वादश्यामुक्तः—

आभाकाद्येषु मासेषु मिथुने माधवस्यच ।
द्वादश्यां शुक्लपक्षेच प्रस्वापावर्त्तनोत्सवः ॥

तथा—

द्वादश्यां सन्धिसमये नक्षत्राणामसम्भवे ।
आभाका सितपक्षेषु शयनावर्त्तनादिकम् ॥

इति ।

वाराहेच—

द्वादशीति पारणाहोपलक्ष(णम्) कम् ।
पारणाहे पूर्व्वरात्रे घण्टादीन् वादयन् मुहुः ॥

इति विष्णुधर्म्मोक्तिः ।

अत्र एकादशीद्वादश्योर्देशभेदेन व्यवस्थाद्रष्टव्या ।
अयमुत्सवो मलमासे सति न कार्य्यः ।

ईशानस्य बलिं विष्णोः शयनं परिवर्ज्जयेत् ॥

इति कालादर्शोक्तिः ।

यत्तु—

एकादश्यां तु गृह्णीयात् संक्रान्तौ कर्कटस्य च ।
आषाढ्यां वा नरो भक्त्या चातुर्मास्यव्रतक्रियाम् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इति ब्रह्मवैवर्त्तवचनं चातुर्मास्य व्रतविधायकं । तत् मलमासेऽपि द्रष्टव्यम् ।

मिथुनस्थो यदाभानु रमावस्या इयं स्पृशेत् ।
द्विराषाढ़ः स विज्ञेयो विष्णुः स्वपितिकर्कटे ॥

इति हेमाद्रौ मोहचूड़ोक्तेः ।

अत्रैव चातुर्मास्यव्रतारम्भ उक्तोमहाभारते—

आषाढ़स्य सितपक्षे एकादश्या मुपोषितः ।
चातुर्मास्य व्रतं कुर्य्याद् यत् किञ्चिन्नियतोनरः ॥

इति ।

अस्यनित्यत्वमुक्तं तत्रैव—

वार्षिकांश्चतुरो मासान् वाहयेत् केनचिन्नरः ।
व्रतेन नोचेदाप्नोति किल्विषं वत्सरोद्भवम् ।
असम्भवे तुलार्केऽपि कर्त्तव्यं तत् प्रयत्नतः ॥

इति ।

इदं शुक्रास्ताद्यावपि आरब्धं पूर्व्वं चेत् कार्य्यम् ।

न शैशवं न मौढ्यं च शुक्रगुर्व्वोर्नवा तिथिः ।
खण्डत्वं चिन्तयेदादौ चातुर्मास्य विधौ नरः ॥

इति वृद्धगार्ग्योक्तेः ।

प्रथमारम्भस्तु न भवत्येव—

आरब्धे दूषणं नास्ति अनारब्धे तु दूषणम् ।

इति विष्णुस्मृतेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अशौचेऽपि एवमेव—

अशुचिर्वा शुचिर्वापि यदि स्त्री यदि वा पुमान् ।
व्रतमेतन्नरः कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति स्कान्दोक्तेः । एतच्च प्रतिवत्सरं कार्य्यम् ।

प्रतिवर्षं च यः कुर्य्याद्देवं वै संस्मरन् हरिम् ।
देहान्ते ऽतिप्रदीप्तेन विमानेनार्कवर्चसा ।
मोदते विष्णुलोकेऽसौ यावदाभूत संप्लवम् ॥

इति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः ।

इदं विष्णुभक्तेतरैरपि कार्य्यम् । नित्यत्वात् ।

शिवे वा भक्तिसंयुक्तो भानौ वा गणनायके ।
कृत्वा व्रतमिदं ब्रह्मन् यथोक्त फलभाग् भवेत् ॥

इति ब्रह्मवैवर्त्तवचनाच्च ।

अथ हरिशयनोत्सवः ।

देवं संपूज्य विधि (ना) वद् यानमारोप्य भक्तितः ।
जलाशयं ततो नीत्वा कुर्य्याद्वै शयनं हरेः ॥
स्तुत्वा पुरुषसूक्तेन अम्भस्यपार इत्यपि ।
शेष पर्य्यङ्कवर्य्येऽस्मिन् फणामणि विभूषिते ॥
श्वेतद्वीपान्तरे देव कुरु निद्रां जगत्पते ।
इति मन्त्रेण तं देवं स्वापयित्वा प्रपूज्यच ।
श्वेतद्वीपे भोगिनाथे योगनाथे स्थिते त्वयि ॥
चातुर्मास्य व्रतेऽनुज्ञां देहि लक्ष्मीपते मम ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

लब्ध्वानुज्ञां गृहस्त इमं मन्त्र मुदीरयेत् ॥

इति रामार्चन चन्द्रिकायाम् ।

व्रतग्रहण प्रकारस्तु हेमाद्रौ भविष्ये—

महापूजां तत: कुर्य्याद्देवदेवस्य चक्रिण: ।
जाती कुसुम मालाभि र्मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥

मन्त्रस्तु—

त्वयि सुप्ते जगन्नाथ जगत् सुप्तं भवेदिदम् ।
विबुद्धे च विबुध्येत प्रसन्नो मे भवाच्युत ॥
एवं तां प्रतिमां विष्णो: पूजयित्वा स्वयं नर: ।
प्रभाषेताग्रतोविष्णो: कृताञ्जलि पुट स्तथा ॥
चतुरो वार्षिकान् मासान् देवस्योत्थापनावधि ।
इमं करिष्ये नियमं निर्विघ्नं कुरु केशव ॥
इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव ।
निर्विघ्नां सिद्धि माप्नोतु प्रसादात्तव केशव ॥
गृहीतेऽस्मिन् व्रते देव पञ्चत्वं यदि मे भवेत् ।
तदिदं पूर्णतां यातु त्वत् प्रसादाद्रमापते ॥
गृहीतेऽस्मिन् व्रते देव यद्यपूर्णेऽप्यहं म्रिये ।
तन्मे भवतु सम्पूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्द्दन ॥

इति ।

अत्र व्रतविशेष उक्तो भार्गवार्चनचन्द्रिकायां भविष्ये—

श्रावणे वर्ज्जयेच्छाकं दधि भाद्र पदे तथा ।
दुग्धमाश्वयुजे मासि कार्त्तिके द्विदलं त्यजेत् ॥ इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

स्कान्देऽपि—

चत्वार्य्येतानि नित्यानि चतुराश्रमवर्त्ति (वर्णि) नाम् ।
प्रथमे मासि कर्त्तव्यं नित्यं शाकव्रतं नरैः ॥
द्वितीये मासि कर्त्तव्यं दधिव्रतमनुत्तमम् ।
पयोव्रतं तृतीयेतु चतुर्थंतु निशामय ॥
द्विदलं वहुवीजं च वृन्ताकं चैव वर्ज्जयेत् ।
नित्यान्येतानि विप्रेन्द्र व्रतान्याहु र्मनीषिणः ॥
जम्बीरं राजमाषांश्च मूलकं रक्तमूलकम् ।
कुष्माण्डमिक्षुदण्डं च चातुर्मास्ये त्यजेद्बुधः ॥
विशेषाद्वदरीं धात्रीं कुष्माण्डं तिन्ति (न्तीं)ड़ीं त्यजेत् ।
जीर्णं धात्रीफलं ग्राह्यं तद्धि कायस्य शोधनम् * ॥

तीर्थ सौख्येऽपि—

वार्षिकांश्चतुरोमासान् प्रसुप्ते वै जनार्द्दने ।
मञ्चखट्टादि शयनं वर्ज्जयेद् भक्तिमान्नरः ॥
अनृतौ वर्ज्जयेद् भार्य्यां मांसं मधु परौदनम् ।
पटोलं मूलकं चैव वृन्ताकं च न भक्षयेत् ॥
अभक्ष्यं वर्ज्जयेद्दूरान् मसूरं सितसर्षपम् ।
राजमाषान् कुलित्थांश्च आशुधान्यं च वर्ज्जयेत् ॥
शाकं दधि पयो माषाञ्छ्रावणादिषु (वर्जयेत्) संत्यजेत् ।

अत्र शक्यते अशितु. मनेनेति शाक इति व्युत्पत्ती सूपादे-

---

* कथञ्चित् कायशोधनम्—इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रपि त्यागापत्ते र्योगरूढ़त्वेन * शाकस्य दशविधत्वं ज्ञेयम् ।
तदाह कोशकारः—

मूलपत्र करीराग्र फलकाण्डाधिरूढ़काः ।
त्वक् पुष्पं कवचं चेति शाकं दशविधं स्मृतम् † ॥
इति ।

मूल मार्द्रकादि । पत्रं प्रसिद्धं । करीरं वंशाङ्कुरः । अग्रं नवपल्लवरूपं । अधिरूढ़ मङ्कुररूपं । अन्यत् स्पष्टम् ।

आचारदीपेऽपि—

वृन्ताकंच कलिङ्गं च विल्वौदुम्बरभिस्सटाः ‡ ।
उदरे यस्य जीर्य्यन्ति तस्य दूरतरो हरिः ॥

अपरार्के देवलः—

ब्रह्मचर्य्यं तथा शौचं सत्य मामिषवर्ज्जनम् ।
व्रतेष्वेतानि चत्वारि वरिष्ठानीति निश्चयः ॥

आमिषाणि पाद्मे—

प्राण्यङ्गचूर्णं चर्म्माम्बु जम्बीरं वीजपूरकम् ।
अयज्ञशिष्टं माषादि यद्विष्णोरनिवेदितम् ।
दग्ध मन्नं मसूरंच मांसं चेत्यष्टधाऽऽमिषम् ॥

---

* योगाद्रूढ़े र्बलीयस्त्वादिति भावः ।

† वस्तुतस्तु तत्तत् कालोद्भवाः शाका वर्ज्जनीयाः प्रयत्नतः । इति वचनात् तत्तत् कालोत्पन्नानामेव निषेधः । अत्र तत्तत् कालोद्भव जातीयत्वं विवक्षितं तेन आतपादिशोषितानां वर्षान्तरोत्पन्नानामपि निषेध इति कमलाकरः !

‡ भिस्सटा दग्धमन्नम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अन्यत्रापि—

गोच्छागी महिषो चीरादन्य दुग्धादि चामिषम् ।
धान्ये मसूरिकाः प्रोक्ता अन्नं पर्य्युषितं तथा ॥
द्विजक्रीतारसाः सर्व्वे लवणं (भूमिजं) कृत्रिमं तथा ।
ताम्रपात्रस्थितं गव्यं जलं पल्लसंस्थितम् ।
आत्मार्थं पाचितं चान्न मामिषं तत् स्मृतं बुधैः ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरेऽपि—

चतुर्ष्वपीह मासेषु हविष्याशी न दोषभाक् ।
वृन्ताकं सन्धितं चैव सुप्ते देवेविवर्ज्जयेत् ॥

सन्धितं वत्सान्तर प्रसुत गवादि दुग्धं । लवणं शाकं चेत्यन्ये ।

हविष्य मुक्तं भविष्ये ।

हैमन्तिकं सिताऽस्विन्नं धान्यं मुद्गास्तिलायवाः ।
कलाय कङ्गुनीवारा वास्तूकं हिलमोचिका ॥
षष्टिका कालशाकं च मूलकं केमुकेतरत् ।
कन्दं सैन्धव सामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिषी ॥
पयोऽनुद्धृत सारंच पनसाम्र हरीतकी ।
पिप्पली जीरकं चैव नागरङ्गं च तिन्तिड़ी ॥
कदली लवली धात्री फलान्यगुड़ मैक्षवम् ।
अतैलपक्वं मुनयो हविष्यान्नं प्रचक्षते ॥

अत्र अस्विन्नधान्य मित्यभिधानादन्यत्रस्विन्नधान्ये न दोषः

व्रतान्तराण्युक्तानि हेमाद्रौ भविष्ये—

स्त्री वा नरो वा मद्भक्तो धर्म्मार्थं सुदृढ़व्रतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

गृह्णीयान्नियमानेतान् दन्तधावनपूर्व्वकम् ॥
तेषां फलानि वक्ष्यामि तत् कर्त्तॄणां पृथक् पृथक् ।
मधु (मिष्ट) स्वरो भवेद्राजन् पुरुषोगुड़वर्ज्जनात् ॥
तैलस्य वर्ज्जनं कृत्वा सुन्दराङ्गः प्रजायते ।
योगाभ्यासी भवेद् यस्तु स ब्रह्मपदमाप्नुयात् ॥
ताम्बुल वर्ज्जनाद् भोगी रक्तकण्ठश्च जायते ।
घृतत्यागेन लावण्यं सर्वस्निग्ध तनुर्भवेत् ॥
शाक पत्राशनाद् भोगी अपक्वादोऽमलो भवेत् ।
भूमौ प्रस्तरशायीच विप्रोमुनिवरो भवेत् ॥
एकान्तरोपवासेन ब्रह्मलोके महीयते ।
धारणान्नखरोम्णां च गङ्गास्नान फलं लभेत् ॥
मौनव्रती भवेद् यस्तु तस्याज्ञाऽस्खलिता भवेत् ।
भूमौ भुङ्क्ते सदा यस्तु स पृथिव्याः पतिर्भवेत् ॥
प्रदक्षिण शतं यस्तु करोति स्तुति पाठकः ।
हंसयुक्तविमानेन स हि विष्णु पदं व्रजेत् ॥
अयाचितेन प्राप्नोति पुत्रान् धर्म्मानशेषतः ।
षष्ठान्नकाल भोक्ताच कल्पस्थायी भवेद्दिवि ॥
पर्णेषु यो नरो भुङ्क्ते कुरुक्षेत्रफलं लभेत् ।
गुड़वर्ज्जीनरोदद्यात्तत् पूर्णं ताम्र भाजनम् ॥
सहिरण्यं नृपश्रेष्ठ लवणस्याप्ययं विधिः * ।

---

* एषां व्रतानां समाप्तौ कार्त्तिक्यां दानानि एकभक्तव्रते दम्पती सम्पूज्य धेनुर्देया । नक्ते वस्त्रयुगम् । एकान्तरोपवासे गौः । भूशयने शय्या ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सुप्तेदेवेतु यो विष्णोः शिवस्याङ्गन मर्च्चयेत् ॥
पञ्चवर्णैस्तु योनित्यं स्वस्तिकैः पद्मकैस्तथा ।
स याति रुद्रलोकं हि गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥

भार्गवार्च्चनेतु—

शयनी बोधनीमध्ये शमी दूर्वापमार्गकैः ।
भृङ्गराजेन देवां स्तु नार्च्चयेत कदाचन ।
नखलोमादिकानां तु धारणं कर्म्मसाधनम् ॥

इति ।

स्कन्दपुराणेऽपि—

एकान्तरं द्व्यन्तरं वा कुर्य्यान् मासोपवासकम् ।
अनोदनं फलाहारं नक्तव्रत मथापिवा ॥

इति ।

ब्रह्मवैवर्त्ते—

लवणं वर्ज्जयेद् यस्तु चातुर्मास्ये द्विजोत्तमः ।
दत्त्वाऽनु दक्षिणां हेम लवणं च द्विजातये ।

षष्ठकालभोजने गौः । व्रीहिगोधूमादि त्यागे हैमव्रीह्यादि । कृच्छ्रे गोयुगम् । शाकाशने गौः । पयोव्रते दधि मधु च । घृतव्रतेषु वासो गौश्च । ब्रह्मचर्य्ये स्वर्णमूर्त्तिः । ताम्बूलव्रते वस्त्रयुगम् । मौने घृतकुम्भोवस्त्रयुगं घण्टाच । देवाग्रे रङ्गमालिकाकरणे धेनु हैम पद्म च । दीपिकाव्रते दीपिका वासोयुगञ्च । भूमिभोजने पर्ण भोजनेच कांस्य पात्रं गौश्च । चतुष्पथदीपदाने गोग्रासे च गोहयौ । प्रदक्षिणाशते वस्त्रं । अनुक्तेषु स्वर्णं गौश्च इत्यादीनि हेमाद्रौ उक्तानि ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

व्रतान्ते च प्रदातव्या त्वयारितनया शुभा ॥

त्वयारितनया धेनुः । एवमन्यान्यपि व्रतानि शक्तितः कार्य्याणि ।

व्रताधिकारिणो भविष्ये—

अनग्नयस्तु ये विप्रा स्तेषां श्रेयोविधीयते ।
जपोपवासनियमै र्नानादानै स्तथा नृप ॥

इति ।

अनग्नि ग्रहणं तेषा मवश्य कर्त्तव्यता प्रतिपादनाय नत्वितर निरासाय ।

आहिताग्निरनग्निर्वा यज्ञदान व्रतादिकम् ।
शूद्रोवर्णश्चतुर्थोऽपि वर्णत्वात् कर्त्तु मर्हति ॥
वेद मन्त्र स्वधास्वाहा वषट् कारादिभिर्विना ।
अत्र स्त्रीणामपि अधिकारः ।

इति विष्णुधर्म्मे विशेषोक्तेः ।

भार्य्या पत्युर्मतेनैव व्रतादीनाचरेत् सदा ।

इति कात्यायन स्मृतेः ।

यत्तु स्कान्दे—

नास्ति स्त्रीणां पृथग् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम् ।
भर्त्तृशुश्रूषयैवेह लोकानिष्टान् व्रजन्ति ताः ॥

तद् भर्त्तननुज्ञाविषयमिति निवन्धकाराः ।

नूतन व्रतारम्भ कालस्तु रत्नमालायामभिहितः ।

सोमसौम्य गुरुशुक्रवासराः
सर्वकर्म्मसु (नितान्त) भवन्ति सिद्धिदाः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भानु भौम शनिवासरेषु न
प्रोक्तमेव खलु कर्म्म सिध्यति॥
विरुद्धसंज्ञा इह ये च योगा स्तेषामनिष्टः खलु पाद आद्यः।
सवैधृतिस्तु व्यतिपातनामा सर्वोऽप्यनिष्टः परिघस्य चार्द्धम्॥
तिस्रस्तु योगे प्रथमे सवज्र व्याघात संज्ञे नव पञ्च शूले।
गण्डेऽतिगण्डेच षड़ेव नाड्यः शुभेषु कार्य्येषु विवर्ज्जनीयाः॥
न सिद्धि मायाति कृतं च विष्ट्यां विषारिघातादिकमत्रसिद्धम्।
व्यवहार समुच्चये अत्र विशेष उक्तः—

सर्पिणीतु सिते पक्षे कृष्णेचैव तु वृश्चिकी।
सर्पिण्यास्तु मुखं त्याज्यं वृश्चिक्याः पुच्छमेव च॥

माधवीये तु—

विष्टि र्यदाहनि तिथिरपरार्द्धजाता
पूर्व्वार्द्धजा निशि तदा शुभदा च पुच्छे॥

ब्रह्मयामलेऽपि—

दिनभद्रा यदा रात्रौ रात्रिभद्रा यदा दिवा।
न त्याज्या शुभकार्य्येषु प्राहुरेवं पुरातनाः॥

इति।

तिथि माह सत्यव्रतः—

उदयस्था तिथि र्या हि न भवेद्दिनमध्यभाक्।
सा खण्डा न व्रतानां स्यादारम्भश्च समापनम्॥

तत्रेति शेषः।

इति।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

देवलः—

अभुक्त्वा प्रातराहारं स्नात्वाऽऽचम्य समाहितः ।
सूर्य्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥

व्रतान्ते कार्य्यमुक्तं माग्नेये—

स्नात्वा व्रतवता सर्व्वव्रतेषु व्रतमूर्त्तयः ।
पूज्याः सुवर्णमय्याद्याः * शक्त्या वै भूमिशायिना ॥
जपोहोमश्च सामान्यं व्रतान्ते दानमेवच ।
चतुर्विं(श)शा द्वादश वा पञ्च वा त्रय एव वा ।
विप्राः पूज्या यथाशक्ति तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥

इति ।

अत्र विप्रा इति पुंलिङ्गनिर्द्देशात् पुरुषा एव भोज्याः । न तु स्त्रियः । विरूपैकशेषस्य प्रमाणान्तरं विना अयुक्तत्वात् । एवं सहस्रभोजनादावपि ज्ञेयम् । एतेन एकस्य ब्राह्मणस्य आवृत्त्या भोजनमपि परास्तम् । वहुत्वस्य एकपदश्रुत्या ब्राह्मणान्वितत्वेन भोजनान्वयाभावादिति पार्थसारथि मिश्राः ।

भविष्ये—

अनुक्तद्रव्य तत् संख्या देवता प्रतिमा नृप ।
सौवर्णी राजती ताम्रा वृक्षजा मार्त्तिकी तथा ॥
चित्रजा पिष्टलेपोत्था निजवित्तानुरूपतः ।
आमाषात् पलपर्य्यन्तं कर्त्तव्या शक्तिवर्ज्जितैः ॥

---

* आद्यपदेन रौप्यमय्यादयो ग्राह्याः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शक्तिवर्जिते स्वशक्तेरित्यर्थः।
उद्यापनानुक्तौ नन्दिपुराणे विशेषोऽभिहितः।

कुर्य्यादुद्यापनं तस्य समाप्तौ यदुदीरितम्।
उद्यापनं विना यत्तु तद्व्रतं निष्फलं भवेत्।
यदि चोद्यापनं नोक्तं व्रतानुगुणतश्चरेत्॥
वित्तानुसारतोदद्यादनुक्तोद्यापने व्रते।
गांचैव काञ्चनं दद्याद्व्रतस्य परिपूर्त्तये॥

अशक्तौ तु नारदीये—

सर्वेषा मप्यलाभेतु यथोक्तकरणं विना।
विप्रवाक्यं स्मृतं शुद्धं व्रतस्य परिपूर्त्तये॥
वृथा विप्रवचो यस्तु गृह्णाति मनुजः (शुभं) प्रिये।
अदत्त्वा दक्षिणां पापः स याति नरकं ध्रुवम्॥

भारते—

व्रतोपनिषदे चैव सर्वकर्म्मसु दक्षिणा।
सर्वत्र तु मयोद्दिष्टा भूमिर्गावोऽथ काञ्चनम्॥
शिवनेत्रोद्भवं यस्मात् सर्वत्र पितृवल्लभे।
अमङ्गलं तद्यत्नेन देवकार्य्येषु वर्ज्जयेत्॥

व्रतिना परान्नं वर्ज्यमित्युक्तं देवीपुराणे।

व्रते च तीर्थेऽध्ययने श्राद्धेऽपि च विशेषतः।
परान्नभोजनाद्देवि यस्यान्नं तस्य तत् फलम्॥

इदमपि यतिब्रह्मचारिव्यतिरेकेण। तयोः पाकनिषेधात्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तदुक्तमाग्नेये—

नित्यस्नायी मिताहारो गुरुदेवद्विजार्च्चकः ।
क्षारं क्षौद्रं च लवणं मधुमांसानि वर्जयेत् ॥
तिलमुद्गादृते शैव्यं श (स) स्ये गोधूमकोद्रवौ ।
धान्यकं देवधान्यं च शमीधान्यं तथैक्षवम् ।
स्विन्नधान्यं तथा पण्य मेष क्षारगणः स्मृतः ॥
इति ।

गृहीतव्रतत्यागे छागलेयः—

पूर्वं व्रतं गृहीत्वा यो नाचरेत् काम मोहितः ।
जीवन् भवति चण्डालो मृतः श्वाचाभिजायते ॥

तत् प्रायश्चित्तमुक्तं गारुड़े—

क्रोधाल्लोभात् प्रमादाद्वा व्रतभङ्गो भवेद् यदि ।
दिनत्रयं न भुञ्जीत मुण्डनं शिरसोऽथवा ॥

इति प्रायश्चित्तोक्ते रतिक्रान्त व्रतानुष्ठानं कालान्तरे नास्तीति गम्यते । इदं प्रायश्चित्तं शक्तपरम् । अशक्तस्य तु हेमाद्रौ—

उपवासासमर्थश्चेदेकं विप्रं तु भोजयेत् ।
तावद्धनादि वा दद्याच्छक्तश्चेद्द्विगुणं तदा ॥
सहस्र सम्मितां देवीं जपेद्वा प्राणसंयमान् ।
कुर्य्याद्द्वादश संख्याकान् यथाशक्त्यातुरोनरः ॥

अपरार्के देवलः—

ब्रह्मचर्य्यं तथा शौचं सत्य मामिषवर्ज्जनम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

व्रतेष्वेतानि चत्वारि वरिष्ठानीतिनिश्चयः ॥

मात्स्ये—

तस्मात् कृतोपवासेन स्नान मभ्यङ्ग पूर्वकम् ।
वर्ज्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत् परं नृप ॥

अन्येऽपि व्रतनियमास्तत्र तत्र वक्ष्यन्ते ।

स्त्रीव्रते विशेषो हेमाद्रौ—

गन्धालङ्कार ताम्बूलं पुष्पमालानुलेपनम् ।
उपवासे न दुष्येत दन्तधावन मञ्जनम् ।
विधवा पतिमार्गेण कुमारी वा यदृच्छया ॥
इति ।

विष्णुधर्म्मे—

समस्तेषूपवासेषु पुमान् वाथ सुवासिनी ।
धारयेद्रक्तवस्त्राणि कुसुमानि सितानिच ।
विधवा शुक्लवसन मेकमेवहि धारयेत् ॥

मनुरपि—

पुष्पालङ्कारवस्त्राणि गन्धधूपानुलेपनम् ।
उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावन मञ्जनम् ॥ इति ।

यद्यपीदं सर्वोपवासविषयत्वेन प्रतीयते । तथापि सौभाग्यार्थक नवरात्राद्युपवासविषयम् । नत्वेकादश्याद्युपवास विषयम् ।

असकृज्जलपानाच्च सकृत्ताम्बूलभक्षणात् ।
उपवासः प्रणश्येत दिवास्वापाच्च मैथुनात् ॥
इति देवलेन तन्निषेधात् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यत्तु हरिवंशे काम्य व्रतेऽपि तन्निषेध उक्तः—

अञ्जनं रोचनं चैव गन्धं सुमनस स्तथा ।
व्रते चैवोपवासेच नित्य मेव विवर्ज्जयेत् ॥
इति ।

तत्तु तत्रोक्त पुण्यक व्रतमात्रविषयम् । न तु सर्वविषयम् । पूर्वोक्त वचनविरोधादिति मदनरत्ने उक्तम् ।

शिवधर्म्मे—

दानव्रतानि नियमा स्नानं ध्यानं तपोजपः ।
यत्नेनापि कृतं सर्वं क्रुद्धस्य तु वृथाभवेत् ॥

अत्रविशेषो हेमाद्रौ पाद्मे—

गर्भिणी सूतिकादिश्च कुमारी वाथरोगिणी ।
यदा शुद्धा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयम् ॥
इति ।

पुंसोऽप्येवं । लिङ्गस्य अविवक्षितत्वात् । तेन यस्मिन् व्रते यत् पूजादि विहितं तदन्येन कारयेत् । शरीरमात्रसाध्यनियमांस्तु स्वयं कुर्य्यादिति । हेमाद्रिरेवं व्याख्यातवान् ।

माधवाचार्य्यस्तु—

काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृतसूतके ।
तत्र काम्यव्रतं कुर्य्याद्दानार्चन विवर्ज्जितम् ॥

इत्युक्तवान् । एवं रजस्वलाया अपि ।

प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां चेद्रजो भवेत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

न तत्रापि व्रतस्य स्यादुपरोधः कदाचन ॥

इति सत्यव्रतोक्तेः ।

प्रतिनिधीनाह पैठीनसिः—

अन्तरातु रजोयोगे पूजामन्येन कारयेत् ।

भार्य्या पत्युर्व्रतं कुर्य्याद् भार्य्यायाश्च पतिर्व्रतम् ।

असामर्थ्ये पर स्ताभ्यां व्रतभङ्गो नजायते ॥

स्कान्देऽपि—

पुत्रं वा विनयोपेतं भगिनीं भ्रातरं तथा ।

एषामभाव एवान्यं ब्राह्मणं वा नियोजयेत् ॥

कात्यायनः—

पितृ मातृ पति भ्रातृगुर्व्वर्थे च विशेषतः ।

उपवासं प्रकुर्वाणः पुण्यं शतगुणं लभेत् ॥

प्रभासखण्डेऽपि—

भर्त्ता पुत्रः पुरोधाश्च भ्राता पत्नी सखापिवा ।

यात्रायां धर्म्मकार्य्येषु जायन्ते प्रतिहस्तकाः ।

एभिः कृतं महादेवि स्वयमेव कृतं भवेत् ॥

इदं सर्व्ववर्ण साधारणं । अविशेषात् ।

अत्रविशेष माह त्रिकाण्डमण्डनः—

काम्ये प्रतिनिधिर्नास्ति नित्ये नैमित्तिकेच सः ।

काम्ये चो(षू) पक्रमा दूर्द्धं केचित् प्रतिनिधिं विदुः ॥

न स्यात् प्रतिनिधि र्मन्त्र स्वामि देवाग्नि कर्म्मसु ।

स देशकालयो र्नास्ति नारणे रग्निरेव सः ॥ इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ व्रतादि सन्निपाते निर्णयः—

तत्र तिथिद्वयसन्निपाते तत्तत्रोक्तं दानहोमादि क्रमेण अनुष्ठेयं। अविरोधात्।

यत्र तु नक्तैक भक्तादौ विरोध व्रतादौ (त्वे) एकं स्वयं कृत्वा द्वितीयं भार्य्यादिना कारयेत्। इति माधवाचार्य्य आह।

यत्र तु शिवरात्र्यादौ तिथिमध्ये पारणाय अह्निभोजनं विहितम्।

भूताष्टम्योर्दिवा भुक्त्वा रात्रौ भुक्त्वाच पर्वणि।
एकादश्या महोरात्रं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत्॥

इति भोजन निषेधश्च प्राप्तः। तत्र पारणस्य वैधत्वाद्दिवैव भोजनं कार्य्यं निषेधस्य रागप्राप्त भोजनपरत्वात्। विधिप्राप्ते निषेधानवकाशात्। अग्नीषोमीयादिवत्।

एव मष्टम्यादिनक्तव्रते संक्रान्ति रविवारादि संपातेऽपि नक्त भोजन मेव स्यात्।

यत्र पुनरष्टम्यादौ दिवा भुक्तिनिषेध स्तत्रैव संक्रान्त्यादौ सति रात्रि भुक्तिनिषेध इति निषेधद्वयं प्राप्तम्। तत्र उपवास एव स्यात्। तत्रापि पुत्रिणो गृहस्थस्य उपवासनिषेधात् किञ्चिद् भक्ष्यं भवति।

उपवासनिषेधे तु किञ्चिद् भक्ष्यं प्रकल्पयेत्।

इति स्मृतेः। तथा चान्द्रायण व्रतमध्ये एकादश्यादौ तु भुक्तिः कार्य्या। चान्द्रायणस्य काम्यत्वेन नित्यबाधकत्वात्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र केचित्। चान्द्रायणादि व्रतमध्ये एकादश्यादौ प्राप्ते उपवास एव कार्य्यः । एकादशीदिन ग्रासास्तु द्वादश्यां ग्राह्याः ।

यथा कथञ्चित् पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।

मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायण मथापरम् ॥

इति याज्ञवल्क्येन यथा कथञ्चिदित्युक्तत्वात् ।

काम्येषूपक्रमादूर्द्ध्वं केचित् प्रतिनिधिं विदुः ।

इति त्रिकाण्डमण्डनवचनाच्च प्रतिनिदध्यादित्याहुः ।

एव मेकादश्या मेकान्तरोपवासादि पारणायां प्राप्तायां जल पारणां कृत्वा उपवासः कार्य्यः । आपो वा अशित मनशितं च इति तैत्तिरीय श्रुतेः । एवं द्वादश्यां मासोपवासश्राद्धप्रदोषादिषु प्राप्तेषु एव मेव ज्ञेय मित्युपरम्यते ।

आषाढ़ पौर्णमास्यां कोकिलाव्रतमुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये—

आषाढ़ पौर्णमास्यां तु सन्ध्याकालेह्युपस्थिते ।

सङ्कल्पयेन् मासमेकं श्रावणे प्रत्यहं त्वहम् ॥

स्नानं करिष्ये नियता ब्रह्मचर्य्ये स्थिता सती ।

भोक्ष्यामि नक्तं भूशय्यां करिष्ये प्राणिनां दयाम् ॥

इत्यादि । एतस्य नक्तव्रतत्वात् सायाह्नव्यापिनी तिथि र्ग्राह्या । अत्रैव च व्यासपूजा विहिता । पौर्णमास्या द्वितयदिने त्रिमुहूर्त्तव्यापित्वे परैव ग्राह्या अन्यथा पूर्व्वैवेति ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते
आषाढ़मासविधानानि ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ श्रावणमासविधानानि ।

तत्र श्रावणशुक्लतृतीया मधुस्रवाख्या गुर्ज्जरदेशे प्रसिद्धा ।
सा च परा ग्राह्येति दिवोदासनिबन्धे ।
श्रावण शुक्लचतुर्थी तु गणेशव्रते पूर्व्वविद्धैव ग्राह्या ।
मातृविद्धो गणेश्वर इति स्मृतेः ।
श्रावण शुक्लपञ्चमी सर्पपूजादौ परैव ।

पञ्चमी नागपूजायां ग्राह्या षष्ठी समन्विता ।
तस्यां तु तोषिता नागा इतरा सचतुर्थिका ॥

इति स्कान्दोक्तेः ।

भविष्ये—

श्रावणेमासि पञ्चम्यां शुक्लपक्षेनराधिप ।
द्वारस्योभयतोलेख्यागोमयेन विषोल्वणाः ॥

मात्स्येऽपि—

नागाश्चैव तु कर्त्तव्याः खड्गखेटकधारिणः ।
अर्द्धं सर्पाकृति स्तेषां नाभे रूर्द्धं तु पौरुषी ॥
फणाश्च मूर्द्ध्नि कर्त्तव्या द्विजिह्वावहवोऽसमाः ।
कृत्वा वा कौङ्कुमान्नागान् गोधूमैः पयसार्च्चयेत् ॥
पूजयेद्विधिवद्वीर दधिदूर्व्वाङ्कुरैः कुशैः ।
गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ये तान् वै पूजयन्तीह नागान् भक्तिपुरःसराः ।
न तेषां सर्पतो वीर भयं भवति कुत्रचित् ॥

इति ।

श्रावण शुक्लद्वादश्यां हरेः पवित्रारोपण मुक्तं हेमाद्रौ विष्णु-रहस्ये—

श्रावणस्य सितेपक्षे कर्कटस्थे दिवाकरे ।
द्वादश्यां वासुदेवाय पवित्रारोपणं स्मृतम् ॥
द्वादश्यां श्रवणे वापि पञ्चम्यामथवा द्विजैः ।
आनुकूल्येषु कर्त्तव्यं पञ्चदश्यामथापि वा ॥

इति ।

हरस्य तु कालोत्तरे—

आषाढ़ान्ते चतुर्दश्यां नभस्यनभसोस्तथा ।
अष्टम्यां च चतुर्द्दश्यां पक्षयोरुभयोः समम् ॥

इति ।

तत् प्रकारस्तु दीपिकादौ—

गोदोहान्तरिते काले पूर्वेद्युर्वाधिवासनम् ।

इति ।

अत्र गौणकालो रामार्च्चन चन्द्रिकायाम्—

पवित्रारोपणं विघ्नाच्छ्रावणे न भवेद् यदि ।
कार्त्तिक्यवधिशुक्लास्ते कर्त्तव्य मिति नारदः ॥
हेम रौप्य ताम्रक्षौमैः सूत्रैः कौशेय पद्मजैः ।
कुशैः काशेय कार्पासे ब्राह्मण्याकर्त्तितैः शुभैः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कृत्वा त्रिगुणितं सूत्रं त्रिगुणीकृत्यशोधयेत् ।
तत्रोत्तमं पवित्रं तु षष्ठ्या सहशतैस्त्रिभिः ॥
सप्तत्यासहितं द्वाभ्यां शताभ्यां मध्यमं स्मृतम् ।
साशीतिना शतेनापि कनिष्ठं तत् समाचरेत् ॥
साधारण पवित्राणि त्रिभि. सूत्रैः समाचरेत् ।
उत्तमं तु शतग्रन्थि पञ्चाशद् ग्रन्थि मध्यमम् ॥
कनिष्ठं तु पवित्रं स्यात् षट्त्रिंशद् ग्रन्थिशोभनम् ।
षट्त्रिंशच्च चतुर्विंशं द्वादशेति च केचन ।
चतुर्विंशं द्वादशाष्टावित्येके मुनयो विदुः ॥

विष्णुरहस्ये तु प्रकारान्तरमुक्तम्—

अष्टोत्तरशतं कुर्य्याच्चतुःपञ्चाशदेव वा ।
सप्तविंशति मे (रे) वाथ ज्येष्ठमध्यकनीयसम् ॥
अधमं नाभिमात्रं स्यादूरुमात्रं तु मध्यमम् ।
उत्तमं वै जानुमात्रं * प्रतिमायां निगद्यते ॥

शिवपवित्रं तु शैवागमे—

एकाशीत्याथवा सूत्रै स्त्रिंशतावाष्टयुक्तया ।
पञ्चाशता वा कर्त्तव्यं तुल्यग्रन्थ्यन्तरालकम् ।
द्वादशाङ्गुलमानानि व्यासादष्टाङ्गुलानि वा ॥
लिङ्गविस्तारमानानि चतुरङ्गुलकानि वा ।

अधिकारिणोऽपि तत्रैवोक्ताः—

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्य स्तथा स्त्री शूद्र एवच ।

---

* प्रलम्बतो जानुमात्रमिति निर्णयसिन्धुः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

स्वधर्म्मावस्थिताः सर्वे भक्त्याकुर्य्युः पवित्रकम् ॥
अतो देवेति * मन्त्रेण द्विजो विष्णो निवेदयेत् ।
शूद्रस्य मूलमन्त्रोवा येन वा पूजयेद्धरिम् ॥

इति ।

एतच्च नित्यम्—

न करोति विधानेन पवित्रारोपणं तु यः ।
तस्य वात्सरिकी पूजा निष्फला मुनिसत्तम ॥
तस्माद् भक्तिसमायुक्तै र्नरै र्विष्णुपरायणैः ।
वर्षे वर्षे प्रकर्त्तव्यं पवित्रारोपणं हरेः ॥

इति तत्रैवोक्तेः ।

देवताविशेषे तिथयोऽपि तत्रैव—

धनदश्च रमा गौरी गणेशः सोमराड् गुहः ।
भास्करश्चण्डिकाऽम्बाश्च वासुकिश्च तथर्षयः ॥
चक्रपाणिर्ह्यनङ्गश्च शिवो ब्रह्मा तथैवच ।
प्रतिपत् प्रभृतिष्वेताः पूज्यास्तिथिषु देवताः ।
यथोक्ताः शुक्लपक्षे तु तिथयः श्रावणस्य च ॥

इति ।

उक्ततिथ्यसम्भवे हेमाद्रिः—

चतुर्दश्या मथाष्टम्यां सर्वसाधारणं (दिनम्) तु तत् ।

इति ।

---

* अतो देवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे । पृथिव्याः सप्त धामभिः ॥
१म. २२सू. १६ऋक् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा—

मासपञ्चमहोरात्रं त्रिरात्रं धारयेत्तथा ।
दैवतं सूत्रसन्दर्भं देशकालविवक्षया ॥

इति ।

एतदकरणे प्रायश्चित्तमप्युक्तम्—

पवित्रारोपणं काले न करोति कथञ्चन ।
तदाऽयुतं जपेन् मन्त्रं स्तोत्रं वापि समाहित: ॥

श्रावण शुक्लचतुर्दशी पूर्वविद्धा ग्राह्या ।

श्रावण शुक्ल पञ्चदश्या मुपाकर्म्म कार्य्यम् ।

पर्वण्यौदयिके कुर्य्यु: श्राव(णे)णं तैत्तिरीयका: ।
बह्वृचा: श्रवणे कुर्य्युर्ग्रहसंक्रान्तिवर्ज्जिते ॥

इति गार्ग्य: ।

औदयिकेऽपि पर्व्वणि विशेष: पाराशर माधवीये—

श्रावणी पौर्णमासी तु सङ्गवात् परतो यदि ।
तदैवौदयिकी ग्राह्या नान्यथौदयिकी भवेत् ॥

इति ।

कर्म्म पर्य्याप्तं चेत् परमेव पर्व इति सुदर्शन भाष्येऽपि । तैत्तिरीयव्यतिरिक्त यजुर्वेदिनां पूर्वैवेति हेमाद्रिर्मदनपारिजातश्च ।

हेमाद्रौ गोभिल:—

अध्यायाना मुपाकर्म्म कुर्य्यात् कालेऽपराह्णिके ।
पूर्वाह्णे तु विसर्ग: स्यादिति वेदविदोविदु: ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदं तु सामगविषयम्—

भवेदुपाकृतिः पौर्णमास्यां पूर्वाह्ण एव तु ।

इति प्रचेतोवचना दन्येषां पूर्वाह्ण

एवेति कालनिर्णयदीपिकाकारः ।

पौर्णमास्या मसम्भवे पञ्चम्यादौ कार्य्यम् ।

अथातोऽध्यायोपाकर्म्म ओषधीनां प्रादुर्भावे श्रवणेन श्रावण्यां पौर्णमास्यां पञ्चम्यां हस्तेन वा इति कात्यायनसूत्रात् ।

श्रवणस्य विद्धत्वे गार्ग्यः—

धनिष्ठासंयुते कुर्य्याच्छ्रावणं कर्म्म यद् भवेत् ।

तत् कर्म्म सफलं ज्ञेय मुपाकरण संज्ञितम् ॥

श्रवणे चैव यत् कर्म्म उत्तराषाढसंयुते ।

संवत्सर कृतोऽध्याय स्तत्क्षणादेव नश्यति ॥

इति ।

व्यासः—

उदयव्यापिनि त्वेव विष्णुवृत्ते घटिकाद्वयम् ।

तत् कर्म्म सफलं ज्ञेयं तस्य पुण्य मनन्तकम् ॥

इति ।

कात्यायनः—

अर्द्धरात्रादधस्ताच्चेत् संक्रान्तिर्ग्रहणं तदा ।

उपाकर्म्म न कुर्वीत परतश्चे न्न दोषकृत् ॥

इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा—

संक्रान्तिर्ग्रहणं वापि पौर्णमास्यां यदा भवेत्।
उपाकृतिस्तु पञ्चम्यां कार्य्या वाजसनेयिभिः॥

यत्तु—

बौधायनसूत्रे श्रावण्यां पौर्णमास्या माषाढ्यां वा उपाकर्म्म कर्त्तव्य मित्युक्तं। तत् प्रौष्ठपद्यामपि दोषे आषाढ्यां कार्य्य मित्येवं परम्।

वेदोपाकरणे प्राप्ते कुलीरे संस्थिते रवौ।
उपाकर्म्म न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यं सिंहयुक्तके॥
नर्म्मदोत्तरभागे तु कर्त्तव्यं सिंहयुक्तके।
कर्कटे संस्थिते भानावुपाकुर्य्यात्तु दक्षिणे॥

इति बृहस्पतिः।

इदं सामगविषयम्—

सिंहे रवौ तु पुष्यर्क्षे पूर्वाह्णे विचरेद्बहिः *।
छन्दोगा मिलिताः कुर्य्युरुत्सर्गं स्वस्वछन्दसाम्।
शुक्लपक्षे तु हस्तेन उपाकर्म्मापराह्णिकम्॥

इति गार्ग्योक्तिः।

यमः—

अप्रादुर्भूतौषधयस्तस्मिन् मासे तु न भवन्ति चेत्।

---

* पूर्वाह्णे ऽविवरे बहिः। अविवरे ग्रहादिदोषहीने। विचरेद्बहि रिति पाठस्तु अज्ञानकृत इति कमलाकरः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तदा भाद्रपदे मासि श्रवणेन तदिष्यते ॥

इति ।

इदं शुक्रास्तादावपि कार्य्यम्—

नित्यनैमित्तिके जाप्ये होमयज्ञक्रियासु च ।
उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे ह्यस्तदोषो न विद्यते ॥

इति संग्रहोक्तेः । प्रथमारम्भस्तु न भवति ।

गुरुभार्गवयो र्मौढ्ये बाल्ये वा वार्द्धकेऽपि वा ।
तथाऽधिमास संसर्प मलमासादिषु द्विजे ।
प्रथमोपाकृति र्न स्यात् कृतं कर्म्म विनाशकृत् ॥

इति कश्यपोक्तेः ।

बालः शुक्रो दिवसदशकं पञ्चकं चैव वृद्धः,
पश्चादह्नां त्रितयमुदितः पञ्चमैन्द्र्यां क्रमेण ।
जीवो वृद्धः शिशुरपि तथा पञ्चमान्ये शिशू तौ *।
वृद्धौ प्रोक्तौ दिवसदशकं चापरैः सप्तरात्रम् ॥

एतच्च मलमासे न कार्य्यम् ।

उपाकर्म्म तथोत्सर्गः प्रसवाहोत्सवाष्टकाः ।
मासवृद्धौ परे कार्य्या वर्ज्जयित्वा तु पैतृकम् ॥

इति ज्योतिः पराशरोक्तेः ।

एतच्च कर्म्म स्मार्त्तेऽग्नौ तदभावे लौकिकेऽग्नौ कार्य्यम् ।

अध्यायोपाकृतिं कुर्य्यात्तत्रौपासनवह्निना ।

---

* पञ्च मन्येव सूतौ इति मुहूर्त्तचिन्तामणिः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कर्म्मद्वयमिदं केचिल्लौकिकाग्नौ प्रकुर्व्वते ॥

इत्याश्वलायन कारिकोक्तेः ।

शिष्यहोमोऽपि आचार्य्याग्नौ स्यात्—

न स्वेऽग्नावन्य होमः स्यान्मुक्त्वैकां समिदाहुतिम् ।

इति कात्यायनोक्तेः ।

एतच्च अध्यापनाग्निमत एव इति कर्काचार्य्यः । उत्सर्ज्जन-स्यायं गौणकालः—

पुष्ये तूत्सर्जनं कुर्य्यादुपाकर्म्मदिनेऽथवा ।

इति खादिरगृह्योक्तेः ।

मुख्यकालस्तु—

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायां मथापिवा ।

इति याज्ञवल्क्योक्तः ।

पौष्यां माघ्यां वा पौर्णमास्या मुत्सृजेदिति वौधायनः ।

अध्यायोत्सर्ज्जनं माघ्यां पौर्णमास्यां विधीयते ।

इत्याश्वलायनकारिका ।

पौषमासस्य रोहिण्यामष्टकायां वा अध्यायानुत्सृजेरन्निति कात्यायनः ।

सिंहे रवौ तु पुष्यर्च्चे पूर्वाह्णेऽविवरेवह्निः ।

इति छन्दोगाद्यानां कालः । यदा तु पुष्यनक्षत्रं कर्कसंक्रान्तौ भवति तदा विशेषश्छन्दोगपरिशिष्टे—

मासे प्रोष्ठपदे हस्तात् पुष्यः पूर्वोभवेद् यदा ।

तदाच श्रावणे कुर्य्यादुत्सर्गं छन्दसां द्विजः ॥ इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र विशेषमाह कार्ष्णाजिनिः—

उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे यथाकालं समेत्य च ।
ऋषीन् दर्भमयान् कृत्वा पूजयेत्तर्पयेत्तथा ॥
इति ।

उपाकर्म्मणि उत्सर्गेच त्रिरात्र मनध्यायः ।

अत्र समुद्रगाव्यतिरिक्तानामपि नदीनां रजोदोषो नास्ति ।

उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे रजोदोषो न विद्यते ।

इति गार्ग्योक्तेः । उत्सर्ज्जनस्य उपाकर्म्मकालत्वे पूर्व मुत्सर्ज्जनं कृत्वा पश्चादुपाकर्म्म कुर्य्यात्—

उपाकर्म्मापराह्णे स्यादुत्सर्गः प्रातरेवहि ।
इति हेमाद्रौ गोभिलस्मृतेः ।

अन्योऽत्रविशेषः संस्कार प्रकरणे द्रष्टव्यः ।

अत्रैव रक्षाबन्धनमुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये—

ततोऽपराह्णसमये रक्षा पोटलिकां शुभाम् ।
कारयेदक्षतैः शस्तैः सिद्धार्थै र्हेमभूषितैः ॥ इति ।

इदं भद्रायां न कार्य्यम्—

भद्रायां द्वे न कर्त्तव्ये श्रावणी फाल्गुनी तथा ।
श्रावणी नृपतिं हन्ति ग्रामं दहति फाल्गुनी ॥
इति संग्रहोक्तेः ।

तस्मात्तदन्ते कार्य्यमिति निर्णयामृते—

तत्र मन्त्रस्तु—

येन बद्धो बलीराजा दानवेन्द्रो महाबलः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तेन त्वा मपि बध्नामि रक्षे माचल माचल ॥
ब्राह्मणैः क्षत्रियै वैंश्यैः शूद्रै रन्यैश्च मानवैः ।
कर्त्तव्यो रक्षिताचारो द्विजान् सम्पूज्य शक्तितः ॥
इति ।

अत्रैवच श्रवणाकर्म्म उक्तमाश्वलायनेन—

अथातः श्रावणकर्म्म श्रावण्यां पौर्णमास्या मिति कात्यायन सूत्रात् ।

इति श्रीमदनन्तभट्टविरचिते विधानपारिजाते
श्रावणमासविधानानि ॥

अथ भाद्रमासविधानानि ।

अत्र गोप्रसवे नारदः ।

भानौ सिंहगते चैव यस्य गौः संप्रसूयते ।
मरणं तस्य निर्दिष्टं षड्भि र्मासै र्न संशयः ॥

अत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते शुभम् ।
प्रसूतां तत्क्षणादेव तां गां विप्राय दापयेत् ॥
इत्यादि ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भाद्रपद कृष्णचतुर्थी बहुलाख्या मध्यदेशे प्रसिद्धा । सा च सायाह्नव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये तथात्वे पूर्व्वैव ।

गौर्य्याश्चतुर्थी वटधेनुपूजा दुर्गार्च्चनं दुर्भरहोलिकेच ।
वत्सस्य पूजा शिवरात्रि रेताः परान्विताघ्नन्तिनृपं सराष्ट्रम् ।
इति दिवोदास निबन्धोक्तेः ।

अत्र धेनुपूजाशब्देन बहुला ग्राह्येति तत्रैव व्याख्यातम् । भाद्र कृष्णाष्टमी जन्माष्टमी ।

सा च द्वेधा । जन्माष्टमी जयन्तीच । तत्र आद्या केवलाष्टमी सैव रोहिणीयुक्ता जयन्तीसंज्ञा ।

कृष्णाष्टम्यां भवेद् यत्र कलैका रोहिणीयदि ।
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता उपोष्या सा प्रयत्नतः ॥
इति वह्निपुराणोक्तेः । केवलापि उपोष्यैव ।
भाद्रे वै बहुले पक्षे कृष्णजन्माष्टमीव्रतम् ।
न करोति नरो यस्तु स भवेत् क्रूरराक्षसः ॥
इति भविष्योक्तेः ।

यत्तु हरिवंशे—

अभिजिन्नाम नक्षत्रं जयन्ती नाम शर्व्वरी ।
मुहूर्त्तोविजयोनाम यत्र जातो जनार्द्दनः ॥

इति वचनादभिजिन्नाम नक्षत्रं रोहिण्येव । सर्व्वपुराणानामेक वाक्यत्वात् । अभितः पापं जयतीति अभिजिदिति व्युत्पत्तेश्च ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदं जन्माष्टमी व्रतं नित्यम्—

वर्षे वर्षे तु या नारी कृष्णजन्माष्टमी व्रतम् ।
न करोति महाप्राज्ञ व्याली भवति कानने ॥

इति वीप्साश्रुतेः । पूर्व्वोक्तनिन्दाश्रुतेश्च ।

जयन्ती व्रतं तु काम्यम्—

महाजयार्थं कुरुतां जयन्तीं मुक्तयेऽनघ ।
धर्म्ममर्थं च कामं च मोक्षं च मुनिपुङ्गव ।
ददाति वाञ्छितानर्थान् येचान्येऽप्यतिदुर्लभाः ॥

इति फलश्रवणात् ।

शूद्रान्नेन तु यत् पापं शवहस्त(स्य)स्य भोजने ।
तत् पापं लभते कुन्ति जयन्तीविमुखो नरः ॥

इति निन्दाश्रवणाच्च । यदा अष्टम्यां रोहिणीयोग स्तदा जन्माष्टमी जयन्त्या मन्तर्भूता ज्ञेया । न तु सा पृथक् कार्य्या । जयन्त्युपवासेनैव तत् सिद्धेः ।

तदुक्तं माधवेन—

यस्मिन् वर्षे जयन्त्याख्य योगो जन्माष्टमी तदा ।
अन्तर्भूता जयन्त्यां स्यादृक्षयोग प्रशस्तितः ॥

इति ।

किञ्च—

अत्र रोहिण्या अर्द्धरात्रयोगो ग्राह्यः ।

रोहिण्या मर्द्धरात्रे च यदा कृष्णाष्टमी भवेत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तस्यामभ्यर्च्चनं शौरे र्हन्ति पापं त्रिजन्मजम् ॥

इति विष्णुधर्म्मवचनात् ।

समायोगे तु रोहिण्यां निशीथे राजसत्तम ।
समजायत गोविन्दो बालरूपी चतुर्भुजः ॥

तस्मात्तं पूजयेत्तत्र यथावित्तानुसारतः ।

इति वह्नि पुराणवचनादर्द्धरात्रस्य कर्म्मकालत्व मवगम्यते ।

अतः—

कर्म्मणो यस्य यः काल स्तत्कालव्यापिनीतिथिः ।
तया कर्म्माणि कुर्व्वीत ह्रास वृद्धी न कारणम् ॥

इति विष्णुधर्म्मवचनात् ।

सप्तमी सहिताष्टम्यां निशीथे रोहिणी यदि ।
तत्रोपवासं कुर्व्वीत तिथि भान्ते च पारणम् ॥

इति वह्निपुराण वचना च्च पूर्वत्रैव उपवासादि प्राप्तेः परदिने सतोऽपि रोहिणीयोगस्य न प्रयोजकत्वं । अन्यथा वुधवारादे-रपि प्रयोजकत्वापत्तेः ।

यत्तु—

रोहिणी संयुतेपोष्या सर्वाघौघ विनाशनी ।
अर्द्धरात्रा दधश्चोर्द्ध्वं कलया वा यदा भवेत् ।
जयन्ती नाम सा प्रोक्ता सर्वपाप प्रणाशनी ॥

इत्यग्निपुराण वचनं । तत् कैमुतिकन्यायेन निशीथ योगस्यैव स्तुत्यर्थ मवगन्तव्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यच्चापि स्कान्दे—

उदये चाष्टमी किञ्चिन्नवमी सकला यदि ।
भवते बुधसंयुक्ता प्राजापत्यर्च्च संयुता ।
अपि वर्षशतेनापि लभ्यते वा(सा)ऽथवा न वा ॥

इति ।

तद्दानादिविषयम् ।

उपवास अब्दाश्रवणादिति हेमाद्रि कृचे—

यद्वा ।

उदये चन्द्रोदये । अतो न व्रतभेद इति साधुः पन्थाः । इदं व्रतं नित्यं काम्यं चेति बहवो निबन्धकारा आहुः । अत्र अष्टम्या अपि निशीथवेधो ग्राह्यः ।

रोहिण्या मर्द्धरात्रे च यदा कृष्णाष्टमी भवेत् ।

इति वचनेन तस्यैव मुख्यकालतोक्तेः ।

अष्टमी रोहिणीयुक्ता निश्यर्द्धे (निशीथे) दृश्यते यदि ।
मुख्यकाल इतिख्यात स्तत्र जातो हरिः स्वयम् ॥

इति वशिष्ठ संहितोक्तेश्च ।

अष्टम्यत्र चतुर्धा भिद्यते ।

तद्यथा ।

पूर्वेद्युरेव निशीथयोगिनी ।

परेद्युरेव निशीथयोगिनी ।

उभयेद्युरेव निशीथयोगिनी । नोभयेद्यु र्निशीथयोगिनी ।

तत्र आद्ययो र्न सन्देहः कर्म्मकालव्याप्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

जन्माष्टमी रोहिणी च शिवरात्रि स्तथैवच ।
पूर्वविद्धा प्रकर्त्तव्या तिथिभान्ते च पारणम् ।
इति भृगूक्तेश्च ।

अन्त्ययोस्तु परैव ।

प्रातः सङ्कल्पकाल व्याप्तेराधिक्यात् ।
वर्ज्जनीया प्रयत्नेन सप्तमीसंयुताष्टमी ।

इति ब्रह्मवैवर्त्ताच्च । एवमंशतः समव्याप्तावपि परैव । विषमव्याप्तौ तु आधिक्येन निर्णयः कार्य्यः ।

रोहिणी योगोऽपि एव मेव चतुष्प्रकारो ज्ञेयः ।
निम्बादित्यसम्प्रदायिनां तु उदयव्यापिन्येव ग्राह्या ॥
पूर्वविद्धाष्टमी या तु उदये नवमीदिने ।
मुहूर्त्त मपि संयुक्ता सम्पूर्णा साष्टमी भवेत् ॥
कलाकाष्ठा मुहूर्त्तापि यदा कृष्णाष्टमी तिथिः ।
नवम्यां सैव ग्राह्या स्यात् सप्तमी संयुता नहि ॥
इति पद्मपुराणोक्तेः ।
उदय व्यापिनी ग्राह्या कुले तिथिरुपोषणे ।
निम्बार्को भगवान् येषां वाञ्छितार्थ फलप्रदः * ॥
इति वचनाच्च ।

हेमाद्रिस्तु सर्वेषां पूर्वैव इत्याह । पूर्वविद्धा इत्यादि पाद्म-

---

* निम्बादित्योपासकाहि जन्माष्टमी रामनवमी शिवरात्र्यादौ पूर्वेऽह्नि कर्म्मकालीनामपि तिथिं त्यक्त्वा द्वि त्रि मुहूर्त्तापि परैव तिथि र्ग्राह्या इति मन्यन्ते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वचनं तु पूर्वेऽह्नि निशीथे अष्टम्यभावे द्वितीयेऽह्नि उदये चन्द्रोदयसमये कलादिमात्राष्टम्यां व्रतं कर्त्तव्यमित्येतद्विषयम् । उदयव्यापिनीति वचनमपि निम्बसप्तमीव्रत परमिति न कोऽपि दोषः ।

अत्र कर्त्तव्य मुक्तं भविष्ये—

ततोऽष्टम्यां तिलैः स्नातो नद्यादौ विमले जले ।
सुदेशे शोभनं कुर्य्याद्देवक्याः सूतिकागृहम् ॥
तन्मध्ये प्रतिमा स्थाप्या साचाप्येवंविधा स्मृता ।
काञ्चनी राजती ताम्री पैत्तली मृन्मयी तथा ॥
वार्क्षी मणिमयीचैव वर्णकैर्लिखिताथवा ।
सर्व लक्षण सम्पन्ना पर्य्यङ्केच पटावृते ॥
प्रस्नुतां च प्रसूतां च स्थापयेन् मञ्चकोपरि ।
मां तत्र वालकं सुप्तं पर्य्यङ्के स्तनपायिनम् * ॥
यशोदां तत्र चैकस्मिन् प्रदेशे सूतिकागृहे ।
तद्वच्च कल्पयेत् पार्थ प्रसूतवरकन्यकाम् ॥
कश्यपो वसुदेवोऽय मदितिश्चैव देवकी ।
शेषोवै वलभद्रोऽयं यशोदा क्षितिरन्वभूत् ॥
नन्दः प्रजापतिर्दक्षो गर्गश्चापि चतुर्मुखः ।
गौर्धेनुः कुञ्जरश्चैव दानवाः शस्त्रपाणयः ॥

---

* अतः परं

श्रीवत्सवक्षः पूर्णाङ्गं नीलोत्पलदलच्छविम् ।

इत्यंशो ग्रहमालायां दृश्यते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

लेखनीयाश्च तत्रैव कालियो यमुनाह्रदे ।
इत्येवमादि यत् किञ्चिच्छक्यते चरितं मम ॥
लेखयित्वा प्रयत्नेन पूजयेद् भक्ति तत्परः ।
मन्त्रेणानेन * कौन्तेय देवकीं पूजयेन्नरः ॥
पङ्कजैः पूजयेद्देवीं † नमो देव्यै श्रिया इति ।
ततोमन्त्रेण वै दद्याच्चन्द्रायार्घ्यं समाहितः ॥
क्षीरोदार्णवसम्भूत अत्रि ने (गो) त्र समुद्भव ।
गृहाणार्घ्यं शशाङ्केदं रोहिण्या सहितो मम ॥
ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्यं नमस्ते ज्योतिषाम्पते ।
नमस्ते रोहिणीकान्त अर्घ्यं नः प्रतिगृह्यताम् ॥
प्रभाते ब्राह्मणाञ्छक्त्या भोजयेद् भक्तिमान्नरः ।
ॐ नमस्ते वासुदेवाय गोब्राह्मण हितायच ।
शान्तिरस्तु शिवं चास्तु इत्युक्त्वा मां विसर्ज्जयेत् ॥

इति ।

---

* गायद्भिः किन्नराद्यैः सतत परिवृता वेणु वीणानिनादैः,
भृङ्गारादर्श कुम्भ प्रवर कृतकरैः किङ्करैः सेव्यमाना ।
पर्य्यङ्के स्वास्तृते या मुदिततर मुखी पुत्रिणी सम्यगास्ते,
सा देवी देव माता जयति सुतनया देवकी कान्तरूपा ॥
एवं रूपेण

† देवीं श्रियं तन्मन्त्रो यथा ।
पादौ संवाहयन्ती श्रीर्देवक्याश्चरणान्तिके ।
निपन्ना पङ्कजे पूज्या नमोदेव्यै श्रिया इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत्र हेमाद्रौ नारदः—

तिथिरष्टगुणं हन्ति नक्षत्रं च चतुर्गुणम् ।
तस्मात् प्रयत्नतः कुर्य्यात्तिथिं भान्ते च पारणम् ॥
तिथ्यृक्षयोर्यदाच्छेदो नक्षत्रान्त मथापि वा ।
अर्द्धरात्रेऽथवा कुर्य्यात् पारणं त्वपरेऽहनि ॥

इति वचनाद् द्वयो रन्ते पारणं मुख्यम् ।

सर्व्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारण मिष्यते ।

इति ब्रह्मवैवर्त्तवचनं तु व्रतान्तरविषय मिति हेमाद्रिः । नात्र निशीथ भोजननिषेधः प्रवर्त्तते ।

अर्द्धरात्रे ऽथवा कुर्य्यात्

इत्यादिना विशिष्य तद्विधानात् ।

अत्राशक्तौ वह्नि पुराणम्—

भान्ते कुर्य्यात्तिथेर्वापि शस्तं भारत पारणम् ।
तिथ्यन्ते वोत्सवान्तेवा व्रती कुर्वीत पारणम् ॥

इति च गौणं पारणम् । उभयान्ते पारण मिति तिथिनक्षत्रयोः समयोगि द्रष्टव्यं । तिथेरेव प्राधान्यात् ।

सांयोगिके व्रते प्राप्ते यत्रैकोऽपि वियुज्यते ।
तत्रैव पारणं कुर्य्यादिति वेदविदो विदुः ॥

इति निर्णयामृताच्च ।

इति जन्माष्टमीव्रतविधानम् ।

भाद्रपदामावास्यायां

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कुशग्रहण मुक्तं हेमाद्रौ हारीतेन—

मासि नभस्यमावास्या तस्यां दर्भोच्चयो मतः ।
अयात यामास्ते दर्भा नियोज्याः स्युः पुनः पुनः ॥
इति ।

नभसि श्रावणे । तेन दर्शान्तमासपक्षत्वेन जन्माष्टम्यनन्तर दर्शो लभ्यते । तत्र दर्भ ग्रहणं कर्त्तव्य मिति केषाच्चिन्मतम् ।

अन्ये तु—

मासि नभस्येऽमावास्या तस्यां दर्भोच्चयः स्मृतः ।

इति पाठं कल्पयित्वा नभस्ये भाद्रपदे इति व्याख्याय तत्र दर्भग्रहणं कर्त्तव्य मित्याहुः ।

अथ भाद्रपद शुक्लतृतीयायां

हरितालिकाव्रतमुक्तं स्कान्दे—

सा च परा ग्राह्या ।

मुहूर्त्तमात्र सत्त्वेऽपि दिने गौरी व्रतं परे ।
शुक्लाधिकाया मप्येवं गणयोग प्रशंसनात् ॥
इति माधवोक्तेः ।

चतुर्थी सहिता या तु सा तृतीया फलप्रदा ।
अवैधव्यकरा स्त्रीणां पुत्र पौत्र विवर्द्धिनी ॥
द्वितीया सहितां तां तु या करोति विमोहिता ।
सा वैधव्य मवाप्नोति रुग्नदेहा च जायते ॥
इत्यापस्तम्बोक्तेश्च ।

आद्या मधुश्रावणिका कज्जली हरितालिका ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

चतुर्थी मिश्रिता स्त्रीभि र्दिवानक्ते विधीयते ॥
तृतीया नभसः शुक्ला मधुश्रावणिका स्मृता ।
भाद्रस्य कज्जली कृष्णा शुक्ला च हरितालिका ॥

इति दिवोदासनिबन्धवचनाच्च ।

भाद्रस्य कृष्णा चतुर्थी वरद विघ्नेश चतुर्थी ।

सा च मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या ।

प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्नृप ।

इति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः । परदिने मध्याह्नव्याप्त्यभावेतु पूर्वविद्धा ग्राह्या ।

मातृविद्धो गणेश्वरः । इत्युक्तेः ।

सा च वारविशेषे प्रशस्ता ।

भाद्रशुक्लचतुर्थी या भौमेनार्केणवायुता ।
महती साऽत्र विघ्नेश मर्च्चित्वेष्टफलं लभेत् ॥

इति निर्णयामृतोक्तेः । अत्र चन्द्रदर्शनं निषिद्धम् ।

तथाच अपरार्के मार्कण्डेयः—

सिंहादित्ये शुक्लपक्षे * चतुर्थ्यां चन्द्रदर्शनम् ।
मिथ्याभिदूषणं कुर्य्यात्तस्मात् पश्येन्न तं तदा ॥

तद्दोषशान्तये सिंहः प्रसेन मिति वै पठेत् ।

---

* शुक्लपक्षे इत्युपलक्षणम् । पञ्चाननगते भानौ पक्षयोरुभयोरपि ।
चतुर्थ्यांमुदितश्चन्द्रो नेक्षितव्यः कदाचन ।
इति विशेष वचनात् । चतुर्थ्यां नेक्षितव्य
इति मुनिभि रुदितः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

श्लोकस्तु विष्णुपुराणे—

सिंहः प्रसेनमवधीत् सिंहो जाम्बवताहतः ।
सुकुमारक मारोदी स्तवह्येषस्यमन्तकः ॥

इति ।

भाद्र शुक्लपञ्चमी ऋषिपञ्चमी ।

सा च हेमाद्रिमते परा ।

सिता परयुता ग्राह्या पञ्चमी । इति दीपिकोक्तेः ।

माधवमते पूर्वा । सर्वत्र पञ्चमी पूर्वा । इति तदुक्तेः ।

तत्र ऋषीन् पूजयित्वा अकृष्ट भूमिजातेन * वर्त्तेत ।

एवं सप्तवर्षाणि कृत्वा सप्तकुम्भेषु प्रतिमासु ऋषीन् संपूज्य परेऽह्नि तन्मन्त्रेण अष्टोत्तरशतं तिलैर्हुत्वा सप्त ब्राह्मणान् भोजयित्वा तेभ्यः कुम्भान्निवेदयेत् ।

इति निर्णयामृते ।

अथ भाद्र शुक्ल सप्तमी

अमुक्ताभरण सप्तमी ।

सा च पूर्वा ग्राह्या । तदलाभे उत्तरा ।

सप्तमी पूर्व्वविद्धैव व्रतेषु निखिलेष्वपि ।
अलाभे पूर्वविद्धायाः परविद्धापि गृह्यताम् ॥

इति माधवोक्तेः ।

तच्च व्रतं यावज्जीवं कर्त्तव्यमित्युक्तं मदनरत्ने—

---

* कृष्ट भूमिजशाकेन इति निर्णय सिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शुक्ले भाद्रपदेमासि सप्तम्यां हि जलाशये ।
स्नात्वा शिवं मण्डलके लेखयित्वा तथाम्बिकाम् ॥
भक्त्या संपूज्य समयं कुर्य्याद्बद्ध्वा करे गुणम् ।
यावज्जीवं मयात्मा तु शिवाभ्यां संनिवेदितः ॥

इत्यादि ।

अथ भाद्रशुक्लाष्टमी दूर्वाष्टमी ।

सा च पूर्वविद्धा ग्राह्या—

श्रावणी दुर्गं नवमी दूर्वा चैव हुताशनी ।
पूर्वं विद्धा तु कर्त्तव्या शिवरात्रिर्वलेर्दिनम् ॥

इति यमस्मृतिः ।

शुक्लाष्टमीतिथि र्या तु मासि भाद्रपदे भवेत् ।
दूर्वाष्टमी तु सा कार्य्या ज्येष्ठां मूलं च वर्ज्जयेत् ॥

इति यत् परदिन विधायकं । तज्जेष्ठा मूलयोगे सति द्रष्टव्यम् ।

दूर्वाष्टमी सदात्याज्या ज्येष्ठामूलर्क्ष संयुता ।
ऐन्द्रर्क्ष पूजिता दूर्वा हन्त्यपत्यानि नान्यथा ।
पत्युरायुर्हरामूले तस्मात्तां परिवर्ज्जयेत् ।

इति हेमाद्री निषेधात् । इदं व्रत मगस्त्योदये कन्यार्के च न कार्य्यम् ।

शुक्ले भाद्रपदे मासि दूर्वासंज्ञा तथाष्टमी ।
सिंहार्क एव कर्त्तव्या न कन्यार्के कदाचन ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सिंहस्थे सोत्तमा सूर्य्ये ऽनुदिते मुनिसत्तमे * ॥

इति मदनरत्ने स्कान्दोक्तेः ।

भाद्र शुक्लाष्टम्या मगस्त्योदये भाविनि पूर्व शुक्लाष्टम्या मेव कुर्य्यादिति हेमाद्रिश्च ।

इदं व्रतं स्त्रीणां नित्यम्—

या न पूजयते दूर्वां मोहादिह यथाविधि ।
त्रीणि जन्मानि वैधव्यं लभते नात्र संशयः ॥
तस्मात् सम्पूजनीया सा प्रतिवर्षं (यथाविधि) वधूजनैः ।

इति पुराण समुच्चयात् ।

यदात्वष्टम्यां ज्येष्ठादेः सम्पूर्ण योग स्तदा—

कर्त्तव्या चैकभक्तेन ज्येष्ठामूलं यदा भवेत् ।
दूर्वा मभ्यर्चयेद् भक्त्या न वन्ध्यं दिवसं नयेत् ॥

इति गार्ग्योक्ते स्तत्रापि व्रतं कार्य्य मेव ।

विधिस्तु भविष्ये—

शुचौ देशे प्रजातायां दूर्वायां ब्राह्मणोत्तमः ।
स्थाप्य लिङ्गं ततो गन्धैः पुष्पै र्धूपैः समर्चयेत् ॥
दध्यक्षतैर्द्विजश्रेष्ठ अर्घ्यं दद्यात्त्रिलोचने ।
दूर्वा शमीभ्यां विधिवत् पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥

मन्त्रस्तु—

त्वं दूर्व्वेऽमृतजन्मासि वन्दितासि सुरासुरैः ।
सौभाग्यं सन्ततिं देहि सर्व्वकार्य्यकरी भव ॥

---

* मुनिसत्तमे अगस्त्ये इत्यर्थः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यथा शाखा प्रशाखाभि र्विस्तृता त्वं महीतले ।
तथा ममापि सन्तानं देहि त्वमजरामरम् ॥
अनग्निपक्व मश्नीयादन्नं दधि फलं तथा ।
अक्षार लवणं ब्रह्मन्नाश्नीयात् मधुना(समम्)न्वितम् ॥
इति ।

भाद्रे अधिमासे सति निर्णयदीपे स्कान्दे—
अधिमासे तु संप्राप्ते नभस्य उदये मुनेः ।
अर्व्वाग् दूर्वाव्रतं कार्य्यं परतो नैव कुत्रचित् ॥
इति ।

अत्रैव ज्येष्ठापूजा उक्ता माधवीये स्कान्दे—
मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठर्क्षसंयुते ।
यस्मिन् कस्मिन् दिने कुर्य्या ज्येष्ठायाः परिपूजनम् ॥
इति ।

दिनद्वये नक्षत्रयोगे सति परा ग्राह्या । पूर्वेऽह्नि रात्रियोगे पूर्वैव ।

नवम्यासह्कार्य्यास्यादष्टमी नात्र संशयः ।
मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठर्क्ष संयुता ।
रात्रिर्यस्मिन् दिने कुर्य्यात्तत्र ज्येष्ठाप्रपूजनम् ॥
इति तत्रैवोक्तेः । क्वचिदस्य अपवादः ।
यस्मिन् दिने भवेज्ज्येष्ठा मध्याह्ना दूर्द्ध मप्यणः ।
तस्मिन् हविष्यं पूजाच न्यूनाचेत् पूर्ववासरे ॥
इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदं केवल तिथौ नक्षत्रे चोक्तम् ।

तिथाविवाचरेदाद्यं द्वितीयं केवलर्क्षके ।

इति स्मृतेः ।

दाक्षिणात्यास्तु नक्षत्रे एव इदमाचरन्ति ।

तथाहि—

मैत्रेणावाहयेद्देवीं ज्येष्ठायां तु प्रपूजयेत् ।

मूले विसर्ज्जयेद्देवीं त्रिदिनं व्रतमुत्तमम् ।

इति ।

नमस्कार मन्त्रस्तु—

ज्येष्ठायै ते नमो नित्यं श्रेष्ठायै ते नमो नमः ।

शर्वा (यै) स्यै ते नमोनित्यं शाङ्कर्य्यै ते नमो नमः ॥

इति ।

अथ भाद्रशुक्ल द्वादश्यां श्रवणयोग रहितायां पारणं कुर्य्यात्—

आभाकासितपक्षेषु मैत्र श्रवण रेवति ।

सङ्गमे नहि भोक्तव्यं द्वादश द्वादशीर्हरेत् ॥

इति निषेधात् ।

अत्रापि विशेषो विष्णुधर्म्मे—

मैत्राद्यपादे स्वपितीह विष्णुः

पौष्णान्त्य पादे प्रतिवोधमेति ।

श्रुतेश्च मध्ये परिवर्त्तमेति

सुप्ति प्रवोध परिवर्त्तन मेव वर्ज्यम् ॥ इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्रैव शक्रध्वजोत्थापनमुक्तमपरार्के ।

द्वादश्यां तु सिते पक्षे मासि भाद्रपदे तथा ।
शक्रमुत्थापयेद्राजा विश्व श्रवण वासवे ॥

इति ।

इयमेव श्रवणद्वादशी । तत्र एकादश्यां द्वादशी श्रवणयोगे सैवोपोष्या ।

एकादशी द्वादशी च वैष्णव्यमपि तत्रचेत् ।
तद्विष्णुशृङ्खलं नाम विष्णु सायुज्य कृद् भवेत् ॥

इति विष्णुधर्म्मोक्तेः ।

संस्पृश्यैकादशीं राजन् द्वादशीमपि संस्पृशेत् ।
श्रवणं ज्योतिषां श्रेष्ठं ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

इति नारदीयोक्तेश्च । तत्र यदि कलामात्रं श्रवणर्क्षं भवति तदा पूर्वैव ।

तिथि नक्षत्रयोर्योगो योगश्चैव नराधिप ।
द्विकलो यदि लभ्येत सज्ञेयोह्यष्टयामिकः ।

इति नारदीयोक्तेः ।

दिवोदासीये तु अत्र विशेष उक्तः ।

रात्रेः प्रथम(पादे)यामेचेच्छ्रवणं हरिवासरे ।
तदा पूर्वामुपवसेत् प्रात र्भान्ते च पारणम् ॥

इति ।

द्विकलो यदि लभ्येत इति पूर्ववचनं तु कैमुतिकन्यायेन प्रागल्भ्यपर मित्यवगन्तव्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इयं बुधवारे अतिप्रशस्ता—

बुधश्रवण संयुक्ता सैव चेद्द्वादशी भवेत् ।
अत्यन्त महती सास्याद्दत्तं भवति चाक्षयम् ॥

इति स्कान्दोक्तेः । यदा तु एकादश्येव श्रवणयुता तदापि पूर्वैव ।

यदा न प्राप्यते ऋक्षं द्वादश्यां वैष्णवं क्वचित् ।
एकादशी तदोपोष्या पापघ्नी श्रवणान्विता ।

इति नारदीयोक्तेः ।

यदा द्वादश्येव ऋक्षं युता * । तदा उपवासद्वयम् ।

एकादशी द्वादशी च विष्णु नक्षत्र संयुता ।
उपवास द्वयं कृत्वा त्रयोदश्यां तु पारयेत् ।

इति विष्णूक्तेः । ननु पारणेनैव व्रतसमाप्ते रेकादशीव्रतस्य असमाप्तावपि कथं व्रतान्तरस्य आरम्भः ।

असमाप्ते व्रते पूर्वे नैव कुर्याद्व्रतान्तरम् ।

इति निषेधादितिचेन्न । उभयोर्व्रतयो रेकदैवतत्वेन विच्छिन्नत्वा न्निषेधाप्रवृत्तेः । निषेधस्य व्रतान्तर विषयत्वेन सावकाशत्वात् ।

एकादशी मुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत् ।
नचात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्दैवतं हरिः ॥

इति हेमाद्रौ भविष्योक्तेश्च ।

---

* त्रोबुध ऋक्षं श्रवणा नक्षत्रं ताभ्यां युता ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शृणु राजन् परं काम्यं श्रवण द्वादशी व्रतम् ।

इति स्थूलशीर्षवचनादिदं व्रतं काम्यमेवेति गौड़ादय आहुः । दाक्षिणात्यास्तु ।

एकादश्यां नरोभुक्त्वा द्वादश्यां समुपोषणात् ।
व्रतद्वयकृतं पुण्यं सर्वं माप्नोत्यसंशयम् ।
उपवास मकृत्वा तु नरो नरक मृच्छति ॥

इति वामनपुराणोक्तेः श्रवणद्वादशीव्रतं नित्यमित्याहुः । अत्र अभुक्तेति पदच्छेदः ।

यद्वा भुक्तेति फलाहार परम् । नत्वन्नपरम् ।

"अन्नाश्रितानि पापानि" इति एकादशी प्रकरणे अन्नस्यैव निषेधात् ।

उपवासद्वयं कर्त्तुं न शक्नोति नरो यदि ।
प्रथमेऽह्नि फलाहारी निराहारोऽपरेऽहनि ॥

इतिदिवोदासीय भविष्योक्तेश्च ।

उपवासद्वयाशक्तौ तु गृहीतैकादशीव्रतो यस्तं प्रत्युक्तं मात्स्ये ।

द्वादश्यां शुक्लपक्षे तु नक्षत्रं श्रवणं यदि ।
उपोष्यैकादशीं तत्र द्वादश्यां पूजये * द्धरिम् ।

पूजयेत् पारयेदिति हेमाद्रिः ।

अगृहीतैकादशीव्रतस्तु—

एव मेकादशीं भुक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् ।

---

* पूजयेन्नतु उपवसेदिति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पूर्ववासरजं पुण्यं सर्वं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥

इति नारदीयोक्ते द्वादशीमेव उपवसेत् ।

पारणं तु उभयान्ते अन्यतरान्ते वा कुर्य्यात् ।

तिथि नक्षत्र संयोगे उपवासो यदा भवेत् ।

पारणं तु न कर्त्तव्यं यावन्नैकस्य संक्षयः ॥

विशेषेण महीपाल श्रवणं वर्द्धते यदि ।

तिथिक्षये न भोक्तव्यं द्वादशीं नैव लङ्घयेत् ॥

इति निर्णयामृते नारदोक्तेः ।

अस्यार्थः—

तिथि नक्षत्र संयोगनिमित्तकोपवासव्रते तिथ्यन्ते नक्षत्रान्ते वा पारयेत् । द्वयोः समकालव्याप्तत्वेतूभयान्ते । नक्षत्र वृद्धौ च त्रयोदश्या मिति ।

मदनरत्ने तु । द्वादशीवृद्धौ श्रवण वृद्धौ वा श्रवणान्त एव पारणं कुर्य्यात् ।

पारणं तिथि वृद्धौ तु द्वादश्यामुडुसंक्षयात् ।

वृद्धौ कुर्य्यात्त्रयोदश्यां तत्र दोषो न विद्यते ॥

इति वह्निपुराणादित्युक्तम् ।

वृद्धौ संपूर्ण द्वादशीव्याप्तौ त्रयोदश्यां पारयेदित्यर्थः ।

द्वादश्यां श्रवण नक्षत्रस्य मध्याह्न व्यापित्वे एव तत्रोपोष्य त्रयोदश्यां पारयेत् ।

शुक्ला वा यदि वा कृष्णा द्वादशी श्रवणान्विता ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

आ मध्याह्नादुपोष्या सा त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥
इति विष्णुरहस्य वचनादिति केचिदाहुः ।
वामनावतारनिमित्तोपवासस्तु (व्रत) हेमाद्रौ भविष्ये—
द्वादश्या स्तेविधिः प्रोक्तः श्रवणेन युधिष्ठिर ।
सर्वपापप्रशमनः सर्वसौख्य प्रदायकः ॥
एकादशी यदा सा स्याच्छ्रवणेन समन्विता ।
विजया सा तिथिः प्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदा ॥
इत्युपक्रम्य—
अथ काले बहुतिथे गते सा गुर्व्विणी भवत् ।
सुषुवे नवमे मासि पुत्रं सा वामनं हरिम् ।
इत्याद्युक्ता—
एतत् सर्वं समभव देकादश्यां युधिष्ठिर ।
तेनेष्टा देवदेवस्य सर्वथा विजया तिथिः ॥
एषा व्युष्टिः समाख्याता एकादश्यां मया तव ।
इत्युपसंहाराच्छ्रवणान्वितैकादश्या मेव भवति ।
तद्विधिस्तु तत्रैवाग्निपुराणे—
नदीनां सङ्गमे स्नाया दर्चयेदत्र वामनम् ।
सौवर्णं वस्त्रसंयुक्तं द्वादशाङ्गुल मुच्छ्रितम् ॥
हिरण्मयेन पात्रेण दद्यादर्घ्यं प्रयत्नतः ।
अर्घ्यदान मन्त्रस्तु—
नमस्ते पद्मनाभाय नमस्ते जलशायिने ।
तुभ्य मर्घ्यं प्रयच्छामि बालवामन रूपिणे ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एवं सम्पूज्य देवेशं प्रार्थयीत व्रती ततः ।
नमः कमल किञ्जल्क पीतनिर्म्मल वाससे ॥
महाहव रिपुस्कन्ध घृ(ष्ट)तचक्राय चक्रिणे ।
नमः शार्ङ्ग सीरबाण पाणये वामनाय च ॥
यज्ञभुक्कुलपात्रे च वामनाय नमो नमः ।
देवेश्वराय देवाय देवसंभूति कारिणे ॥
प्रभवे सर्व देवानां वामनाय नमो नमः ।
एवं संपूजयित्वा तं द्वादश्या मुदये रवेः ॥
भृङ्गार सहितं तं तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
वामनः प्रतिगृह्णाति वामनोऽहं ददामिते ।
वामनं सर्वतो भद्रं द्विजाय प्रतिपादये ॥

इति ।

एकादश्यां श्रवणयोगाभावे तु दशमीविद्धापि श्रवण युता ग्राह्या ।

दशम्यैकादशी यत्र सा नोपोष्या भवेत्तिथिः ।
श्रवणेन समायुक्ता सैवस्यात् सर्वकामदा ॥

इति वह्निपुराणादित्युक्तं मदनरत्ने ।

वामन पूजाच मध्याह्ने कार्य्या ।

अह्नोमध्ये वामनोरामरामौ—

इति पूर्वोक्त स्मृतेः । श्रवणद्वादश्यां तु जनार्दनपूजाविहिता ।

द्वादशी श्रवणोपेता तस्यां पूज्यो जनार्द्दनः ।
तस्मिन् संपूजिते देवे सर्वं वै पूजितं भवेत् ॥

इति वचनात् । जनार्द्दन पूजाविधि र्वामनपूजाविधिवज् ज्ञेयः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विध्यन्तरस्य अनुक्तत्वादितिनिर्णयामृते उक्तम् ।
अत्रैव द्वादश्यां विष्णु पञ्चकव्रतारम्भ उक्तः स्कान्दे ।

प्रौष्ठ पद्यां सिते पक्षे द्वादश्यां श्रवणं यदि ।
तदारभ्य व्रतं कुर्य्यान् मार्गशीर्षेऽथवा नृप ॥
मार्गशीर्षस्य शुक्लाया मेकादश्यां समारभेत् ।
एकादशी द्वयं तत्र अमावास्याच पूर्णिमा ॥
श्रवणं विष्णु नक्षत्र मुपोष्यं प्रतिमासकम् ।
एवं संवत्सरं यावत्तत उद्यापनं चरेत् ॥

अत्र तिथिवेधे तु—

उदयव्यापि दर्शः स्यात् पूर्णमासी तु यामगा ।
मध्याह्नव्यापि नक्षत्रा दूर्द्धं हरिदिन द्वयम् ।
दिनद्वये तथाव्याप्ता वुपोष्यं तूत्तरंदिनम् ॥

इति विष्णुरहस्ये । अत्रैव दुग्ध व्रतस्य संकल्पः कार्य्यः ।
अत्रेदं चिन्त्यते । दुग्धवत् पायसं वर्ज्यं नवेति । न वर्ज्य-मिति केचिदाहुः । नहि प्रकृति वर्ज्जने विकार वर्ज्जनं युक्तं । दधिघृतादीना मपि वर्ज्जनापत्तेः । न च यत्र प्रकृतिरसो-पलम्भस्तत् पायसादि वर्ज्यं * ।
दध्यादेरतथात्वान्न तद् वर्जन मिति वाच्यम् । औष्ट्रदध्यादे श्चावर्ज्जनापत्तेः । औष्ट्र दध्यादौ तु दुग्धरसानुपलम्भात् । तस्मा-

* अतएव आमिक्षायां दधिसत्त्वेऽपि माधुर्य्योपलम्भात् पयोरूपत्व मुक्तं मीमांसकैः । पय एव घनीभूत मामिक्षेत्यभिधीयते । इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दध्यादिवत् पायसादि भक्ष्य मिति । अत्रोच्यते । यत्र विकारे प्रकृतिरसोपलम्भ स्त(त्र)स्य विकारस्यापि निषेधः । मांस-निषेधे मांसविकारस्येव । अस्ति च मांसविकारे मांसरसो-पलम्भ स्तत् प्रत्यभिज्ञाच । मांसत्वानपगमात् ।

यत्तु । औष्ट्रदध्यादेरनिषेधापत्तिरिति । तन्न ।

औष्ट्र मेक शफं स्त्रैण मारण्यकमथाविकम् ।

इत्यत्र औष्ट्र मिति विकारार्थविहिततद्धितात् शकृन् मूत्रा-दीना मपि निषेध इति विज्ञानेश्वरेण तद्विकारमात्रस्य निषेधात्। नन्वेवं

सन्धिन्यनिर्दशाऽवत्सा गोपयः परिवर्ज्जयेत् ।

अत्र सन्धिन्यादि क्षीरनिषेधेऽपि तद्दध्यादि (ग्रहणं) निषेधः स्यात् । सत्यं । वचनान्तरेण तस्यापि निषेधात् । तथा चापरार्के शङ्खः—

क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः ।
सप्तरात्रं व्रतं कुर्य्यात् प्रयत्नेन समाहितः ॥

इति ।

व्रतं गोमूत्र यावकं । तस्माद्दध्यादि ग्राह्यं पायसादिवर्ज्य मिति सिद्धं । केचित्तु पायसं क्षीराद्द्रव्यान्तरं । विशिष्टत्वात् । दध्यादिवत् । इतरथा आतञ्चनेन दधित्वापत्तेः ।

तद्रस प्रत्यभिज्ञातु सेयं दीपकलिका इति वत् सादृश्यादुप-पन्ना । मांसविकारे तु मांसत्वानपगमादित्याहुः ।

अपि नः सकुले भूयाद् यो नो दद्यात्त्रयोदशीम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पायसं मधुसर्पिर्भ्यां वर्षासु च मघासु च ॥

इति भारत वचनस्य निरवकाशत्वाच्च ।

अन्ये तु पूर्वोक्त शङ्खवचनाद्दध्यादि सर्वविकारनिषेध इत्याहुः । तत् सदाचारविरुद्धं ।

अथ भाद्रशुक्ल चतुर्द्दश्या मनन्तव्रतं विहितं ।

सा तु त्रिमुहूर्त्तापि औदयिकी ग्राह्या इति माधवः ।

उदये द्विमुहूर्त्तापि ग्राह्यानन्तव्रते तिथिः ।

इति क्वचित् पाठः । "मध्याह्ने भोज्यवेलाया मिति कथायां श्रवणान् मध्याह्न व्यापिनी ग्राह्या । इति दिवोदासनिवन्धे । नैतद् युक्तिसहं । यत इदं परकृतिरूपमितिहास मात्रं । न विधायकं । विधिवाचकानां व्रतं कुर्य्यात् करोतु कर्त्तव्यं करोति इति लिङ्लोट् तव्य पञ्चमलकार प्रत्ययाना मभावात् ।

प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने देव मर्चयेत् ।

इति गणेशव्रतादाविव अनन्तकथायां कालविधायकवचनान्तराभावाच्च ।

अन्यथा—

सापि शीला व्रतं चक्रे करे वद्ध्वासुडोरकम् ।

पाथेय शेषं विप्राय दत्त्वा भुक्त्वा तथैवच ॥

इति वचनादन्येषामपि व्रतानामारम्भोमध्याह्न एव प्रसज्येत । स च निषिद्धः। व्रतानां प्रातरेव आरभ्य (कार्य्यत्वात्) माणत्वात् ।

तदुक्तं हेमाद्रौ—

प्रातरारभ्य मतिमान् कुर्य्यान्नक्तव्रतादिकम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नापराह्णे न मध्याह्ने पित्र्यौकालौ हि तौ स्मृतौ ॥
इति ।

अन्येऽत्राहुः । अनन्तव्रतस्य एकभक्तरूपत्वात् मध्याह्न-व्यापिन्या मेव कार्य्य मिति ।

तदपि न चतुरस्रं । अर्द्धं विप्राय दातव्यमर्द्धेनैकभक्तं कुर्य्यादि-त्येकभक्तव्रतस्य अविधानात् ।

किन्तु —

पक्वा प्रस्थं घृतेनैव गोधूमानां प्रयत्नतः ।
अर्द्धं विप्राय दातव्य मर्द्ध मात्मनि भोजनम् ॥

इत्यनन्तव्रताङ्गत्वेन भोजनविधानात् । अतोऽत्र अनन्तपूजन-स्यैव प्राधान्यं गम्यते । तस्य दैविकत्वात् पूर्वाह्णो वै देवाना मिति श्रुतेः पूर्वाह्ण एव विधानं युक्तं । अन्यथा अन्यस्यापि मार्गस्थस्यैव पुंसः स्त्रियाश्च पत्यननुज्ञातायां एव अत्राधिकारः । पाथेयशेषस्यैव देयत्वं प्रसज्जते । अतोऽत्युपप्लव आपद्यते । तस्मात् पूर्वाह्णो वै देवाना मिति श्रुतिमूलकात् ।

उदये द्विमुहूर्त्तापि ग्राह्या नक्तव्रते तिथिः ।

इति माधववचनादुक्त एव कर्म्मणामिति सिद्धम् । ननु माधववचने अपि शब्द प्रयोगात् "शाठ्येनापि नमस्कारं कुर्वन् विष्णोः पदं व्रजेत्" इत्यादिवन् मध्याह्नस्यैव स्तुति र्न कालान्तर-विधाने तात्पर्य्य मितिचेन्न । दृष्टान्तासम्भवात् । दृष्टान्तेहि वचनान्तरेण भक्त्याद्युपेतस्य नमस्कारस्य सफलत्वसिद्धे स्तद्रहि-तस्य निषिद्धत्वेन नमस्कार स्तुतिमात्रे तात्पर्य्यम् । अत्र तु

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कालान्तर विधायक विरुद्ध प्रमाणान्तराभाव निश्चयात् काल विशेष विधाने तात्पर्य्य मित्यस्ति महान् विशेषः।

किञ्च—

तथा भाद्रपदस्यान्ते चतुर्द्दश्यां द्विजोत्तमः।
पौर्णमास्या समायोगे व्रतं चानन्तकं चरेत्॥

तथा—

मुहूर्त्त मपि चेद्भाद्रे पूर्णिमायां चतुर्द्दशी।
सम्पूर्णां तां विदुस्तस्यां पूजयेद्विष्णु मव्ययम्॥

इति निर्णयामृते स्कन्दवचनसद्भावश्च।

उपवास व्रतादीनां घटिकैकापि या भवेत्।
उदये सा तिथि र्ज्ञेया विपरीतातु पैतृके॥

इत्यत्र अपि शब्दादेकभक्तनक्तादेः संग्रहा दुदयव्यापिन्येव तिथि र्ग्राह्या।

उदिते दैवतं भानौ पित्र्यं चास्तगते रवौ।
द्वि स्त्रि र्मुहूर्त्तमङ्गो या सातिथि र्हव्यकव्ययोः॥

इति सुमन्तु वचनाच्च अस्य कर्म्मणो दैविकत्वा दुदये द्वि मुहूर्त्तापि ग्राह्या इति सिद्धम्।

अत्र प्रसङ्गा दगस्त्यार्घ्यदानविधि रुच्यते।

तत्कालो व्रत हेमाद्रौ भविष्ये—

कन्याया मागते सूर्य्ये अर्वाग्वै सप्तमेऽहनि।
कन्यायां समनुप्राप्तेह्यर्घ्यकालो निवर्त्तते॥

उदयोत्तर मपि सप्तदिनेषु भवत्येव।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

आसप्तरात्रादुदयाद् यमस्य
दातव्य मेतत् सकलं नरेण ।
यावत् समाः सप्त दशाथवास्यु
रथोर्द्ध मप्यत्र वदन्ति केचित् ॥

यमस्य अगस्त्यस्येत्यर्थः । तदुदय कालो गर्गेणोक्तः ।

उदेति याम्यां हरिसंक्रमाद्रवे
रेकाधिके विंशतिमे ह्यगस्त्यः ।
स सप्तमे ऽस्तं वृषसंक्रमाच्च
प्रयाति गर्गादिभि रभ्यभाणि ॥

तद्विधिस्तु विष्णुरहस्ये—

काश पुष्पमयीं रम्यां कृत्वा मूर्त्तिं तु वारुणेः ।
प्रदोषे विन्यसेत्तां तु पूर्णकुम्भेष्वलङ्कृताम् ।
कुम्भस्थां पूजयेत्तां तु पुष्पधूपविलेपनैः ॥
दध्यक्षत वलिं दद्याद्रात्रौ कुर्य्यात् प्रजागरम् ।
प्रभाते तां समादाय यायात् पुण्य जलाशयम् ॥
निशावसाने तां पश्यन् जलान्ते प्रतिमां मुनेः ।
अर्घ्यं दद्यादगस्त्याय भक्त्या सम्यगुपोषितः * ॥

---

* मात्स्ये तु—

अङ्गुष्ठ मात्रं पुरुषं तथैव सौवर्ण मत्यायत वाहु दण्डम् ।
चतुर्भुजं कुम्भमुखेनिधाय धान्यानि सप्ताङ्कुर संयुतानि ।
सकाश पुष्पाक्षत शुक्ति युक्त मन्त्रेण दद्याद्विजपुङ्गवाय ।
धेनुं वहुक्षीरवतीं च दद्यात् सवस्त्रघण्टाभरणां द्विजाय । इति ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विरूढ़ै: सप्तधान्यैश्च वंशपत्र निधापितै: ।
सौवर्ण रूप्य पात्रेण ताम्रवंशमयेन वा ।
मूर्द्धि स्थितेन नम्रेण जानुभ्यां धरणीं गत: ॥

अर्घ्यदानमन्त्रा:—

काशपुष्पप्रतीकाश वह्निमारुतसम्भव ।
मित्रावरुणयो: पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तु ते ॥
विन्ध्य वृद्धिक्षयकर मेघतोय विषापह ।
रत्नवल्लभ देवेश लङ्कावास नमोऽस्तु ते ॥
वातापि र्भक्षितो येन समुद्र: शोषित: पुरा ।
लोपामुद्रा पति: श्रीमान् योऽसौ तस्मै नमोनम: ॥
येनोदितेन पापानि विलयं यान्ति चाधय: ।
तस्मै नमोऽस्त्वगस्त्याय सशिष्याय च पुत्रिणे ॥
अगस्त्य: खनमानेति विप्रोऽर्घ्यं विनिवेदयेत् ।
दत्त्वैव मर्घ्यं कौरव्य प्रणिपत्य विसर्ज्जयेत् ॥
अर्चितस्त्वं यथा श(त्या)क्ति नमोऽगस्त्य महर्षये ।
ऐहिकामुष्मिकीं दत्त्वा कार्य्यसिद्धिं व्रजस्व मे ॥
विसर्ज्जयित्वाऽगस्त्यं तं विप्राय प्रतिपादयेत् ।
अगस्त्यो मे मनस्थोऽस्तु अगस्त्योऽस्मिन् घटेस्थित: ॥
अगस्त्यो द्विजरूपेण प्रतिगृह्णातु सत्कृत: ।
अगस्त्य: सप्तजन्माघं नाशयत्वावयोरयम् ॥
अतुलं विमलं सौख्यं प्रयच्छ त्वं महामुने ।
त्यजेदगस्त्य मुद्दिश्य धान्यमेकपलं रसम् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

होमं कृत्वा ततः पश्चादर्च्चयेत् * मानवः फलम् ।
होमश्चाज्येन अर्घ्यमन्त्रैरेव कर्त्तव्यः ॥
दत्त्वाऽर्घ्यं सप्तवर्षाणि क्रमेणानेन पाण्डव ।
ब्राह्मणः स्याच्चतुर्वेदः क्षत्रियः पृथिवीपतिः ॥
वैश्यश्च धान्यसम्पन्नः शूद्रश्च धनवान् भवेत् ।
यावदायुश्च यः कुर्य्यात् स परंब्रह्म गच्छति ।
इति भविष्योक्तमगस्त्यार्घ्यदानविधानम् ॥

अथ भाद्र पौर्णमास्यां प्रपितामहात् परां स्त्रीनुद्दिश्य श्राद्धं कार्य्यम् ।

तदुक्तं हेमाद्रौ—

नान्दीमुखानां प्रत्यब्दं कन्याराशिगते रवौ ।
पौर्णमास्यां तु कर्त्तव्यं वराह वचनं यथा ॥
इति मार्कण्डेये । ब्राह्मेऽपि ।

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
त्रयोह्यश्रुमुखा ह्येते पितरः परिकीर्त्तिताः ॥
तेभ्यः पूर्वतरा ये च प्रजावन्तः सुखेधिताः ।
ते तु नान्दीमुखा नान्दी समृद्धि रिति कथ्यते ॥

एतच्च प्रत्यब्दमित्युक्तत्वात् पक्ष श्राद्धपक्षे सकृत् । महालयश्राद्धपक्षे त्वावश्यकमिति प्रयोग पारिजाते उक्तम् ।

---

* वर्जयेदिति निर्णयसिन्धुः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र मातामहा अपि कार्य्याः—

पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपि।
अविशेषेण कर्त्तव्या विशेषान्नरकं व्रजेत्॥

इति धौम्योक्तेः। पितृशब्दस्य पितृभावापन्न पूर्व्वजपरत्वात्। वार्षिक श्राद्धे तु वचनान्निवृत्तिरिति केचित्।

तन्न। यद्यपि

कर्षू समन्वितं मुक्ता तथाद्यं श्राद्ध षोडशम्।
प्रत्याब्दिकं च शेषेषु पिण्डाः स्युः षड़िति स्थितिः॥

इति कात्यायनेन दर्शादौ षट्पिण्डा अभिहिताः। तथापि नात्र मातामहप्राप्तिः। पितृशब्दस्य जनकपोषकादौ रूढ़त्वेन प्रपितामहपितृादौ वृत्तित्वात्। वृत्तित्वे वा तेषामपि अश्रुमुखत्वेन नान्दीमुखत्वाभावान्न देवतात्वसिद्धिः।

पितृशब्दस्य सपिण्डीकरणादिना पितृभावापन्नपितृपरत्वेन तत् प्राप्तौ तु तीर्थादौ आचार्य्योद्देशेन क्रियमाण श्राद्धे तत् प्राप्तिः स्यादितिदिक्।

॥ इति भाद्रपदमास विधानानि॥

अथाश्विनमासविधानानि।

तत्र महालया श्राद्धं।

तत्र वृद्धमनुः—

आषाढी मवधिं कृत्वा पञ्चमं पक्ष माश्रिताः।
काङ्क्षन्ति पितरः क्लिष्टा अन्नमप्यन्वहं जलम्॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत्रापि कन्यासंक्रान्ति योगे अतिप्राशस्त्यमाह विष्णुः—

कन्यास्थार्कान्वितः पक्षः सोऽत्यन्तं पुण्य उच्यते ।

इति ।

अत्रविशेष माह वृद्ध मनुः—

मध्ये वा यदिवाप्यन्ते यत्र कन्यां व्रजेद्रविः ।

स पक्षः सकलः श्रेष्ठः श्राद्धषोड़शकं प्रति ॥

ब्रह्माण्ड पुराणेऽपि—

कन्यां गते सवितरि दिनानि दश पञ्चच ।

पार्वणेनेहविधिना श्राद्धं तत्र विधीयते ॥

तत्रैव—

कन्यां गते सवितरि यान्यहानि तु षोड़श ।

क्रतुभिस्तानि तुल्यानि देवो नारायणोऽब्रवीत् ॥

इति पञ्चदशदिनानि षोड़शदिनान्यप्युक्तानि ।

तत्र हेमाद्रिः षोड़शकं त्रिधा व्याचष्टे ।

तिथि वृद्धा पक्षस्य षोड़शदिनात्मकत्वे श्राद्धवृद्धार्थ मेकः पक्षः । भाद्रपूर्णिमया सहेति द्वितीयः । आश्विन शुक्लप्रतिपदा सहेति तृतीयः । तत्र अन्त्यं (तृतीयं) पक्षं युक्त मुत्पश्यामः ।

अहः षोड़शकं यत्तु शुक्लप्रतिपदा सह ।

चन्द्रक्षयाविशेषेण सापि दर्शात्मिका स्मृता ॥

इति देवलोक्तेः ।

पुनरत्र पञ्च पक्षा उक्ता हेमाद्रौ ब्राह्मे—

अश्वयुक् कृष्णपक्षे तु श्राद्धं कुर्य्याद्दिनेदिने ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्रिभागहीनं पक्षं वा त्रिभागं त्वर्द्ध मेव वा ॥

अस्यार्थः । दिने दिने पक्षपर्य्यन्त मित्येक पक्षः । त्रिभाग-हीन मिति पञ्चम्यादि द्वितीय । अर्द्धमिति अष्टम्यादि स्तृतीयः । त्रिभागमिति दशम्यादिश्चतुर्थः । पितुः प्रत्यब्ददिनतिथौ तद-सम्भवे अमावस्यादौ वा सकृन् महालयश्राद्ध मिति पञ्चमः पक्षः । स च

आश्विनस्यासिते पक्षे श्राद्धं कर्त्तुं न शक्यते ।
दिने दिने तदा कुर्य्यात् पितुः प्रत्याब्दिकेऽहनि ॥
—इति स्मृत्युक्तः ।

गौतमोऽप्याह—

अथापरपक्षे श्राद्धं पितृभ्यो दद्यात् । पञ्चम्यादि दर्शान्तं ।
अष्टम्यादि दशम्यादि सर्वस्मिंश्चेति ।
अत्र दर्शान्तमिति सर्वत्रानुषज्यते ।

तथा हेमाद्रौ नागरखण्डे—

आषाढ्याः पञ्चमे पक्षे कन्यासंस्थे दिवाकरे ।
यो वै श्राद्धं नरः कुर्य्यादेकस्मिन्नपि वासरे ।
तस्य संवत्सरं यावत् संतृप्ताः पितरो ध्रुवम् ॥
इत्येकः पक्षोऽप्युक्तः ।

सकृन् महालये (च) वर्ज्यतिथ्याद्युक्तं प्रयोग पारिजातादौ ।

वशिष्ठः—

नन्दायां भार्गवदिने चतुर्द्दश्यां त्रिजन्मसु ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एषु श्राद्धं न कुर्व्वीत गृही पुत्रधनक्षयात् ॥

इति ।

जन्मनक्षत्रं तत् पूर्वं तदुत्तरं चेति त्रिजन्मानि ।

वृद्धगार्ग्यः—

प्राजापत्येच पौष्णे च पित्रर्क्षे भार्गवे तथा ।
यस्तु श्राद्धं प्रकुर्व्वीत तस्य पुत्रो विनश्यति ॥

प्राजापत्यं रोहिणी । पौष्णं रेवती । पित्रर्क्षं मघा ।

सङ्ग्रहेऽपि—

नन्दाश्वकामरव्यार भृग्वग्निपितृ कालभे ।
गण्डे वैधृति पाते च पिण्डास्त्याज्याः सुतेप्सुभिः ॥

इति ।

अस्यार्थः । नन्दाः प्रतिपत् षष्ठ्येकादश्यः । अश्वः सप्तमी । काम स्त्रयोदशी । आरो भौमवारः । भृगुः शुक्रः । अग्निभं कृत्तिका । पितृभं मघा । कालभं भरणी । इदं सर्वं सकृ-न्महालयविषय मित्याह पृथ्वीचन्द्रोदये नारदः ।

सकृन् महालये काम्ये पुनः श्राद्धेऽखिलेषु च ।
अतीत विषये चैव सर्वं मेतद् विचिन्तयेत् ॥

अत्रापि क्वचिदपवादो हेमाद्रौ उक्तः—

अमापाते भरण्यां च द्वादश्यां (मध्यपक्षके) पक्षमध्यके ।
श्राद्धे तिथिं च नक्षत्रं वारं च न विचारयेत् ॥

इति ।

पराशर माधवीयेऽपि एव मेवाभिहितम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा पितृमृताह तिथौ सकृत् महालय करणेऽपि एतन्न निषिद्ध मित्याह निर्णयदीपे नागरखण्डे स्मृतिः।

आषाढ्याः पञ्चमे पक्षे कन्यासंस्थे दिवाकरे।
मृताहनि पितुर्यो वै श्राद्धं दास्यति मानवः॥
तस्य संवत्सरं यावत्तृप्ताः स्युः पितरो ध्रुवम्।
तस्मात्तत्रप्रकर्त्तव्यं श्राद्धं श्रद्धापरै र्नरैः॥

इति संगृह्य अत्र मृताहनीति विशेषोपादानात्तत्र नन्दा-भृग्वादि निषेधानवकाश इति तद् ग्रन्थकारः। श्राद्धकाशिकायां यदहः सम्पद्यते तदहरिति सूत्रमपि एवं व्याख्यातम्।

कात्यायनः—

या तिथि र्यस्य मासस्य मृताहे तु प्रवर्त्तते।
सा तिथिः पितृपक्षेऽपि पूजनीया प्रयत्नतः॥
तिथिच्छेदो न कर्त्तव्यो विनाऽशौचं यदृच्छया।
पिण्डश्राद्धं च कर्त्तव्यं विच्छित्तिं नैव कारयेत्॥
अशक्तः पक्षमध्ये तु करोत्येकदिने यदा।
निषिद्धेऽपि दिने कुर्य्यात् पिण्डदानं यथाविधि॥

इति।

तथा सम्पूर्ण पक्ष श्राद्ध करणेऽपि न नन्दादि निषेध इत्याह पराशर माधवीये कृष्णाजिनिः।

आश्विनस्यासिते*पक्षे श्राद्धं कार्य्यं दिने दिने।

---

* नभस्यस्यापरेपक्षे इति कमलाकरः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नैव नन्दादि वर्ज्यं स्यान्नैव निन्द्या चतुर्द्दशी ॥

इति ।

अतः—

प्रतिपत् प्रभृतिष्वेकां वर्ज्जयित्वा चतुर्द्दशीम् ।

श्राद्धे प्रशस्तास्तिथयो यथैता न तथापराः ॥

इति मनुवचनं काम्यपञ्चम्यादि पञ्च विषय मिति द्रष्टव्यम् । मदनपारिजातेऽपि एव मुपसंहृतम् । अतो नन्दादौ सपिण्डक-श्राद्धे पुत्रवतोऽपि अधिकार इति ।

अत्रिरपि—

महालये क्षयाहेच दर्शे पुत्रस्य जन्मनि ।

तीर्थेऽपि निर्वपेत् पिण्डान् रविवारादिकेष्वपि ॥

इति।

ततश्च नन्दादिनिषेधो मृताहव्यतिरिक्त सकृन् महालय विषयः । पौर्णमासी मृतश्राद्धविषयश्चेति सिद्धम् ।

यत्तु स्मृत्यर्थ सारे—

विवाह व्रत चूड़ासु वर्ष मर्द्धं तदर्द्धकम् ।

पिण्डदानं मृदास्नानं न कुर्य्यात्तिल तर्पणम् ॥

इति ।

तदपि महालयव्यतिरिक्त काम्यश्राद्धविषयम् ।

तीर्थे संवत्सरे प्रेते पितृयोगे महालये ।

पिण्डदानं प्रकुर्व्वीत युगादि भरणी मघे ॥

इति बृहस्पत्युक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

महालये गयाश्राद्धे मातापित्रोः(क्षये) मृतेऽहनि ।
कृतोद्वाहोऽपि कुर्व्वीत पिण्डनिर्वपणं सदा ॥

इति यमोक्तेश्च । अयमभिप्रायः । षोड़शाहव्यापि श्राद्धैक्य पक्षे न पिण्डदान निषेधः । प्रत्यह श्राद्ध भेदेऽपि व्यतिपातादौ सति न पिण्डनिषेधः । मृताहे सकृन् महालयेऽपि न पिण्ड निषेधः । मृताहव्यतिरिक्त सकृन् महालये तु निषेधः । इति ।

सन्न्यासिनां तु द्वादश्यां महालयः ।

यतीनां च वनस्थानां वैष्णवानां विशेषतः ।
द्वादश्यां विहितं श्राद्धं कृष्णपक्षे विशेषतः ॥

इति संग्रहोक्तेः । उक्तकाले श्राद्धाकरणे गौणकाल माह हेमाद्रौ यमः ।

हंसे कन्यासु वर्षास्थे शाकेनापि गृहे वसन् ।
पञ्चम्योरन्तरे दद्या दुभयोरपि पक्षयोः ॥

आश्विन कृष्ण शुक्ल पञ्चम्योर्मध्ये इत्यर्थः ।

तत्राप्यसंभवे भविष्ये—

येयं दीपान्विता राजन् ख्याता पञ्चदशी भुवि ।
तस्यां दद्यान्नचेद्दत्तं पितॄणां वै महालये ॥

तत्राप्यसंभवे भारते—

यावच्च कन्या तुलयोः क्रमादास्ते दिवाकरः ।
शून्यं प्रेतपुरं तावद्दृश्चिकं यावदागतः ॥

ब्राह्मे—

वृश्चिके समतिक्रान्ते पितरोदैवतैः सह ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

निःस्वस्य प्रतिगच्छन्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥

यत्तु जातूकर्ण्येनोक्तम् ।

आकाङ्क्षन्ति स्म पितरः पञ्चमं पक्षमाश्रिताः ।
तस्मात्तत्रैवदातव्यं दत्तमन्यत्र निष्फलम् ॥
इति ।

तत् फलातिशयपरं न तु अन्यत्र निषेधकम् ।
हंसे कन्यासु इति वचनस्य वैयर्थ्य प्रसङ्गादिति दिक् ।

अन्यच्च पुराण समुच्चये—

पक्षश्राद्धे समारब्धे सूतकं निपतेद् यदि ।
समाहूताहि पितरः सूतकान्ते विसर्ज्जयेत् ॥
यदि नैव नरः कुर्य्यात् सूतकान्ते समापनम् ।
प्राग् दत्तानि मनुष्येण श्राद्धान्यसुरसत्तमये ॥ इति ।

इदं श्राद्ध मन्नेनैव कार्य्यम् ।

मृताहं च सपिण्डं च गयाश्राद्धं महालयम् ।
आपन्नोऽपि न कुर्व्वीत श्राद्ध मामेन कर्हिचित् ॥
इति स्मृतिदर्पणे गालवोक्तेः ।

अथात्र देवताः । तत्र विश्वेदेवाः ।

विश्वे देवौ क्रतू दक्षौ सर्वास्विष्टिषु कीर्त्तितौ ।
प्रेतश्राद्धे कालकामौ काम्ये च धुरिलोचनौ ॥
पुरूरवा द्रवौ चैव पार्वणे समुदाहृतौ ।
वृद्धि श्राद्धेषु सर्वेषु देवौ सत्य वसू स्मृतौ ॥
इति हेमाद्रौ बृहस्पति स्मृतिः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा—

तातांबात्रितयं सपत्नजननी मातामहादित्रयं
सस्त्रि स्त्रीतनयादि तातजननी स्वभ्रातर स्तत् स्त्रियः ॥
ताताम्बात्मभगिन्यपत्यधवयुक् जायापिता सद्गुरुः ।
शिष्याप्ताः पितरो महालयविधौ तीर्थे तथा तर्पणे ॥

इति प्रघट्टके संग्रहवचनम् ।

स्मृत्यर्थ सारेऽपि । महालये मातृश्राद्धं पृथक् प्रशस्त मिति ।

अत्र विशेषः स्मृतिदर्पणे गालवेनोक्तः—

अनेका मातरो यस्य श्राद्धे चापरपक्षिके ।
अर्घ्यदानं पृथक् कुर्य्यात् पिण्ड मेकं तु निर्वपेत् ॥

इति ।

शिष्टास्तु अस्य अशक्तविषयतां मत्वा पृथक् पिण्डं प्रयच्छन्ति ।
सापत्नमातु रेकोद्दिष्ट मेव ।

सपिण्डीकरणादूर्द्ध्वं पित्रोरेवहि पार्व्वणम् ।
पितृव्य भ्रातृ मातॄणा मेकोद्दिष्टं सदैवहि ॥

इति जातूकर्ण्योक्तिः ।

जीवत्मातृकोऽपि सापत्नमातुरेकोद्दिष्टं कुर्य्यान्नतु पार्वणम् ।
पूर्वस्मृतेः । श्राद्धदीपकलिकायां तु पार्वण मुक्तम् ।

अन्वष्टक्यं च यस्मातु गयाश्राद्धं महालयम् ।
पितृपत्नीषु च श्राद्धं कार्य्यं पार्वणवद् भवेत् ॥

इति वृद्धमनूक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र यद्यपि मातामहादीनां पृथक् श्राद्धं नोपलभ्यते । तथापि विभवे सति तत् कार्य्यम् ।

महालये गयाश्राद्धे वृद्धौ चान्वष्टकासु च ।
ज्ञेयं द्वादश दैवत्यं तीर्थे प्रोष्ठे मघासुच ॥

इति निगमोक्तेः ।

कुर्य्याद्द्वादशदैवत्यं प्रेतपक्षे सदैवच ।
तथा तीर्थे गयायां च एष धर्म्मः सनातनः ॥

इति कात्यायनोक्तेश्च । हेमाद्रिस्तु नवदैवत्यमाह ।

महालये गयाश्राद्धे वृद्धौ चान्वष्टकासु च ।
नवदैवत्य मत्रेष्टं शेषं षाट्पौरुषं विदुः ॥

इति ।

पार्वणैकोद्दिष्ट व्यवस्था चोक्ता तत्रैव ।

उपाध्यायगुरुश्वश्रुपितृव्याचार्य्य मातुलाः ॥
श्वशुरभ्रातृ तत्पुत्र पुत्रर्त्विक् शिष्य पोषकाः ।
भगिनी स्वामि दुहितृ जामातृ भगिनीसुताः ॥
पितरौ पितृ पत्नीनां पितु र्मातुश्च या स्वसा ।
सखि द्रव्यदशिष्याद्यास्तीर्थे चैव महालये ॥
एकोद्दिष्ट विधानेन पूजनीयाः प्रयत्नतः ।
पितृ मातामहादीनां पार्वणं तु विधीयते ॥

इति ।

चतुर्विंशतिमतेऽपि—

आचार्य्य गुरुशिष्येभ्यः सखिज्ञातिभ्य एवच ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत् पत्नीभ्यश्च सर्वाभ्यः स्वपत्न्याश्च जलाञ्जलिम् ॥
पिण्डं तेभ्यः सदा दद्यात् पृथग् भाद्रपदे नरः ।
तीर्थेषु चैव सर्वेषु माघमासे मघासु च ॥

इति ।

अत्र क्रमान्यत्वेऽपि आचाराद् व्यवस्था ज्ञेया ।

अत्र विधवा कर्त्तृक श्राद्धे विशेषः स्मृति सङ्ग्रहे ।

चत्वारः पार्वणाः प्रोक्ता विधवायाः सदैवहि ।
स्वभर्त्तृ श्वशुरादीनां मातापित्रो स्तथैवच ।
ततो मातामहानां च श्राद्धदान मुपक्रमेत् ॥

तथा—

श्वश्रूनां च विशेषेण मातामह्या स्तथैवच ।

इति षट्पार्वणपक्षोऽप्युक्तः । अशक्तौ तु ।

स्वभर्त्तृप्रभृतिभ्यश्च स्वपितृभ्यस्तथैवच ।
विधवा कारयेच्छ्राद्धं यथाकाल मतन्द्रिता ॥

अस्यार्थः । विधवा स्वयं सङ्कल्पं कृत्वा अन्य ब्राह्मणद्वारा कारयेदित्युक्तं प्रयोगपारिजाते ।

एतदपुत्रवतीविषयं । पुत्रवत्यास्त्वनधिकार एव ।

पुलस्त्यः—

महालये गयाश्राद्धे गतासूनां क्षयेऽहनि ।
तन्त्रेण अर्पणं कृत्वा श्राद्धं कुर्य्यात् पृथक् पृथक् ॥
यद्येकत्र भवेयाता मेकोद्दिष्टं च पार्व्वणम् ।
पार्वणं तत्र निर्वर्त्त्य एकोद्दिष्टं समापयेत् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र शक्तेन एकोद्दिष्टेषु प्रत्येकं ब्राह्मणभोजनं कार्य्यं। अशक्तौ तु एकस्मिन्नपि ब्राह्मणे भोजिते सर्वैकोद्दिष्टानि (सम्पन्नानि) साङ्गानि भवन्ति। अतएव चतुर्विंशति मते "आचार्य्य गुरुशिष्येभ्यः" इत्युपक्रम्य—

तीर्थेषु चैव सर्वेषु कृष्णपक्षे मघासु च ।
एकस्मिन् ब्राह्मणे सर्वानाचार्य्यादीन् प्रपूजयेत् ॥

इत्युक्तम्। अर्घ्यपिण्डदानं तु पृथगेव।

प्राधान्यात्—

एकस्मिन् ब्राह्मणे सर्वानाचार्य्यादीन् प्रपूजयेत् ।
दश द्वादश वा पिण्डान् दद्यादकरणं न तु ।

इति यमोक्तेश्च ।

एकोद्दिष्ट स्वरूपमाह याज्ञवल्क्यः ।

एकोद्दिष्टं दैवहीन मेकार्घ्यैकपवित्रकम् ।
आवाहनाग्नौकरणरहितं त्वपसव्यवत् ॥

एकोद्दिष्टे सपत्नीकायससुताय अयं पिण्डः स्वधा न मम इति प्रयोगेन पिण्डदानं कार्य्यम्।

मूलपुरुषे जीवति तत् पत्न्यादे र्न पिण्डदानम्।

स्वगोत्रे परगोत्रे वा दम्पत्योः पिण्डदानतः ।
अपृथङ् निष्फलं श्राद्धं पिण्डं चोदकतर्पणम् ।

इति वायुपुराणादित्याहुः ।

अत्र धुरिलोचनौ विश्वदेवौ कार्य्यौ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अपि कन्यागते सूर्य्ये काम्ये च धुरिलोचनौ ।
इति हेमाद्रावादित्यपुराणोक्तेः ।
अत्र प्रतिदिनं भिन्न प्रयोगे दक्षिणाभेदः ।
प्रयोगैक्ये तु अन्त एव एकैव दक्षिणा देया ॥
इति काल खण्डे हेमाद्रावुक्तम् ।

एतच्च संन्यस्तपितृकादिना जीवत्पितृकेणापि कार्य्यम् ।
वृद्धौ तीर्थे च संन्यस्ते ताते च पतिते सति ।
येभ्य एव पितादद्यात्तेभ्योदद्यात् स्वयं सुतः ॥
इति कात्यायनोक्तेः ।

यत्तु—

दर्शश्राद्धं गयाश्राद्धं श्राद्धं चापरपक्षिकम् ।
न जीवत्पितृकः कुर्य्यात्तिलैस्तर्पण मेव च ।

इति कौण्डिण्य वचनं । तत् संन्यस्तपितृकाद्यतिरिक्त विषयम् । काम्यश्राद्धविषयं वा ।

अत्र श्राद्धाङ्ग तर्पणं तु पक्ष श्राद्धे प्रतिदिनं श्राद्धोत्तरं कार्य्यं । सकृत् महालये तु परेऽह्नि कार्य्यम् ।

तदुक्तं नारदेन—

पक्षश्राद्धं यदा कुर्य्यात्तर्पणं तु दिने दिने ।
सकृत् महालये चैव परेऽहनि तिलोदकैः ॥

गर्गोऽपि—

पक्ष श्राद्धे हिरण्ये च अनुव्रज्य तिलोदकम् ।
इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा प्रयोग पारिजाते स एव ।

क्वष्णे भाद्रपदे मासि श्राद्धं प्रतिदिनं भवेत् ।
पितृणां प्रत्यहं कार्य्यं निषिद्धाहेऽपि तर्पणम् ।
सक्वन् महालये ग्व: स्यादष्टकास्वन्त एवहि ॥ इति ।

तथा—

तीर्थे तिथिविशेषे च गयायां प्रेतपचके ।
निषिद्धेऽपि दिने कुर्य्यात्तर्पणं तिलमिश्रितम् ॥

इति स्मृतिरत्नावलीकारवचनाच्च निषिद्धाहेऽपि तर्पणं भवत्येव । इदं श्राद्धं मलमासे न कार्य्यम् ।

वृद्धि श्राद्धं तथा सोम मग्न्याधेयं महालयम् ।
राजाभिषेकं काम्यं च न कुर्य्याद् भानु लङ्घिते ॥

हेमाद्रौ नागरखण्डेऽपि—

नभो वाथ नभस्योवा मलमासो यदा भवेत् ।
सप्तमः पितृपक्षः स्यादन्यत्रैव तु पञ्चमः ॥

एतच्च पित्रोर्मरणे सति प्रथमाब्दे क्वताक्वतमिति त्रिस्थलीसेतौ । इदं च नित्यं काम्यं च ।

पुत्रानायुस्तथारोग्य मैश्वर्य्य मतुलं तथा ।
प्राप्नोति पञ्चमे क्वत्वा श्राद्धं कामांश्च पुष्कलान् ॥

इति जावालोक्तेः ।

वृश्चिके समतिक्रान्ते पितरो दैवतैः सह ।
निश्वस्य प्रतिगच्छन्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥

इति कार्ष्णाजिनि वचनाच्च ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एतदतिक्रमे प्रायश्चित्त मुक्त मृग्विधाने—

दुरो अश्वस्य * मन्त्रं च दशमास द्विमासयोः ।
महालयं यदा न्यूनं तदा सम्पूर्ण मेति तत् ॥
इति ।

अत्र भरणी श्राद्ध मति प्रशस्तं । तदुक्तं मात्स्ये ।
भरणी पितृपक्षे तु महती परिकीर्त्तिता ।
अस्यां श्राद्धं कृतं येन स गयाश्राद्धकृद्भवेत् ।
इति ।

अत्र विशेष माह श्रीधरः—

नभस्यापरपक्षस्य द्वितीया यदि याम्यभे ।
तृतीयाचाग्निताराभिः सहिता प्रीतिदा पितुः ॥

याम्यभं भरणी अग्नितारा कृत्तिका ।

अत्र षष्ठ्यां विशेषो वाराहे—

नभस्य कृष्णपक्षे तु रोहिणी पातभूसुतैः ।
युक्ता षष्ठी पुराणज्ञैः कपिला परिकीर्त्तिता ॥
व्रतोपवासनियमै र्भास्करं तत्र पूजयेत् ।
कपिलां गां द्विजाग्र्याय दत्वा क्रतुफलं लभेत् ॥

पुराणसमुच्चये—

भाद्रे मास्यसिते पक्षे भानौ चैव करे स्थिते ।

---

* दुरो अश्वस्य दुर इन्द्र गोरसि दुरो यवस्य वसुन इनस्पतिः ।
शिक्षानरः प्रदिवो अपाम कर्शनः सखा सखिभ्य स्तमिदं गृणीमसि ।
—इति १म· ५३सू· २ऋक् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पाते कुजे च रोहिण्यां सा षष्ठी कपिला भवेत् ॥

अत्र दर्शान्त मासाश्रयणेन महालयो भाद्र कृष्णपक्षो ज्ञेय इत्युक्तं निर्णयामृते ।

विश्वप्रकाशे अत्र विशेष उक्तः स्कान्दे—

कन्यागते सहस्रांशौ मासि भाद्रपदे मुने ।
कृष्णपक्षे तु या षष्ठी भौमवारेण संयुता ॥
रोहिणी ऋक्ष संयुक्ता व्यतीपातेन संयुता ।
यदि सा गरनागाभ्यां करणाभ्यां युता भवेत् ॥
आग्नेयेन मुहूर्त्तेन षष्ठी युक्ता भवेद् यदा ।
तस्यां षष्ठ्यां सुपुण्यायां कपिलो भगवानभूत् ॥
दुर्लभेयं महाषष्ठी वर्षे षष्टितमे भवेत् ।
सर्वेषां चैव दानानां सत्पुण्यफलदायिनी ॥
स्नात्वा सम्यग् विधानेन यथाविध्युक्तमार्गतः ।
पितॄन् सन्तर्प्य देवांश्च सूर्य्यायार्घ्यं निवेदयेत् ॥
मन्त्रेणानेन देवाय गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ।
पुराकृतं तु यत् पुण्यं तत् (पुण्यं) सर्वं चाक्षयं कुरु ॥
त्रयीमय नमस्तुभ्यं गृहाणार्घ्यं दिवाकर ।
एव मर्घ्यत्रयं दत्त्वा गृहे पद्मं समालिखेत् ॥
तत्र न्यसेत् प्रस्थमात्रं धान्यं तत्र घटं न्यसेत् ।
ताम्रपात्रे तु प्रतिमां तत्र न्यस्याथ पूजयेत् ॥
कपिलं वाससाच्छन्नं देवहूतिं च कर्दमम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पूजयित्वा सप्रतिमं घटं दद्याद्द्विजातये ॥
गन्धपुष्पै रलङ्कृत्य दत्त्वा पापैः प्रमुच्यते ।
अधोगतिं गतान् प्रेतान् समुद्दिश्य स्वशक्तितः ।
तिलपात्रादिदानेन तानुद्धरति सङ्कटात् ॥

इति ।

इयमेव चन्द्र षष्ठीत्युच्यते—

सा च चन्द्रोदय व्यापिनी ग्राह्या । उभयत्र तथात्वे पूर्वा ।

तदुक्तं भविष्ये—

तद्वद् भाद्रपदे मासि षष्ठ्यां पक्षे सितेतरे ।
चन्द्रषष्ठीव्रतं कुर्य्यात् पूर्वं वेधः प्रशस्यते ॥
चन्द्रोदये यदा षष्ठी पूर्वाह्णे चापरेऽहनि ।
चन्द्रषष्ठ्यसिते पक्षे सैवोपोष्या प्रयत्नतः ॥

अत्र सप्तम्यां पूर्वेद्यु रष्टकाश्राद्धं कार्य्यम् ।

अत्र अष्टम्या माश्वलायनेन माध्यावर्ष संज्ञं श्राद्धमुक्तम् ।
एतेन माध्यावर्षं प्रौष्ठपद्या अपरपक्षे इति सिद्धम् ।

इदं सप्तम्यादिषु त्रिषु अहःसु कार्य्यमिति नारायणवृत्तिकृत् ।

प्रथमाष्टकापक्षः अष्टम्यामिति कात्यायनोऽपि ।

पृथ्वीचन्द्रोदये ब्राह्मे—

आषाढ्याः पञ्चमे पक्षे ग(ण)यामध्याऽष्टमीस्मृता ।
त्रयोदशी गजच्छाया गयातुल्या तु पैतृके ॥

अत्रैव महालक्ष्मीव्रत मुक्तम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पुराणसमुच्चये—

श्रियोऽर्चनं भाद्रपदे सिताष्टमी मारभ्य कन्यागत सूर्य्य एव * ।

समापयेत्तत्र तिथौ च यावत् सूर्य्यस्तु पूर्वार्द्धगतोयुवत्याः ।

इति ।

तथा—

कन्यागतेऽर्के प्रारभ्य कर्त्तव्यं न श्रियोऽर्चनम् ।

हस्तप्रान्तदलस्थेऽर्के तद्व्रतं न समापयेत् ॥

पूजनीया गृहस्थाना मष्टमी प्रावृषि श्रियः ।

दोषैश्चतुर्भिः सं(यु)त्यक्ता सर्वसम्पत्करी तिथिः ॥

तथा—

पुत्रसौभाग्य राज्यायुर्नाशनी सा प्रकीर्त्तिता ।

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन त्याज्या कन्यागते रवौ ॥

विशेषेण परित्याज्या नवमी (दूषिता) संयुता यदि ॥

इति ।

दोषचतुष्टयमपि तत्रैवोक्तम्—

त्रिदिने चावमे चैव अष्टमीं नोपवासयेत् ।

पुत्रहा नवमी विद्धा स्वप्नौ हस्तार्द्धगे रवौ ॥

इति ।

त्रिदिनावमलक्षण मुक्तं रत्नमालायाम्—

यत्रैकः स्पृशति तिथिद्वयावसानं

---

* कन्या मगते च सूर्य्ये इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वारश्चेदवमदिनं तदुक्तमार्य्यैः।
यः स्पर्शाद् भवति तिथि त्रयस्य चाङ्गा
त्रिद्युस्पृक् कथित मिदं द्वयं च नेष्टम्॥

एते दोषाः प्रथमारम्भविषयाः। अनन्तरं तु यथासम्भवं ज्ञेयाः। व्रतस्यैतस्य षोड़शवर्ष साध्यत्वेन मध्ये त्यागायोगात्। इयं चन्द्रोदय व्यापिनी ग्राह्या। तत्रैव पूजाद्युक्तेः। परदिने चन्द्रोदयादूर्द्ध्वं त्रिमुहूर्त्तव्यापित्वे परैव ग्राह्या।

अन्यथा पूर्व्वैव—

पूर्व्वा वा परविद्धा वा ग्राह्या चन्द्रोदये सदा।
त्रिमुहूर्त्ताऽपि सा पूज्या परतश्चोर्द्ध्वगामिनी॥

इति निर्णयामृतोक्तेः।

अर्द्धरात्र मतिक्रम्य वर्त्तते योत्तरा तिथिः।
तदा तस्यां तिथौ कार्य्यं महालक्ष्मीव्रतं सदा॥

इति मदनरत्नोक्तेश्च। इति दिक्।

इति महालक्ष्मीव्रतनिर्णयः।

अथात्र नवम्यामन्वष्टकाश्राद्धं कार्य्यम्।

कात्यायनः—

अन्वष्टकासु नवभिः पिण्डैः श्राद्ध मुदाहृतम्।
पित्रादि मातृमध्यं च ततो मातामहान्तकम्॥

ब्रह्माण्डेऽपि—

पितॄणां प्रथमं दद्यान् मातॄणां तदनन्तरम्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ततो मातामहानां च आन्वष्टक्ये क्रमः स्मृतः ॥

तदेतत् पुष्य मासाद्य अन्वष्टकाश्राद्धविषयम् ।

तामिस्रपक्षे नवमी या च पुण्य नभस्यके ।
चत्वारः पार्वणाः कार्य्याः पितृमुख्या मनीषिभिः ॥
पितृमातृकुले नार्य्यो याः काश्चित्तु मृतिं गताः ।
श्राद्धार्हा मातरो ज्ञेया स्तासां श्राद्धं प्रदापयेत् ॥

इति श्राद्धकाशिकायां पुराणसमुच्चयोक्तेः ।

श्राद्धहेमाद्रौ छागलेयः—

केवलास्तु क्षये कार्य्या वृद्धावादौ प्रकीर्त्तिताः ।
अन्वष्टकासु मध्यस्था नान्याः कार्य्यास्तु मातरः ॥

इति ।

दीपिकायां तु मातृश्राद्ध मन्वष्टकासु आदौ कार्य्य मित्युक्तम् । मातृयजनं तु अन्वष्टकासु आदित इति ।

तदेतत् येषां गृह्ये मातृपूर्व मन्वष्टकादि श्राद्ध मभिहितं तद्विषयं । न तु आश्वलायनकाण्वादिविषिय मित्यवधेयम् ।

इदं च पितरि जीवत्यपि मृतमातृकेण कार्य्यम् ।

उक्तं हि मैत्रायणीयपरिशिष्टे—

आन्वष्टक्यं गयाप्राप्तौ सत्यां यच्च मृतेऽहनि ।
मातुः श्राद्धं सुतः कुर्य्यात् पितर्य्यपि च जीवति ॥

इति ।

यद्यपि जीवत् पितृकेण सर्वाष्टकाः कार्य्याः । तथापि प्रौष्ठपद्यष्टका अत्यावश्यकी ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रौष्ठपद्यष्टका भूय: पितृलोके (भविष्यति) सुखावहा।
सर्वासा मेव मातृणां श्राद्धं कन्यागते रवौ ॥
नवम्यां हि प्रदातव्यं ब्रह्मलब्धवरा यत:।
इति हेमाद्रौ सूतवचनात्।

अत्र सर्वासा मित्युक्त: स्वमातरि जीवन्त्यामपि सपत्नमातृभ्यो दद्यात्। अत्र सर्वासां नामनिर्देशेन एको ब्राह्मण: अर्घ्य: पिण्डश्च कार्य्य:। नामैक्येतु द्विवचनादि प्रयोग इत्युक्तं नारायण वृत्तौ।

अत्र भर्त्तृमरणोत्तरं पूर्वमृत मातृश्राद्धं न कार्य्य मिति केचि-दाहु:। पठन्ति च—

श्राद्धं नवम्यां कुर्य्यात्तन् मृते भर्त्तरि लुप्यते।
इति।

तदेतत् सर्वनिबन्धविरुद्धत्वात् प्रतारणामात्रम्।

जीवद्भर्त्ता * मृता या स्त्री सा संपूज्या प्रयत्नत:।
भर्त्तर्य्यपि मृते तस्या अान्वष्टक्यं न लुप्यते ॥
इति सुमन्तूक्ते:।

अत्र अन्यो विशेष: श्राद्धकलिकायां ब्राह्मे—

पितृमातृ कुलोत्पन्ना या: काश्चित्तु मृता: स्त्रिय:।
श्राद्धार्हा मातरोज्ञेया स्तासां तत्र प्रदीयते ॥
इति।

---

* जीवद् भर्त्ता जीवद् भर्त्तृका।
आर्षत्वात् समासान्तविधेरनित्यत्वाद्वा समासान्ताभाव:।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र कुलाचारात् व्यवस्था । इदं च अनुपनीतेनापि कार्य्यम् ।

अमावास्याष्टका कृष्णपक्ष पञ्चदशीषु च ।

एतच्चानुपनीतोऽपि कुर्य्यात् सर्वेषु पर्वसु ।

इति मत्स्यपुराणोक्तेः ।

इदं श्राद्धं सपिण्डकं कार्य्यम् ।

अन्वष्टकासु च स्त्रीणां श्राद्धं कार्य्यं तथैवच ।

इत्युपक्रम्य—

पिण्डनिर्वपणं कार्य्यं तस्यां च नृपसत्तम ।

इति हेमाद्रौ विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तेः ।

अत्र सुवासिनी भोजयितव्या । तदुक्तं मार्कण्डेये—

मातुः श्राद्धे तु सम्प्राप्ते ब्राह्मणैः सह भोजनम् ।

सुवासिन्यै प्रदातव्यमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥

भर्त्तुरग्रे मृता नारी सह दाहेन वा मृता ।

तस्याः श्राद्धे भोजयीत विप्रैः सह सुवासिनीः * ॥

तत्रैव च मदालसावाक्यम्—

स्त्री श्राद्धेषु प्रदेयाः स्यु रलङ्काराश्च योषिते ।

मञ्जीर मेखलादाम कर्णिका कङ्कणादयः ॥

इति ।

एतच्छ्राद्धाशक्तस्य अनुकल्प माह आश्वलायनः—

अनडुहो यवसमाहरेत् । अग्निना वा कक्ष मुपोषेत् ।

---

* तस्याः स्थाने नियुञ्जीत विप्रैः सह सुवासिनीम् ।

—इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एषा मे अष्टकेति नत्वेवानष्टकः स्यादिति । एतदकरणे प्रायश्चित्तिरुक्ता ऋग्विधाने—

एभि र्द्युभि * र्जपेन्मन्त्रं शतवारं तु तद्दिने ।
आन्वष्टक्यं यदा शून्यं सम्पूर्णं याति सर्वथा ॥

अत्र द्वादश्यां विशेष उक्तः पूर्वम् ।

वायवीयेऽपि—

संन्यासिनोऽप्याब्दिकादि पुत्रः कुर्य्याद् यथाविधि ।
महालये तु यच्छ्राद्धं द्वादश्यां पार्वणं तु तत् ॥

इति ।

अत्र त्रयोदश्यां विशेषश्चन्द्रिकायामुक्तः—

त्रयोदशी भाद्रपदे कृष्णा मुख्या पितृप्रिया ।
तृप्यन्ति पितरस्तस्यां श्राद्धात् (स्वयं) पञ्चशतं समाः ॥
मघायुतायां तस्यां तु जलाद्यैरपि तोषिताः ।
तृप्यन्ति पितर स्तद्वद्वर्षाणामयुतायुतम् ॥

इति ।

एतत् त्रयोदशी श्राद्धं नित्यम्—

प्रौष्ठपद्यामतीतायां तथा कृष्णत्रयोदशी ।

इत्याद्युक्त्वा—

एतां स्तु श्राद्ध कालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ।

---

* एभिर्द्युभिः सुमना एभिरिन्दुभि र्निरुन्धानो अमतिं गोभिरश्विना ।
इन्द्रेण दस्युं दरयन्त इन्दुभि र्युत द्वेषसः समिषा रभेमहि ॥
—इति १म. ५३सू. ४ऋक्. ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

श्राद्ध मेतेष्वकुर्व्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ।

इति हेमाद्रौ विष्णुधर्मोक्तेः ।

एतच्च अविभक्तैरपि भ्रातृभिः पृथक् कार्य्यम् ।

तथाच हेमाद्रौ देवलः—

विभक्ता अविभक्ता वा कुर्य्युः श्राद्धं पृथक् सुताः ।

मघासु च ततोऽन्यत्र नाधिकारः पृथक् पृथक् * ॥

इति ।

अपरार्केऽपि वायुपुराणे—

हंसे † हस्तस्थिते या तु मघायुक्ता त्रयोदशी ।

तिथि र्वैवस्वती नाम सा च्छाया कुञ्जरस्य तु ॥

इदं श्राद्ध मपिण्डकं कार्य्यम्—

मघायुक्त त्रयोदश्यां पिण्डनिर्वपणं द्विजः ।

ससन्तानोनैव कुर्य्यान्नित्यं ते कवयो विदुः ॥

इति वृहत् पराशरोक्तेः । इदं मलमासेऽपि कार्य्यम् ।

मघा त्रयोदशी श्राद्धं प्रत्युपस्थिति हेतुकम् ।

अनन्यगतिकत्वेन कर्त्तव्यं स्यान्मलिम्लुचे ॥

इति काठक गृह्योक्तेः ।

यानि तु—

त्रयोदश्यां कृष्णपक्षे यः श्राद्धं कुरुते नरः ।

---

* पृथग् विना इति निर्णयसिन्धौ पाठः

स च न समीचीनः विनाशब्दस्य आनर्थक्यात् ।

† हंसे सूर्य्ये हस्ती हस्तर्क्षे ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पञ्चत्वं तस्य जानीयाज्ज्येष्ठपुत्रस्य निश्चितम् ॥

इत्यङ्गिरोवचनं ।

तथा—

त्रयोदश्यां तु वै श्राद्धं न कुर्य्यात् पुत्रवान् गृही ।
यदि मोहेन कुर्व्वीत ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति ॥

इति वामनपुराणवचनं ।

तानि सर्वाणि वचनानि पुत्रवद्विषयाणि । यद्वा महालयस्य भिन्न केवल त्रयोदशी श्राद्धविषयाणि । अथवा सपिण्डकश्राद्ध-विषयाणीति द्रष्टव्यानि ।

हेमाद्र्यादयस्तु एकवर्गमात्र श्राद्धविषयाणि ।

श्राद्धं नैवैकवर्गस्य त्रयोदश्यामुपक्रमेत् ॥
न तृप्तास्तत्र ये यस्य प्रजा हि सन्ति तस्य ते ॥

इति कार्ष्णाजिनिस्मृतेरित्याहुः * ।

अभियुक्तास्तु पुत्रवद्विषयाख्येवेति मेनिरे ।

असन्तानस्तु य स्तस्य श्राद्धे प्रोक्ता त्रयोदशी ।
सन्तानयुक्तो यः कुर्य्यात्तस्य वंशक्षयो भवेत् ॥

इति हेमाद्रौ नागरखण्डोक्तेः ।

पूर्ववाक्य मपि असन्तानस्यैव एकवर्ग निषेधक मिति । अत्र मघात्रयोदशी महालय युगादि श्राद्धानां संपाते तन्त्रेण

---

* यद्यपि पितरो यत्र पूज्यन्ते तत्र मातामहा अपि ।
इति धौम्योक्तेर्न केवलं पितृवर्गस्य प्राप्ति स्तथापि व्यामोहादि प्राप्तनिषेधोऽय मिति केचिदिति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रयोगः कार्य्यो न तु प्रसङ्ग सिद्धिः । देश काल कर्त्तैकत्वात् । इत्यलं विस्तरेण ।

अथ चतुर्द्दश्यां विशेष माह प्रचेताः—

वृक्षारोहण लोहाद्यै र्विद्युज्जलविषाग्निभिः ।
नखिदंष्ट्रिविपन्ना(नां) ये तेषां शस्ता चतुर्द्दशी ॥

ब्राह्मे तु—

युवानः पितरोयस्य मृताः शस्त्रेण वा हताः ।
तेन कार्य्यं चतुर्द्दश्यां तेषां तृप्तिमभीप्सता ॥

नागरखण्डेऽपि—

अपमृत्यु र्भवेद् येषां शस्त्रमृत्यु रथापि वा ।
तेषां श्राद्धं प्रकर्त्तव्यं चतुर्द्दश्यां नराधिप ॥

इति ।

यदत्र—

जलाग्निभ्यां विपन्नानां सन्न्यासे वा गृहे पथि ।
श्राद्धं कुर्वीत तेषां वै वर्ज्जयित्वा चतुर्द्दशीम् ॥

इति शाकटायन वचनं जलाग्निमृतस्य श्राद्धं निषेधयति । तत्तु प्रायश्चित्तार्थं जलादिभिर्मृतश्राद्धविषयम्—

जलादिमरणं येषां विहितं शास्त्रमार्गतः ।
शुद्ध्यर्थं श्राद्ध मेतेषां चतुर्द्दश्यां न कारयेत् ॥

इति लोगाक्षिस्मृतेः ।

अतएव वैधत्वात् सहगमनेऽपि नेदं श्राद्धं कार्य्य मिति

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

हेमाद्रिराह ।

इदं श्राद्धं दैवयुक्त मेकोद्दिष्टं कार्य्यम् ।

तदुक्तं प्रयोग पारिजाते—

प्रेतपक्षे चतुर्द्दश्या मेकोद्दि(ष्टं)ष्ट विधानतः ।
दैवयुक्तं तु तच्छ्राद्धं पितॄणा मक्षयं भवेत् ॥
तच्छ्राद्धं दैवहीनं चेत् पुत्रदारधनक्षयः ।
एकोद्दिष्टं दैवयुक्त मित्येवं मनु रब्रवीत् ॥

इति ।

अत्र शस्त्रहतस्यैव चतुर्द्दश्या मिति नियमः । न तु चतुर्द्दश्या मेव शस्त्रहतस्येति ।

श्राद्धं शस्त्रहतस्यैव चतुर्द्दश्यां महालये ।

इति कालादर्शोक्तेः । तेन महालये दिनान्तरेऽपि पार्वण विधिना एतत् कार्य्य मित्यवगम्यते ।

अन्यथा वार्षिकादेरपि लोपापत्तेः ।

यदि पितामहोऽपि शस्त्रहत स्तदा एकोदिष्टद्वयं कार्य्यम् । एकस्मिन् द्वयो र्वैकोद्दिष्ट मिति हेमाद्रौ वशिष्ठोक्तेः । त्रिषु शस्त्रहतेषु पार्वणश्राद्धं कार्य्यं । यत्तु देवस्वामिना उक्तम्—

त्रिष्वपि शस्त्रहतेषु पृथगेकोद्दिष्ट त्रयं कार्य्यं न तु पार्वणं । आहत्यवचनाभावादिति । तदयुक्तम् ।

पित्रादयस्त्रयो यस्य हताः शस्त्रैरनुक्रमात् ।
संभूते पार्वणं कुर्य्यादाब्दिकानि पृथक् पृथक् ॥

इति वृद्धपाराशरोक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तथा—

एकस्मिन् वा द्वयोर्वापि विद्युच्छस्त्रेण वा हते ।
एकोद्दिष्टं सुतः कुर्य्यात्त्रयाणां दर्शवद् भवेत् ॥

इति हेमाद्रौ गालववचनसद्भावाच्च ।

यस्तु अत्रैव चतुर्द्दश्यां शस्त्रादिना हत स्तस्य वार्षिकं श्राद्धं पार्वणं वा एकोद्दिष्टं वा कार्य्यं । न तु श्राद्धद्वयं । प्रसङ्गसिद्धत्वादित्युक्तं पृथ्वीचन्द्रोदये निबन्धे ।

अत्र श्राद्धातिक्रमे अग्रिमपक्षे दिनान्तरे पार्वणविधिना एतत् कार्यमिति तत्रैवोक्तम् ।

इति चतुर्दशी ।

अमावास्यायां विशेष माह अपरार्के यमः—

हंसे करस्थिते या तु अमावास्या करान्विता ।
सा ज्ञेया कुञ्जरच्छाया इति बौधायनोऽब्रवीत् ॥

करान्विता हस्तमहानक्षत्रयुक्तेत्यर्थः ।

तथा—

वनस्पतिगते सोमे याच्छाया प्राङ्मुखी भवेत् ।
गजच्छायातु सा ज्ञेया तस्यां श्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥

भारते—

अजेन सर्वलोहेन वर्षासु नियतव्रतः ।
हस्तिच्छायासु विधिवत् कर्णव्यजनवीजितम् ॥

श्राद्धं कुर्यादिति शेषः । सर्वलोहेन समग्राङ्गे लोहितवर्णेन ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एवं गजच्छाया अनेकविधा ज्ञेया । एवं प्रतिपदादि तिथिषु श्राद्धं कार्यम् ।

यत्तु—

न पैतृयज्ञियो होमो लौकिकाग्नौ विधीयते ।
न दर्शेन विना श्राद्ध माहिताग्ने र्विधीयते ॥

इति मनुवचनं आहिताग्नेर्दर्शादन्यत्र श्राद्ध निषेधकमिव आभाति । तत्तु अन्यतिथौ सङ्कल्पप्र विधिना श्राद्धं कर्त्तव्य माहिताग्निना । इति केचित् । अभियुक्तास्तु कृष्णपक्षश्राद्ध मन्यदिनेषु प्राप्त माहिताग्ने दर्शे नियम्यते इत्याहुः ।

अथ आश्विन शुक्लप्रतिपदि दौहित्रस्य मातामह श्राद्ध मुक्तं गर्गेण ।

जातमात्रोऽपि दौहित्रो विद्यमानेऽपि मातुले ।
कुर्य्यान्मातामहश्राद्धं प्रतिपद्याश्विने सिते ॥
इति ।

इयं तिथिः सङ्गवव्यापिनी ग्राह्या

इति निर्णयदीपे उक्तम्—

प्रतिपद्याश्विने शुक्ले दौहित्रस्त्वेकपार्वणम् ।
श्राद्धं मातामहं कुर्य्यात् सपिता सङ्गवे सदा ॥

जातमात्रोऽपि दौहित्रो जीवत्यपि च मातुले ।
प्रातः सङ्गवयोर्मध्ये आर्यस्य प्रतिपद्भवेत् ॥

इति स्मृतेः । इदं च जीवत्पितृकेणैव कार्य्यमिति शिष्टाः

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्राहुः । इदं श्राद्धं सपिण्डकं कार्य्यं । दौहित्रस्त्वेकपार्वण मिति पूर्ववचनादिति केचिदाहुः ।

अपिण्डकमेतदिति तु वयं वदामः । पार्वणशब्दस्य पिण्ड-रहित श्राद्धेऽपि प्रयोग सम्भवात् ।

मुण्डनं पिण्डदानं च प्रेतकर्म्म च सर्वशः ।
न जीवत्पितृकः कुर्य्याद् गुर्विणीपति रेवच ॥

इति दक्षोक्त्यापि पिण्डनिषेधात् । आन्वष्टक्यादिवत् सपि-ण्डकं कार्यमितिविशेष वचनाभावाच्च ।

॥ इति श्रीविधानपारिजाते महालयश्राद्धविधानम् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ आश्विन शुक्लप्रतिपदि नवरात्रारम्भः ।

तन्निर्णयश्च निरूप्यते—

तत्र देवीपुराणे, सुमेधा उवाच—

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि चण्डिकापूजनक्रमम् ।
आश्विनस्य सिते पक्षे प्रतिपत्सुशुभेदिने ॥

इत्युपक्रम्योक्तं—

शुद्धे तिथौ प्रकर्त्तव्यं प्रतिपच्चोर्द्ध्वगामिनी ।
आद्यास्तु नाड़िका स्त्यक्त्वा षोड़श द्वादशापि वा ।
अपराह्णे च (प्र) कर्त्तव्यं शुद्ध सन्तति काङ्क्षिभिः ॥

इदं च अपराह्णयोग प्राशस्त्यं द्वितीयदिने प्रतिपदोऽभावे ज्ञेयम् ।

यतस्तत्रैव देवीपुराणे वचनान्तरे—

अमायुक्ता न कर्त्तव्या प्रतिपत् पूजने मम ।
मुहूर्त्तमात्रा कर्त्तव्या द्वितीयादि गुणान्विता ॥
आद्याः षोड़शनाड़ीस्तु लब्ध्वा यः कुरुते नरः ।
कलसस्थापनं तस्य ह्यनि(रि)ष्टं जायते ध्रुवम् ॥
इति ।

मार्कण्डेयेऽपि—

पूर्वविद्धा तु या शुक्ला भवेत् प्रतिपदाश्विनी ।
नवरात्रव्रतं तस्यां न कार्य्यं शुभमिच्छता ॥
देशभङ्गो भवेत्तत्र दुर्भिक्षं चोपजायते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नन्दायां दर्श युक्तायां यदि स्यात् मम पूजनम् ॥
इति ।

स्कान्देऽपि—

विरुद्ध फलदा सा हि पुत्रदार भयावहा ।
इति ।

तथा देवीपुराणेऽपि—

यो मां पूजयतेनित्यं द्वितीयादि गुणान्विताम् ।
प्रतिपच्छारदीं ज्ञात्वा सोऽश्नुते सुखमव्ययम् ॥
यदि कुर्यादमायुक्तां प्रतिपत् स्थापने मम ।
तस्य शापायुतं दत्त्वा भस्मशेषं करोम्यहम् ॥
आग्रहात् कुरुते यस्तु कलसस्थापनं मम ।
तस्य सम्पद्विनाशः स्या ज्येष्ठः पुत्रो विनश्यति ॥
अमायुक्ता न कर्त्तव्या प्रतिपच्चण्डिकार्चने ।
धनार्थिभि र्विशेषेण वंशहानिश्च जायते ।
उदये द्विमुहूर्त्तापि ग्राह्या सोदयदायिनी * ॥

गोविन्दार्णवे गर्गः—

या चाश्वयुजि मासे स्यात् प्रतिपद् भद्रयान्विता ।
शुद्धा ममार्चनं तस्यां शतयज्ञफलप्रदम् ।
इति ।

भद्रा द्वितीया—

---

* अस्य पूर्वार्द्धं । न दर्शकलया युक्ता प्रतिपच्चण्डिकार्चने ।
एवं निर्णयसिन्धौ दृश्यते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रुद्रजामले—

अमायुक्ता सदाचैव प्रतिपन्निन्दिता मता ।
तत्र चेत् स्थापयेत् कुम्भं दुर्भिक्षं जायते ध्रुवम् ।
प्रतिपत् सद्वितीया तु कुम्भस्थापन कर्म्मणि ॥

तिथितत्त्वे—

प्रातरावाहयेद्देवीं प्रातरेव प्रवेशयेत् ।
प्रातः प्रातश्च सम्पूज्य प्रातरेव विसर्ज्जयेत् ॥

कल्पतरौ—

कुहूकाष्टोपसंयुक्तां वर्ज्जयेत् प्रतिपत्तिथिम् ।
राज्यनाशाय साप्रोक्ता निन्दिता चाश्वपूजने ॥

इत्यादि ।

एषु वचनेषु कलशस्थापनोक्तेः तदेव प्रथमदिने निषिध्यते । न तु उपवासादि । तच्च पूर्वविद्धाया मेव कार्य्यम् ।

प्रतिपदाऽप्यमावास्या इति युग्मवाक्यात् ।

शुक्ला स्यात् प्रतिपत्तिथिः प्रथमतः ।

इति दीपिकोक्तेः । शुक्लपक्षे दर्शविद्धा इति माधवोक्तेश्च । इति केचिदाहुः । वस्तुतस्तु । पूर्वोक्तवाक्येषु चण्डिकार्च्चन कलस स्थापन ग्रहणा दुपवासादेश्च तदङ्गत्वात् साङ्गं कर्म्म तत्रैव कार्य्यम् । युग्मवाक्यादेरन्योपवासविषयत्वेन वक्तुं शक्यत्वात् ।

अतएव देवलः—

व्रतोपवासनियमे घटिकैका (यदा)पि या भवेत् ।
सा तिथि स्तद्दिने पूज्या विपरीता तु पैतृके ॥ इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यदा तु पूर्वदिने सम्पूर्णा शुद्धा भूत्वा परदिने वर्द्धते तदा सम्पूर्णत्वादमायोगाभावाच्च पूर्वैव ग्राह्या ।

यानि च द्वितीयायोग निषेधकानि वचनानि केचिन्निबन्ध-कारा: पठन्ति । तानि शुद्धाधिक निषेधपराणीति ज्ञेयम् ।

यदि परदिने प्रतिपत्तिथेरसत्त्वं तदा दर्शयुतापि ग्राह्या ।

तदाहलल्ल:—

तिथि: शरीरं तिथिरेव कारणं
तिथि: प्रमाणं तिथिरेव साधनम् ॥

इति ।

यानि तु—

अमायुक्ताप्रकर्त्तव्या प्रतिपच्चण्डिकार्च्चने ।

इत्यादीनि नृसिंहप्रसाद निबन्ध वचनानि तानि समूलत्वे सति एतत्पराणीत्यवधेयम् ।

अत्र देवीपूजैव प्रधानम् । उपवासादि त्वङ्गम् ।

अष्टम्यां च नवम्यां च जगन्मातरमम्बिकाम् ।
पूजयित्वाश्विने मासि विशोको जायते नर: ॥

इति हेमाद्रौ भविष्यपुराणवचने तस्या एव फल सम्बन्धात् ।

नवमीतिथिपर्य्यन्तं वृद्ध्या पूजाजपादिकम् ।

इति देवीपुराणवचने तथात्वाच्च ।

अत्र उपवासादिक मुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये—

एवं वै विन्ध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासत: ।
एक भक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पूजनीया जनैर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे ।
गृहे गृहे भक्तिपरैः * ग्रामे ग्रामे वने वने ॥
स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्त्रियैः (नृपैः) स्तथा ।
वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुतैर्म्लेच्छैरन्यैश्च मानवैः ॥

इति ।

देवीपुराणेऽपि—

कन्यासंस्थे रवौ शक्र शुक्लामारभ्य नन्दिकाम् ।
अयाचीत्यथवैकाशी नक्ताशी वाथवा व्यदः ॥
भूमौ शयीत चामन्त्र्य कुमारी र्भोजयेन् मुदा ।
वस्त्रालङ्कारदानैश्च सन्तोष्याः प्रतिवासरम् ॥
वलिं च प्रत्यहं दद्यादोदनं मांसमाषवत् ।
त्रिकालं पूजयेद्देवीं जप स्तोत्र परायणः ॥

इति ।

व्यदो विगतभोजनः । अत्र महापूजनं रात्रौ कार्य्यम् ।

आश्विने मासि मेघान्ते महिषासुरमर्द्दिनीम् ।
निशासु पूजयेद्भक्त्या सोपवासो यथाविधि † ॥

इति देवीपुराणात् ।

रात्रिव्रतमिदमित्यभिप्रेत्य माधवोऽप्याह । तस्य नक्तव्रतत्वा-द्दिति । न तु रात्रि भोजना न्नक्तव्रतमिदं किन्तु रात्रौ पूजनात् ।

---

* शक्ति परैरिति निर्णयसिन्धौ पाठः स एव समीचीनः । अन्यथा भक्ति युतै रित्यस्य पौनरुक्त्यं प्रसज्येत ।

† सोपवासादिकः क्रमात् । इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

आश्विने मासि मेघान्ते प्रतिपद्या तिथि र्भवेत् ।
तस्यां नक्तं प्रकुर्व्वीत रात्रौ देवीं प्रपूजयेत् ।
इति संग्रहवचनात् ।

यत्तु—

मासि चाश्वयुजि शुक्ले नवरात्रे विशेषतः ।
संपूज्य नवदुर्गां च नक्तं कुर्य्यात् समाहितः ।
नवरात्राभिधं कर्म्म नक्तव्रत मिति स्मृतम् ॥

इति स्कान्दे नक्तभोजन कथनं । तत् पाक्षिक नक्तानुवादकं । इतरथा नवरात्रोपवासतः इत्यादेः अयाचीत्यथवा इत्यादेश्च पूर्वोक्त वचन व्यूहस्य वैयर्थ्य प्रसङ्गात् ।

तस्मात् पाक्षिकनक्तानुवाद एवायम् । ननु रात्रेः कर्म्मकालत्वे तद्व्यापिनी दर्शयुक्ता पूर्वैव प्रतिपत् प्राप्नुयात् । सा च न ग्राह्या इत्युक्त मिति चेत् । सत्यं ।

कर्म्मणो यस्य यः काल स्तत्कालव्यापिनीतिथिः ।

इति सामान्य वचन प्राप्तिः पूर्वोक्तविशेषवचनै र्वाध्यते । यथा निशीथे सतीमपि पूर्वां जन्माष्टमीं त्यक्त्वा रोहिणीगुण-युक्ता परा कार्य्या इत्युक्तम् माधवाचार्य्येण । तथा इयमपि द्वितीया गुणयुक्ता कार्य्या इति ।

अत्र केचिन्नवरात्रशब्दो नवसंख्याहोरात्रपरः—

ह्रद्धौ समाप्ति रष्टम्यां क्षासेऽमा प्रतिपन्निशि ।
आरम्भो नवचण्ड्यास्तु नवरात्र मतोऽर्थवत् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इति वचनादित्याहुः । तन्न । अतिह्रास वृद्ध्यो र्न्यूनाधिकत्वापत्तेः तेन तिथिमात्र वाची अयं नवरात्र शब्दः ।

तिथिवृद्धौ तिथिह्रासे नवरात्र मपार्थकम् ।
अष्टरात्रे न दोषोऽयं नवरात्र तिथिक्षये ॥

इति संग्रहोक्तेः । अयं नवरात्रशब्दः क्वचिल्लक्षणया कर्म्म-वाची । यथा आरम्भो नवरात्रस्य इत्यत्र ।

पौर्णमास्यां पौर्णमास्या यजेत इत्यादाविव ।

देवीपुराणे—

त्वाष्ट्र वैधृतियुक्ता चेत् प्रतिपच्चण्डिकार्चने ।
तयोरन्ते विधातव्यं कलसारोपणं गृह ॥

इति ।

त्वाष्ट्रं चित्रानक्षत्रं । द्वितीया युतापि चेच्चित्रा वैधृति युक्ता प्रतिपत् तदा दुर्गोत्सवे ।

भद्रान्विता चेत् प्रतिपत्तु लभ्यते
विरुद्धयोगैरपि सङ्गतासती ।
सैवापराह्ने विबुधै र्विधेया
श्री पुत्र राज्यादि विवृद्धि हेतुः ॥

इति ।

भद्रा द्वितीया । विरुद्धे चित्रा वैधृती । यदा तु वैधृत्यादि परिहारेण प्रतिपन्न लभ्यते तदा कर्त्तव्य माह कात्यायनः ।

प्रतिपद्याश्विने मासि भावो वैधृति चित्रयोः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

आद्यपादौ परित्यज्य प्रारभे न्नवरात्रकम् ॥

इति ।

भविष्ये तु—

चित्रावैधृति सम्पूर्णा प्रतिपच्चेद्भवेन्नृप ।

त्याज्यास्त्वंशास्त्रयस्त्वाद्यास्तुरीयेऽंशे तु पूजनम् ॥

इति ।

रुद्रजामलेऽपि—

वैधृतौ पुत्रनाशः स्याच्चित्रायां धननाशनम् ।

तस्मान्न स्थापयेत् कुम्भं चित्रायां वैधृतौ तथा ॥

संपूर्णा प्रतिपद्देव चित्रायुक्ता यदा भवेत् ।

वैधृत्या वापि युक्ता स्यात्तदा मध्यन्दिने रवौ ।

अभिजित्तु मुहूर्त्तं यत्तत्र स्थापन मिष्यते ॥

इदं कलसस्थापनं रात्रौ न कार्य्यम् ।

न रात्रौ स्थापनं कार्य्यं न च कुम्भाभिषेचनम् ।

इति मात्स्योक्तेः ।

भास्करोदयमारभ्य यावत्तु दश नाड़िकाः ।

प्रातःकाल इति प्रोक्तः स्थापनारोपणादिषु ॥

इति विष्णुधर्म्मोक्तेश्च ।

स्नानं माङ्गलिकं कृत्वा ततो देवीं प्रपूजयेत् ।

शुभाभि र्मृत्तिकाभिश्च पूर्वं कृत्वा तु वेदिकाम् ॥

यवान् वै वापयेत्तत्र गोधूमैश्चापि संयुतान् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत्र संस्थापयेत् कुम्भं विधिना मन्त्रपूर्वकम् ॥
सौवर्णं राजतंवापि ताम्रं मृन्मय (जं तु) मेव वा ।

देवी पुराणे—

कुर्य्याद्देव्यास्तु मन्त्रेण पूजां चीरघृतादिभिः ।
जयन्ती मङ्गला काली भद्रकाली कपालिनी ।
दुर्गा क्षमा शिवा धात्री स्वाहा स्वधा नमोऽस्तु ते ॥
अनेनैव तु मन्त्रेण जपहोमौ तु कारयेत् ।

यद्वा—

नवार्णकेन मन्त्रेण पूजाहोमादिकं भवेत् ।
इति ।

ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षिणि स्वाहा इति नवार्णको (नवाक्षरो) मन्त्रः । तत्रायं प्रयोगः । प्रतिपदि अभ्यङ्गं कृत्वा शुक्लमृदा गृहपूर्वभागे वेदिकां विधाय कलसादि संभारान् समाहृत्य आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा मम इह जन्मनि जन्मान्तरे च दुर्गाप्रीतिद्वारा सर्वोपद्रवनाशपूर्वक दीर्घायु विपुलधनपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्न सन्तति वृद्धि स्थिरलक्ष्मी कीर्त्तिलाभ शत्रु पराजयाद्यभीष्ट सिद्ध्यर्थं शारदा नवरात्र प्रतिपदि विहित कलशस्थापन दुर्गापूजन कुमारी पूजादिकं करिष्ये इति सङ्कल्प्य मह्यौद्यौ *

---

* मह्यौद्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम् ।
पिपृतां नो भरिमभिः ।
—इति ८ष. २१म. यजुः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रित्यादि मन्त्रेण कलसं वेद्यां संस्थाप्य वस्त्रेणावेष्ट्य पूर्णादर्वीति * मन्त्रेण तत्र पूर्णपात्रं (संस्थाप्य) निधाय इमं मे वरुणेति † तत्र वरुणं संपूज्य जीर्णायां नूतनायां वा प्रतिमायां दुर्गा मावाहयेत् ।

तत्र मन्त्रः—

आगच्छ वरदे देवि दैत्यदर्पनिषूदनि ।
पूजां गृहाण सुमु(खो)खि नमस्ते शङ्करप्रिये ॥
सर्वतीर्थमयं वारि सर्वदेव समन्वितम् ।
इमं घटं समागच्छ तिष्ठ देवगणैः सह ॥
दुर्गे देवि समागच्छ सान्निध्यमिह कल्पय ।
बलिं पूजां गृहाण त्व मष्टाभिः सह शक्तिभिः ॥

इत्यावाह्य पूर्वोक्तमूलमन्त्रेण षोडशोपचारैः पूजयित्वा माष-भक्तबलिं कुष्माण्डादिबलिं वा निवेदयेत् ।

ततः कुमारीपूजा कार्य्या ।

तदुक्तं हेमाद्रौ स्कान्दे—

एकैकां पूजयेत् कन्या मेकवृद्ध्या तथैवच ।

---

* पूर्णा दर्वि परापत सुपूर्णा पुनरापत ।
वस्नेव विक्रीणा वहा इष मूर्ज्ज शतक्रतो ।
—इति ३अ. ४९म. यजुः ॥

† इमं मे वरुण श्रुधी हव मद्या च मृडय ।
त्वामवस्युराचके ।
—इति २१अ. १म. यजुः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्रत्यहं * नवकं तु वा ॥

तथा—

नवभि र्लभते भूमि मैश्वर्य्यं द्विगुणेन तु ।
एकवृद्ध्या लभेत् क्षेम मेकैकेन श्रियं लभेत् ॥
एकवर्षा तु या कन्या पूजार्थे तां विवर्ज्जयेत् ।
गन्धपुष्पफलादीनां प्रीति स्तस्या न विद्यते ॥
तेन द्विवर्षामारभ्य दशवर्षान्त पूजनम् ।
तासां च नवनामानि तेन तेन समर्च्चयेत् ॥
कुमारिका त्रिमूर्त्तिस्तु कल्याणी रोहिणी तथा ।
काली चण्डी शाम्भवी च दुर्गा चैव सुभद्रका ॥

इति ।

आसां प्रत्येकं पूजामन्त्रा अग्रे वक्ष्यन्ते । सामान्य मन्त्रस्तु—

मन्त्राक्षरमयीं लक्ष्मीं मातॄणां रूपधारिणीम् ।
नवदुर्गात्मिकां साक्षात् कन्यामावाहयाम्यहम् ॥

इति ।

एव मभ्यर्च्चनं कुर्य्यात् कुमारीणां प्रयत्नतः ।
कञ्चुकैश्चैव वस्त्रैश्च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
नानाविधै र्भक्ष्यभोज्यै र्भोजयेत् पायसादिभिः ।
ग्रन्थिस्फुटित शीर्णाङ्गीं रक्त पूय व्रणाङ्किताम् ॥

---

* प्रत्यहमित्यत्र प्रत्येकमिति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

जात्यन्धां केकराक्षीं च * कुरूपां तनु रोमशाम् ।
संत्यजेद्रोगिणी कन्यां दासीगर्भसमुद्भवाम् ॥

तथा—

ब्राह्मणीं सर्वकार्य्येषु जयार्थे क्षत्रवंशजाम् ॥
लाभार्थे वैश्यवंशोत्थां सुतार्थे शूद्रवंशजाम् ।
दारुणे चान्त्यजातीयां पूजयेद्विधिना नरः ॥

इति ।

अत्र जप उक्तो रुद्रजामले—

एकोत्तराभिवृद्ध्या तु नवमी यावदेवहि ।
चण्डीपाठं जपेच्चैव जापयेद्वा विधानतः ॥

वराहतन्त्रेतु —

प्रणवं चादितो जप्त्वा स्तोत्रं वा संहितां पठेत् ।
अन्ते च प्रणवं दद्यादित्युवाचादिपूरुषः ॥
आधारे स्थापयित्वा तु पुस्तकं (पूजयेत्) प्रजपेत् सुधीः ।
हस्तसंस्थापनादेव यतस्तद्विफलं भवेत् ॥
स्वयं च लिखितं यच्च शूद्रेण लिखितं च यत् ।
अब्राह्मणेन लिखितं तच्चापि विफलं भवेत् ॥
सर्वत्र पाठ्ये विज्ञेय स्त्वन्यथा विफलं भवेत् ।
ऋषिच्छन्दादिकं न्यस्य पठेत् स्तोत्रं विचक्षणः ॥
स्तोत्रे न दृश्यते यत्र प्रणवं तत्र विन्यसेत् ।

---

* केकरां काणी इति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सर्वत्र पाठ्ये विज्ञेय स्त्वन्यथा विफलं भवेत् ॥

अत्र वेदपारायण मुक्तं रुद्रजामले—

एवं चतुर्वेदविदो विप्रान् सर्वान् प्रसादयेत् ।
तेषां च वरणं कार्य्यं वेदपारायणाय वै ॥
यद्वात्मश्रेयसे कार्य्यं वेदपारायणं द्विजैः ।
षड़ङ्गसहितां शाखां मन्त्र ब्राह्मण रूपिकाम् ॥
पाठयेद्विधिवत् प्राज्ञो मन्त्रान् वा ब्राह्मणं तु वा ।
अयातयामवत्त्वाय पाठयेन्नवरात्रकम् ॥

इति ।

तद्विधिश्चतुर्थस्तवके वक्ष्यते । देवीपुराणे—

यदाद्ये दिवसे कुर्य्याच्चण्डिका पूजनादिकम् ।
द्विगुणं तद्द्वितीयेऽह्नि त्रिगुणं तत् परेऽहनि ।
नवमीतिथि पर्य्यन्तं वृद्ध्या पूजाजपादिकम् ॥

इति ।

एतेनापि नवरात्रे पूजैव प्रधानमिति गम्यते । उपवासादि त्वङ्ग मेव । तेन तिथिह्रासे तिथिद्वयनिमित्तं पूजादि महालय श्राद्धवदेकदिने आवृत्त्या कार्य्यम् । इदं सर्वं स्वस्य अशक्तत्वे सति अन्येन कारयेत् ।

स्वयं वाप्यन्यतो वापि पूजयेत् पूजयेत वा ।

इति देवीपुराणोक्तेः ।

अन्यतः अन्येन पूजयेत पूजां कारयेदित्यर्थः ।

इदं च देवीपूजनं शुक्रास्तादावपि कार्य्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नष्टे शुक्रे तथा जीवे सिंहस्थे च बृहस्पतौ ।
कार्य्या चैत्रे च देव्यर्चा * प्रत्यब्दं चाश्विनेऽपि च ॥
इति धर्म्मप्रदीपोक्तेः ।

मलमासे तु न भवत्येव । वचनाभावात् ।

अत्र विशेषो भविष्ये—

केशसंस्कारद्रव्याणि प्रदद्यात् प्रतिपद्दिने ।
पक्वतैलं † द्वितीयायां केश संस्कार ‡ हेतवे ॥
दर्पणं च तृतीयायां सिन्दूरालक्तकं तथा ।
मधुपर्कं चतुर्थ्यां तु तिलकं नेत्र (भाल) मण्डनम् ॥
पञ्चम्या मङ्गरागं च शक्त्यालङ्करणानि च ।
षष्ठ्यां विल्वतरौ वोधं सायं सन्ध्यासु कारयेत् ॥
सप्तम्यां प्रातरानीय गृहमध्ये प्रपूजयेत् ।
उपोषण मथाष्टम्या मात्मशक्त्या तु पूजनम् ॥
नवम्या मुग्रचण्डायाः पूजां कुर्य्याद्बलिं तथा ।
संपूज्य प्रेषणं कुर्य्याद्दशम्यां सारवोत्सवैः ॥
अनेन विधिना यस्तु देवीं प्रीणयते नरः ।

---

* कार्य्या चैव स्वदेव्यर्च्चा प्रत्यब्दं कुलधर्म्मतः ।
इति निर्णयसिन्धौपाठः ।

† पट्टडोरमिति क्वचित् पाठः ।
तथापाठेच संयमहेतवे इति पाठः साधु सङ्गच्छते ।

‡ संस्कारेत्यत्र संयमेति क्वचित् पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

स्कन्दवत् पालयेद्देवी तं पुत्र धन कीर्त्तिभिः ॥

इति ।

अत्र अशौचे विशेष उक्तो निर्णयामृते—

आश्विने शुक्लपक्षे तु प्रारब्धे नवरात्रके ।
शावाशौचे समुत्पन्ने क्रिया कार्य्या कथं बुधैः ॥
सूतके वर्त्तमाने च तच्चोत्पन्ने सदा बुधैः ।
देवीपूजा प्रकर्त्तव्या पशु यज्ञ विधानतः ॥
सूतके पूजनं प्रोक्तं दानं चैव विशेषतः ।
देवी मुद्दिश्य कर्त्तव्यं तत्र दोषो न विद्यते ॥

इति ।

गौड़ा अपि एवं मन्यन्ते । रजस्वला तु अन्येन कारयेत् । सूतकादिवद् विशेषवचनाभावात् ।

स्त्रीणां च नवरात्रव्रते ताम्बूलादिचर्वणं भवतीत्युक्तं व्रतहेमाद्रौ गारुड़े—

गन्धालङ्कार ताम्बूल पुष्पमालानुलेपनम् ।
उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावन मञ्जनम् ॥

इत्यादि ।

एतत् सभर्त्तृकाविषयम् । विधवानां न भवतीत्युक्तं चातुर्मास्य व्रतप्रकरणे ।

अत्र आश्विन शुक्लपञ्चम्या मुपाङ्ग ललिताव्रतमुक्तम् * ।

---

* व्रतमिदं महाराष्ट्रेषु प्रसिद्धम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सा च पूर्वविद्धा ग्राह्या—

भुक्ता जागरणे नक्ते * चन्द्रार्घ्यव्रते तथा ।
ताराव्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगोविशिष्यते ॥

इति हेमाद्रिवचनात् । युग्मवाक्यात् । रात्रौ जागरणं कुर्या-
दिति तद्व्रते रात्रिजागरणस्योक्तत्वाच्च ।

आश्विन शुक्लपक्षे मूलनक्षत्रे सरस्वती स्थापनमुक्तं
निर्णयामृते देवीपुराणे—

मूलेषु स्थापनं देव्याः पूर्वाषाढ़ासु पूजनम् ।
उत्तरासु बलिं दद्याच्छ्रवणे(न)षु विसर्ज्जयेत् ॥

रुद्रजामले—

मूल ऋक्षे सुराधीश पूजनीया सरस्वती ।
पूजयेत् प्रत्यहं देव यावद्वैष्णव ऋक्षकम् ॥
नाध्यापयेन्नचलिखेन्नाधीयीत कदाचन ।
पुस्तके स्थापिते देव विद्याकामो द्विजोत्तमः ॥

सङ्ग्रहेऽपि—

आश्विनस्य सिते पक्षे मेधाकामः सरस्वतीम् ।
मूलेनावाहयेद्देवीं श्रवणेन विसर्ज्जयेत् ।
मूलाद्य पादे चाह्वानं श्रवणान्ते विसर्ज्जनम् ॥

इति ।

* भुक्ताजागरणं यत्र—

इत्येकं पदं तस्मिन् व्रते इत्यर्थः । अन्यथा भुक्तेस्त्यस्या—
सङ्गतेः । इति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ब्रह्माण्डेऽपि—

आदि भागो निशायां तु श्रवणस्य यदा भवेत् ।
सम्प्रेषणं तदा देव्या दशम्यामेव कारयेत् * ॥
इति ।

अथ षष्ठीकृत्यं देवीपुराणे—

ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायां षष्ठ्यां विल्वाभिमन्त्रणम् ।
सप्तम्यां मूलयुक्तायां पत्रिकायाः प्रवेशनम् ॥
पूर्वाषाढ़ा युताष्टम्यां पूजाहोमाद्युपोषणम् ।
उत्तरेण नवम्यां तु वलिभिः पूजयेच्छिवाम् ।
श्रवणेन दशम्यां तु प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥

अत्र तिथिनक्षत्र योगो मुख्यः—

तिथिनक्षत्रयोगे तु द्वयोरेवानुपालनम् ।
योगाभावे तिथिर्ग्राह्या देव्याः पूजनकर्म्मणि † ॥
इति देवलोक्तेः ।

तत् प्रकारस्तु । विल्वतरुसमीपं गत्वा देवीं विल्वं च सम्पूज्य प्रार्थयेत् ।

तत्र मन्त्राः—

रावणस्य वधार्थाय रामस्यानुग्रहाय च ।

---

* दशम्यां च महोत्सव इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

† तथा विद्यापतिः—

तिथिः शरीरं देवस्य तिथौ नक्षत्रमाश्रितम् ।
तस्मात्तिथिं प्रशंसन्ति नक्षत्रं न तिथिं विना ॥ इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अकाले ब्रह्मणा वोधो देव्यास्त्वयि कृतः पुरा ॥
अह मप्या (श्वित:) श्विने षष्ठ्यां सायाह्ने वोधयाम्यतः ।
श्रीशैलशिखरेजात श्रीफल श्रीनिकेतन ।
नेतव्योऽसि समागच्छ पूज्यो दुर्गास्वरूपतः ॥

एवं विल्वतरुं निमन्त्र्य द्वितीयदिने निमन्त्रित विल्वशाखा पत्रीप्रवेश पूजां कुर्य्यात् ।

मूलाभावे तु सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत् ।
युग्माभ्यां नवविल्वस्य फलाभ्यां शाखिकां तथा ।
तथैव प्रतिमां देव्याः स्नात्वाऽभ्युच्य प्रवेशयेत् ॥

इति लिङ्गपुराणोक्तेः ।

प्रतिपदादि नवतिथिषु उपवासादि कर्त्तव्य मित्युक्तं । तत्र असमर्थस्य सप्तम्यादि दिनत्रये कार्य्यमित्याह धौम्यः—

आश्विने मासि शुक्ले तु कर्त्तव्यं नवरात्रकम् ।
प्रतिपदादि क्रमेणैव यावच्च नवमी भवेत् ।
त्रिरात्रं वापि कर्त्तव्यं सप्तम्यादि यथाक्रमम् ॥

इति ।

सङ्ग्रहे—

अथवा नवरात्रं च सप्तपञ्चत्रिकं दिवा ।
एकभक्तेन नक्तेनायाचितोपोषणैः क्रमात् ॥

इति ।

दिवेत्येकरात्रमुक्तं । उपवासे सप्तम्याः पूर्वोक्त एव निर्णयः ।

युगाद्या वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वतीप्रिया ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रवेरुदयमीचन्ते न तत्र तिथि युग्मता ॥
इति स्मृत्यापि औदयिकी ।

दुर्गामूर्त्तिरुक्ता देवीपुराणे—

दुर्गागृहं प्रकर्त्तव्यं चतुरस्रं सुशोभनम् ।
तन्मध्ये वेदिकां कुर्य्याच्चतुर्हस्तां समां शुभाम् ॥
तस्यां सिंहासनं चौमं कम्बलाजिन संयुतम् ।
तत्र दुर्गां प्रतिष्ठाप्य सर्वलक्षण संयुताम् ॥
भुजैश्चतुर्भीरुचिरैर्दशभिर्वा विभूषिताम् ।
तप्तहाटकवर्णाभां त्रिनेत्रां शशिशेखराम् ॥
अनेककुसुमाकीर्णां कपर्द्दैन सुशोभिताम् ।
नितम्बबिम्बसन्नद्धकिङ्किणी क्वाण नादिनीम् ॥
शूलचक्रदण्ड शक्ति वज्रपाशासि * धारिणीम् ।
घण्टाचमालाकरक पानपात्र लसत्कराम् ॥
तदग्रेछिन्नशिरसं महिषं रुधिराप्लुतम् ।
निःसृतार्द्धतनुं कण्ठनाले चर्म्मासि धारिणम् ॥
देवीधृतकरग्रीवं शूलेनोरसि ताड़ितम् ।
नागपाशेन विच्छिन्नं हर्य्यचेणापि विद्रुतम् ॥
वमद्रुधिरवक्त्रेण धुन्वतोर्द्धं सटान् रुषा ।
सर्वतो मातृचक्रेण सेव्यमानां सुरैस्तथा ॥
एवं देवी प्रकर्त्तव्या हैमी वा राजती तथा ।

---

* पाशासिरित्यत्र चापासि रिति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

मृद्दार्च्चौ लक्षणोपेता खड्गशूले ऽथवा यजेत् * ॥

वार्च्ची दारुमयी । तथा—

यान्यास्या शुभदा दुर्गा पूर्वास्या जयवर्द्धनी ।

पश्चिमाभिमुखी नित्यं न स्थाप्या सौम्य दिङ्मुखी ॥

तथा—

हेम राजत मृद्धातु शैलचित्रार्पितापि वा ।

खड्गे शूलेऽर्च्चिता देवी सर्वकामफलप्रदा ॥

यद्यद् यस्यायुधं प्रोक्तं तस्मिं स्तां प्रतिपूजयेत् ।

देवी शक्त्यार्चिता पुंसां राज्यायुः सुत सौख्यदा ॥

तथा—

भगलिङ्गाभिधानैश्च भगलिङ्ग प्रगीतकैः ।

भगलिङ्गक्रियाभिश्च तोषयेद्वरचण्डिकाम् ॥

परैर्नाक्षिप्यते यस्तु यः परान्नाक्षिपत्यपि ।

तस्य क्रुद्धा भगवती शापं दद्यात् सुदारुणम् ॥

इति ।

सप्तम्यां देवीं संपूज्य बिल्वगुच्छं समर्पयेत् ।

अमृतोद्भवं श्रीवृक्षं शङ्करस्य सदाप्रियम् ।

तं ते दुर्गे प्रयच्छामि सर्वकामार्थ सिद्धये ॥ इति ।

अथ प्रार्थना—

महिषघ्नि महाभागे चामुण्डे मुण्डमालिनि ।

---

* खड्ग शूले च पूजयेत् इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

आयुरारोग्य मैश्वर्य्यं देहि देवि नमोऽस्तु ते ॥
कुङ्कुमेन समालब्धे चन्दनेन विलेपिते।
विल्वपत्र कृतापीड़े दुर्गेऽहं शरणं गतः ॥
रूपं देहि यशो देहि भाग्यं भगवति देहि मे।
पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥
सर्वमङ्गल मङ्गल्ये शिवे सर्वार्थ साधिके।
शरण्ये त्र्यम्बके देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥

इति संप्रार्थ्य पत्रिकाः पूजयेत्। तत् प्रकारस्तु कदल्यां ब्रह्माणीं दाड़िमे रक्तदन्तिकां धान्ये लक्ष्मीं हरिद्रायां दुर्गां माने चामुण्डां कचौ कालिकां विल्वे शिवां अशोके शोकरहितां जयन्त्यां कार्त्तिकीं चावाह्य संपूज्य दुर्गायै वलिं दद्यात्। ततः स्तुतिं पठेत्।

दुर्गां शिवां शान्तिकरीं ब्रह्माणीं ब्रह्मणः प्रियाम्।
सर्वलोक प्रणेत्रीं च प्रणमामि सदा शिवाम् ॥
मङ्गलां शोभनां शुद्धां निष्कलां परमां कलाम्।
विश्वेश्वरीं विश्वमातां चण्डिकां प्रणमाम्यहम् ॥
इत्यादि।

अथ अष्टमीकृत्यम्।

साच व्रतादौ परविद्धा ग्राह्या।

शुक्लपक्षे ऽष्टमी चैव शुक्लपक्षे चतुर्दशी।
पूर्वविद्धा न कर्त्तव्या कर्त्तव्या परसंयुता ॥
इति ब्रह्मवैवर्त्तोक्तेः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शरन् महाष्टमी पूज्या नवमी संयुता सदा ।
सप्तमी संयुता नित्यं शोकसन्तापकारिणी ॥
सप्तमी शल्य संविद्धा वर्ज्जनीया सदाष्टमी ।
स्तोकापि सा महापुण्या यस्यां सूर्य्योदयो भवेत् ॥
इति स्मृति समुच्चयोक्तेश्च ।

इय मेव मूलर्क्षयुताचेन् महानवमीत्युच्यते ।
अश्वयुक् शुक्लपक्षे याऽष्टमी मूलेन संयुता ।
सा महानवमी प्रोक्ता त्रैलोक्येऽपि सुदुर्लभा ॥
इति स्कान्दात् । सैव सप्तमीयुता चेत् त्याज्यैव ।
तदुक्तं निर्णयामृते—
मूलेनापि हि संयुक्ता सदा त्याज्याष्टमी बुधैः ।
लेशमात्रेण सप्तम्या अपि स्याद् यदि दूषिता ॥
इति ।

तस्मादत्र अष्टमी परा * ग्राह्या ।

यत्तु—
सप्तम्या मुदिते सूर्य्ये परतो याष्टमी भवेत् ।
तत्र दुर्गोत्सवं कुर्य्यान्न कुर्य्यादपरेऽहनि ॥
इति विश्वरूपनिबन्ध वचनं ।

तदाश्विनकृष्णाष्टमी विषयम् ।
कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वाष्टमीदिने ।

---

* परा परविद्धा नवमी विद्धेति यावत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादित्र निस्वनैः ॥

इति देवीपुराणे तत्रापि देवी पूजोक्तेरिति हेमाद्री निर्णयामृते चोक्तं ।

यानि तु—

आश्विनस्य सिताष्टम्या मर्द्धरात्रे तु पार्वती ।
भद्रकाली समुत्पन्ना पूर्वाषाढ़ा समायुता ॥

इति मदनरत्ने ।

महाष्टम्याश्विने मासि शुक्ला कल्याणकारिणी ।
सप्तम्यापि युता कार्य्या मूलेन तु विशेषतः ॥

इत्यादीनि वचनानि । तानि परदिने अष्टम्यभाव विषयाणीति मदनरत्ने निर्णीतम् ।

यदा सूर्य्योदये न स्यान्नवमी चापरेऽहनि ।
तदाष्टमीं प्रकुर्व्वीत सप्तम्या सहितां नृप ॥

इति स्मृति सङ्ग्रहोक्तेः ।

यत्तु—

अहं भद्रा च भद्राहं नावयोरन्तरं क्वचित् ।
सर्वसिद्धिं प्रदास्यामि भद्राया मर्च्चिताप्यहम् ॥

इति देवीपुराण वचनं । तद्विष्टिकरणमध्ये पूजाविधानार्थम् ।

विष्टिं त्यक्ता महाष्टम्यां मम पूजां करोति यः ।
तस्य पूजाफलं न स्यात्तेनाह मवमानिता ॥

इति तत्रैवोक्तेः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्राष्टम्या मुपवासश्च पुत्रवता न कार्य्यः—

उपवासं महाष्टम्यां पुत्रवान्न समाचरेत् ।
यथा तथा वा पूतात्मा व्रती देवीं प्रपूजयेत् ॥
इति देवी पुराणोक्तेः ।

अत्र विशेषो हेमाद्रौ भविष्ये ।

कन्यागते सवितरि शुक्लपक्षेऽष्टमी युता ।
मूल नक्षत्र संयुक्ता सा महानवमी स्मृता ॥
तस्यां सदा पूजनीया चामुण्डा मुण्डमालिनी ।
तस्यां ये ह्युपयुज्यन्ते प्राणिनो महिषादयः ॥
ते सर्वे स्वर्गतिं यान्ति घ्नतां पापं न विद्यते ।
यावन्न चालयेद् गात्रं पशुस्तावन्नहन्यते ॥
न तथा वलिदानेन पुष्पधूपविलेपनैः ।
यथा सन्तुष्यते मेषैर्महिषैर्विन्ध्यवासिनी ॥
एवं पूज्या नरै र्देवी ब्राह्मणैः क्षत्रियै(र्विशैः) र्नृपैः ।
स्त्रीभिश्च कुरुशार्दूल विधान मपरं शृणु ॥
जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिपत् प्रभृति क्रमात् ।
लौहाभिसारिकं कर्म्म कारयेद् यावदष्टमि ॥

तद् यथा—

प्रागुदक् प्रवणे देशे पताकाभि रलङ्कृतं ।
मण्डपं कारयेद्दिव्यं नव सप्त करं परम् ॥

मिलित्वा षोड़श हस्त प्रमाण मित्यर्थः ।

आग्नेय्यां कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं सुशोभनम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

मेखला त्वय संयुक्तं योन्याश्वत्थदलाभया ॥
राजचिह्नानि सर्वाणि शस्त्राश्वस्त्राणि यानि च ।
आनीय मण्डपे तानि सर्वाण्यत्राधिवासयेत् ॥
ततस्तु ब्राह्मणः स्नातः शुक्लाम्बरधरः शुचिः ।
ॐ कार पूर्वकै मन्त्रै स्तल्लिङ्गै र्जुहुयाद् घृ(तैः)तम् ॥
शस्त्रास्त्र मन्त्रै र्होतव्यं पायसं घृतसंयुतम् ।
हुतशेषं तुरङ्गांश्च * राजानमुपहारयेत् ॥
लोहाभिसारिकं कर्म्म तेनैतदृषिभिः स्मृतम् ।
घृतपल्ययनानश्वान् गजांश्च समलङ्कृतान् ॥
भ्रामयेन्नगरे नित्यं वन्दिघोषपुरःसरम् ।
प्रत्यहं नृपतिः स्नात्वा सम्पूज्य पितृदेवताः ॥
पूजयेद्राजचिह्नानि फलमाल्यविलेपनैः ।
य(त)स्याभिसरणाद्राज्ञो विजयः समुदाहृतः ॥
पूजामन्त्रान् प्रवक्ष्यामि पुराणोक्तानहं तव ।
यैः पूजिताः प्रयच्छन्ति कीर्त्तिमायु र्यशो(धनम्) बलम् ॥

छत्रस्य —

यथाऽम्बुदश्छादयति शिवायेमां वसुन्धराम् ।
तथाच्छादय राजानं विजयारोग्यवृद्धये ॥

अथ चामरस्य —

शशाङ्ककर सङ्काश क्षीर डिण्डीर पाण्डुर ।

---

* तुरङ्गाणा मिति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रोत्सारयाशु दुरितं चामरामरदुर्लभ ॥
अश्वानां वृद्ध्यर्थ मादौ रेवन्त पूजनं कार्य्यं ।

तन्मन्त्र स्तु—

सूर्य्यपुत्र महावाहो छायाहृदयनन्दन ।
शान्तिं कुरु तुरङ्गाणां रेवन्ताय नमो नमः ॥

अथ अश्वस्य—

गन्धर्वकुलजातस्त्वं माभूयाः कुलदूषकः ।
ब्रह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥
प्रभावाच्च हुताशस्य वर्द्धय त्वं तुरङ्गमान् * ।
रिपून् विजित्य समरे सह (राज्ञा)भ्रात्वा सुखी भव ॥

अथ ध्वजस्य—

शक्रकेतो महावीर्य्य श्यामवर्णार्चयाम्यहम् ।

---

* अतः परं—

तेजसाचैव सूर्य्यस्य मुनीनां तपसा तथा ।
रुद्रस्य ब्रह्मचर्य्येण पवनस्य वलेनच ॥
स्मर त्वं राजपुत्र त्वं कौस्तुभं च मणिं स्मर ।
यां गतिं ब्रह्महा गच्छेन् मातृहा पितृहा तथा ॥
भ्रूणहा ऽनृतवादीच क्षत्रियश्च पराङ्मुखः ।
सूर्य्याचन्द्रमसौ वायु र्यावत् पश्यन्ति दुष्कृतम् ॥
व्रजाश्व तां गतिं चिप्रं तच्च पापं भवेत्तव ।
निष्कृतो यदि गच्छेथा युद्धाध्वनि तुरङ्गम ॥
—इत्यधिकोऽंश आकरे दृश्यते ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पक्षिराज नमस्तेऽस्तु तथा नारायणध्वज ॥
काश्यपेयारुणभ्रात नागारे विष्णुवाहन ।
अप्रमेय दुराधर्ष रणे देवारिसूदन ॥
गरुत्मान् मारुतगति स्त्वयि सन्निहितो यतः ।
सारवन्त्यायुधान्यत्र रक्ष त्वं च रिपून् दह ।

अथ पताकायाः—

हुतभुग् वसवो रुद्रा वायुः सोमो महर्षयः ।
नागकिन्नर गन्धर्व यक्ष भूतगण ग्रहाः ॥
प्रमथास्तु सहादित्यै र्भूतेशो मातृभिः सह ।
शक्रः सेनापतिः स्कन्दो वरुणश्चाश्रितास्त्वयि ॥
प्रदहन्तु रिपून् सर्वान् राजा विजयमृच्छतु ।
यानि प्रयुक्तान्यरिभि रायुधानि समन्ततः ॥
पतन्तूपरि शत्रूणां हतानि तव तेजसा ।
हिरण्यकशिपोर्युद्धे युद्धे देवासुरे तथा ॥
कालनेमि वधे यद्वद् यद्वत्त्रिपुरघातने ।
शोभितासि तथैवाद्य शोभयास्मांश्च संस्मर ॥
नीलान् श्वेतानिमान् दृष्ट्वा नश्यन्त्वाशु नृपारयः ।
व्याधिभिर्विविधै र्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः ॥
पूतना रेवतीनाम्ना कालरात्रिश्च या स्मृता ।
दह तांश्च रिपून् सर्वान् पताके त्वं मयार्चिता ॥

अथ गजस्य—

कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदन्तोऽथ वामनः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सुप्रतीकोऽञ्जनोनील एतेऽष्टौ देवयोनय: ॥
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च वनान्य (ष्टौ)न्ये समाश्रिता: ।
मन्दो भद्रो मृगश्चैव गज: सङ्कीर्ण एवच ॥
वने वने प्रसूतास्ते यूथानि सुमहान्ति च ।
पान्तु त्वां वसवोरुद्रा आदित्या: समरुद्गणा: ॥
भर्त्तारं रक्ष नागेन्द्र स्वामिवत् प्रतिपाल्यताम् ।
अवाप्नुहि जयं युद्धे गमने स्वस्तितोव्रज ॥
श्रीस्ते सोमाद्बलं विष्णो स्तेज: सूर्य्याज्जवोऽनिलात् ।
स्थैर्य्यं मेरो र्जयं रुद्राद् यशो देवात् पुरन्दरात् ॥
युद्धे रक्षन्तु नागास्त्वां दिशश्च सह दैवतै: ।
अश्विनी सह गन्धर्वै: पान्तु त्वां सर्वत: सदा ॥

अथ खड्गस्य—

असि र्विशसन: खड्ग स्तीक्ष्णधारोदुरासद: ।
श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्म्मधार स्तथैवच ॥
एतानि तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ।
नक्षत्रं कृत्तिका ते तु गुरुर्देवो महेश्वर: ॥
रोहि (णी च) ण्यश्च शरीरं ते दैवतं च जनार्द्दन: ।
पिता पितामहो देवस्त्वं मां पालय सर्वदा ॥
नीलजीमूत सङ्काश तीक्ष्णदंष्ट्र: कृशोदर: ।
भाव (दुष्टो) शुद्धो ऽमर्षणश्च अतितेजास्तथैवच ॥
इयं येन धृता क्षौणी हतश्च महिषासुर: ।
तीक्ष्णधाराय शुद्धाय तस्मै खड्गाय ते नम: ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ छुरिकायाः—

सर्वायुधानां प्रथमं निर्म्मितासि पिनाकिना ।
शूलायुधाद्विनिष्कृष्य कृत्वा मुष्टिग्रहं शुभे ॥
चण्डिकायाः प्रदत्तासि सर्वदुष्ट निवर्हणी ।
तया विस्तारिता चासि देवानां प्रतिपादिता ॥
सर्वसत्त्वाङ्गभूतासि सर्वाशुभनिवर्हणी ।
छुरिके रक्ष मां नित्यं शान्तिं यच्छ नमोऽस्तु ते ॥

अथ कट्टारकस्य—

रक्षाङ्गानि गजान् रक्ष रक्ष वाजि धनानि च ।
मम देहं सदा रक्ष कट्टारक नमोऽस्तु ते ॥

अथ धनुषः—

सर्वायुधमहामात्र सर्वदेवारिसूदन ।
चाप मां समरे रक्ष साकं शरवरैरिह ॥
धृतं कृष्णेन रक्षार्थं संहाराय हरेण च ।
त्रयीमूर्त्तिगतं देवं धनुरस्त्वं नमाम्यहम् ॥

अथ कुन्तस्य—

प्रास पातय शत्रूं स्त्व मनया नाकमायया ।
गृहाण जीवनं तेषां मम सैन्यं च रक्ष माम् ॥

अथ चर्म्मणः—

शर्म्मप्रदस्त्वं समरे मम सैन्ये यशोद्यमे ।
रक्ष मां रक्षणीयोऽहं तापनीय नमोऽस्तु ते ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ कनकदण्डस्य—

प्रोत्सारणाय दुष्टानां साधूनां रक्षणाय च ।
ब्रह्मणा निर्म्मितश्चासि व्यवहारप्रसिद्धये ॥
यशोदेहि सुखं देहि जयदो भव भूपतेः ।
ताड़यस्व रिपून् सर्वान् हेमदण्ड नमोऽस्तु ते ॥

अथ दुन्दुभेः—

दुन्दुभे त्वं सपत्नानां घोरोहृदय (मर्द्दनः) कम्पनः ।
भव भूमिप सैन्यानां तथा विजयवर्द्धनः ॥
यथा जीमूत शब्देन प्रहृष्यति शिखावलः ।
तथा ऽस्तु तव शब्देन हर्षोऽस्माकं मुदावहः ॥
यथा जीमूतशब्देन स्त्रीणां त्रासोऽभिजायते ।
तथात्र तव शब्देन त्रस्यन्त्वस्मद्दिषोरणे ॥

अथ शङ्खस्य—

पुण्यस्त्वं शङ्ख पुण्यानां मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
विष्णुना विधृतो नित्य मतः शान्तिप्रदो भव ॥

अथ सिंहासनस्य—

विजयो जयदो जेता रिपुघाती शुभङ्करः ।
दुःख(द्रा)हा धर्म्मदः शान्तः सर्वारिष्ट विनाशनः ॥
एते वै सन्निधौ यस्मात्तव सिंहा महावलाः ।
तेन सिंहासनेति त्वं वेदमन्त्रैश्च गीयसे ॥
त्वयि स्थितः शिवः शान्तस्त्वयि शक्रः सुरेश्वरः ।
नमस्ते सर्वतोभद्र भद्रदो भव भूपतेः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

त्रैलोक्य जयसर्वस्व सिंहासन नमोऽस्तु ते ।
एवं चिह्नानि सर्वाणि * स्थानि पूज्यानि शिल्पिभिः ॥
लौहाभिसारिकं कर्म्म कृत्वैवं मन्त्रपूर्वकम् ।
नियमं च तथाष्टम्यां पूर्वाह्णे स्नान माचरेत् ॥
कुङ्कुमचन्दनचम्पक चतुःसमैः (शैल)शालि पिष्टैश्च ।
चर्च्चितगात्रीं देवीं कु(ङ्कु)सुमै रभ्यर्च्चयेद्बहुभिः ॥
कुसुदैः सपद्मपुष्पैः सदीपधूपैः सनैवेद्यैः ।
मांसै र्वल्युपहारै र्मङ्गल शब्दैः समुच्छलितैः ॥
दुर्गा सा पूजनीया च तद्दिने द्रोणपुष्पकैः ।
ततः खड्गं नमस्कृत्य शत्रूणां वधसिद्धये ॥
इच्छेत विजयं राज्यं सुभिक्षं चात्मने नृपः ।
पुनः पुनः प्रणम्यार्य्यां संस्मरेद्धृदये शिवाम् ॥
सर्वं कृत्वेति कौरव्य अष्टम्यां जागरेणिशि ।
नटनर्त्तकगीतैश्च कारयेच्च महोत्सवम् ॥
एवं हृष्टैर्निशां नीत्वा प्रभाते अरुणोदये ।
घातयेन् महिषान् मेषानग्रतोनतकन्धरान् ॥
शतमर्द्धशतं वापि तदर्द्धं वा यथेच्छया ।
सुरासवभृतैः कुम्भै स्तर्पयेत् परमेश्वरीम् ॥
कापालिकेभ्य स्तद्देयं ज्वलद्भिर्दीपवृन्दकैः † ।
कश्चिच्चोपोषितोवीरविष्टतोऽन्येन खड्गवान् ॥

---

* तथैव कर्म्मचिह्नानि इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

† दासी दासजने तथा । इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

भूतेभ्य स्तद्बलिं दद्यान्मन्त्रेणानेन सामिषम् ।
सरक्तं सजलं चान्नं गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥
त्रीं स्त्रीन् वारान् समूलेन दिग्विदिक्षु किरेद्बलिम् ।

मन्त्रस्तु—

वलिं गृह्णन्त्विमं देवा आदित्या वसवस्तथा ।
मरुतश्चाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः ॥
असुरा यातुधानाश्च पिशाचोरग राक्षसाः ।
डाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः ॥
दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ।
जगतां शान्तिकर्त्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ॥
मा विघ्नं माच मे पापं मा सन्तु परिपन्थिनः ।
सौम्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ॥

इति ।

इति महाष्टमी ।

अथ महानवमी ।

सा च पूर्वविद्धा ग्राह्या ।

श्रावणी दुर्गनवमी दूर्वाचैव हुताशनी ।
पूर्वविद्धा प्रकर्त्तव्या शिवरात्रि र्वलेर्दिनम् ॥

इति हेमाद्रौ पाद्मोक्तेः ।

वेधश्चात्र मुहूर्त्तत्रयात्मकोज्ञेयः । यद्यपि हेमाद्रिमते मुहूर्त्तद्वयात्मकोऽपि वेधोऽस्ति । तथापि सूर्योदये एव स ग्राह्यः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सायं तु मुहूर्त्तत्रयात्मक एव । तदुक्तं कालनिर्णयदीपिकायाम्—

त्रिमुहूर्त्तगा तु सकला सायमिति ।

माधवीयेऽपि—

सायं तूत्तरया तद्वन्न्यूनया तु न विध्यते ।

इति ।

तेन त्रिमुहूर्त्तयोगे पूर्वा ग्राह्या अन्यथा परेति विवेकः ।

यत्तु—

अश्वयुक् शुक्लनवमी मुहूर्त्तं वा कला यदि ।
सा तिथिः सकला ज्ञेया लक्ष्मी विद्या जयार्थिभिः ॥

इति सौरपुराणवचनम् ।

सूर्य्योदये परं रिक्ता पूर्णा स्यादपरा यदि ।
वलिदानं प्रकर्त्तव्यं तत्र (देशे) काले शुभावहम् ॥

इति देवीपुराण वचनं च परतिथिविधायकं ।

तत्तु नोपवासादौ किन्तु वलिदानादाविति मदनरत्ने निर्णीतम् ।

यत्त्वत्र—

नवम्यामपराह्ने(च)तु वलिदानं प्रशस्यते ।
दशमीं वर्ज्जयेत्तत्र नात्र कार्य्या विचारणा ॥

इति वलिदानेऽपि परतिथि निषेधनं दृश्यते ।

तदपि शुद्धाधिकनिषेधपरम् ।

नवम्यां वलिदानं तु कर्त्तव्यं वै यथाविधि ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

जपो होमश्च विधिवत् पूर्णाया मेव नान्यथा ॥

इति कालिकापुराणोक्तेः ।

केचित्त्वष्टम्यां होममिच्छन्ति ।

अष्टम्यां वाथ रिक्तायां ततो होमं समाचरेत् ।

इति देवीपुराणोक्तेः ।

होमे विशेषो डामर तन्त्रे—

पायसं सर्पिषा युक्तं तिलैः शुक्लै र्विमिश्रितम् ।
होमयेद्विधिवद् भक्त्या दशांशेन नृपोत्तम ॥
रुद्राध्याये यथा होमो मन्त्रे णैकेन साध्यते ।
तथा स्तोत्रजपे होमं मन्त्रेणैकेन साधयेत् ।
यद्वा सप्तशती जप्या होममन्त्रो नवाक्षरः ॥

इति ।

नवाक्षर मन्त्रस्तु पूर्वमुक्तः। ऐं ह्रीं क्लीं चामुण्डायै विच्चे इति नवाक्षर इति केचित्। पूर्वोक्त एव ग्राह्य इति तु युक्तम् ।

रुद्रयामले तु—

प्रधानाद्द्रव्य मुद्दिष्टं पायसान्नं तिला स्तथा ।
किंशुकैः सर्षपैः पूगैर्लाजै र्दूर्वाङ्कुरैरपि ॥
यवैर्वा श्रीफलै र्दिव्यै र्नानाविधफलै स्तथा ।
रक्तचन्दनखण्डैश्च गुग्गुलैश्च मनोहरैः ॥
प्रतिश्लोकं च जुहुयात् सर्वद्रव्याणि(वा) च क्रमात् ।
नवाक्षरेण जुहुयान्नमो देव्या इतीति च ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ वलिदानम् ।

देवीपुराणे—

कन्यासंस्थे रवौ शक्र शुक्लाष्टम्यां प्रपूज्य तु ।
द्रोण पुष्पैश्च विल्वाम्र जातीपुन्नागचम्पकैः ॥
पश्चाव्दं लक्षणोपेतं गन्धपुष्पसमन्वितम् ।
विधिवत् कालि कालीति जप्त्वा खड्गेन घातयेत् ॥

मन्त्रस्तु—

ॐ कालि कालि यज्ञेश्वरि लोहदण्डायै नमः ।

इति ।

तदुक्त्वा * रुधिरं मांसं गृहीत्वा पूतनादिषु † ।
नैर्ऋतेभ्यः प्रदातव्यं महाकौशिकमन्वितम् ॥
तदग्रतो नृपः स्नायात् कृत्वा शत्रुं तु पैष्टकम् ।
खड्गेन घातयित्वा तु दद्यात् स्कन्द विशाखयोः ॥

अत्राशक्तस्य क्षत्रियादेर्ब्राह्मणस्य च वलिप्रकारः ।

कालिकापुराणे—

कुष्माण्ड मिक्षुदण्डं च भासं (मासं) सारस मेव वा ।
एते वलिसमाः प्रोक्ता स्तृप्तौ छागसमाः सदा ॥

रुद्रयामलेऽपि—

छागाभावे तु कुष्माण्डं श्रीफलं वा मनोहरम् ।

---

* तदुक्त्वेत्यत्र तदुत्थेति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

† आदि शब्दाच्चरकी विदारी पापराक्षसी गृह्यन्ते इति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वस्त्रसंवेष्टितं कृत्वा छेदयेच्छुरिकादिना ॥
ब्राह्मणेन सदा देयं कुष्माण्डं बलि कर्म्मणि ।
श्रीफलं वा सुराधीश छेदं नैव तु कारयेत् ॥
उत्तराभिमुखोभूत्वा बलिं पूर्वमुखं तथा ।
निरीक्ष्य साधकः पश्चादिमं मन्त्र मुदीरयेत् ॥
पशुस्त्वं बलिरूपेण मम भाग्यादुपागतः ।
प्रणमामि ततः सर्वरूपिणं बलिरूपिणम् ॥
चण्डिकाप्रीतिदानेन दातु रापद्विनाशन ।
चामुण्डाबलिरूपाय बले तुभ्यं नमो नमः ॥
यज्ञार्थे पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।
अतस्त्वां घात(यिष्यामि)याम्यद्य तस्माद् यज्ञे वधोऽवधः ॥
ॐ ह्रीं श्रीमिति मन्त्रेण बलिं तं मत्स्वरूपिणम् ।
चिन्तयित्वा न्यसेत् पुष्पं बलिमूर्द्धनि भैरव ॥
रसना त्वं चण्डिकायाः(वाढकायाः)सुरलोक प्रसा(र)धकः ।
क्रीं क्रीं खड्गेति मन्त्रेण ध्यात्वा खड्गं प्रपूजयेत् ॥
पूजयित्वा ततः खड्गं ॐ (आं)ह्रं फड़िति मन्त्र(तः)कैः ।
गृहीत्वा विमलं खड्गं छेदयेद्बलि मुत्तमम् ॥
ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं कौशिकीति रुधिरैः प्यायतामिति ।
बलिदाने तु दुर्गायाः सर्वत्रायं विधिः स्मृतः ॥
अथात्र प्रसङ्गात् शतचण्डी विधान मुच्यते ।

रुद्रयामले—

शतचण्डीविधानं तु प्रोच्यमानं शृणुष्व तत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सर्वोपद्रवनाशार्थं शतचण्डीं समारभेत् ॥
षोड़श स्तम्भसंयुक्तं मण्डपं पल्लवोज्ज्वलम् ।
वसुकोण युतां वेदिं मध्ये कुर्य्यात्त्रिभागतः ॥
पक्वेष्टकचितां रम्या मुच्छ्राये हस्तसम्मिताम् ।
पञ्चवर्ण रजोभिश्च कुर्य्याच्छ्रीमण्डपं * शुभम् ॥
पञ्चवर्णवितानं च किङ्किणी जालमण्डितम् ।
आचार्य्येण समं विप्रा(न्ना)न् वरयेद्दश सुव्रतान् ॥
ऐ(ई) शान्यां स्थापयेत् कुम्भं पूर्वोक्तविधिना हरे ।
वारुण्यां च प्रकर्त्तव्यं कुण्डं लक्षण लक्षितम् ॥
मूर्त्तिं देव्याः प्रकुर्वीत सुवर्णस्य पलेन वै ।
तदर्द्धेन तदर्द्धेन तदर्द्धेन महामते ॥
अष्टादश भुजां देवीं कुर्य्याद्वाष्टकरामपि ।
पट्टकूल युगच्छन्नां देवीं (वेदि)मध्ये निधापयेत् ॥
देवीं सम्पूज्य विधिवज्जपं कुर्य्युर्दश द्विजाः ।
शत मादौ शतं चान्ते जपेन्मन्त्रं नवार्णकम् ॥
चण्डीं सप्तशतीं मध्ये सम्पुटोऽय मुदाहृतः ।
एकं द्वे त्रीणि चत्वारि जपेद्दिनचतुष्टयम् ॥
रूपाणि क्रमश स्तद्वत् पूजनादिकमाचरेत् ।
पञ्चमेदिवसे प्रातर्होमंकुर्य्या(द्दशांशतः) द्विधानतः ॥
गुड़ूचीं पायसं दूर्वां तिलान् शुक्लान् यवानपि ।

* कुर्य्यान् मण्डपकं शुभम् इति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

चण्डीपाठस्य होमं तु प्रतिश्लोकं दशांशतः ॥
होमं कुर्य्याद् ग्रहादिभ्यः समिदाज्य चरून् क्रमात् ।
हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्या द्विप्रेभ्यो दक्षिणां क्रमात् ॥
कपिलां गां नीलमणिं श्वेताश्वं छत्त्र चामरे ।
अभिषेकं ततः कुर्य्यु र्यजमानस्य ऋत्विजः ॥
एवं कृतेऽमरेशान सर्वसिद्धिः प्रजायते ।

इति रुद्रयामलोक्त शतचण्डीविधानम् ।

अथ सहस्रचण्डी विधानम् ।

तत्रैव—

सहस्रचण्डीं विधिवच्छृणु विष्णो महामते ।
राज्यभ्रंशे महोत्पाते जनमारे महाभये ॥
गजमारेऽश्वमारे च परचक्रभये तथा ।
इत्यादि विविधे दुःखे क्षयरोगादिजे भये ॥
सहस्र चण्डिकापाठं कुर्य्याद्वा कारयेत्तथा ।
जापकास्तु शतं प्रोक्ता विंशद्धस्तश्च मण्डपः ॥
भोज्याः सहस्रं विप्रेन्द्रा गोशतं दक्षिणां दिशेत् ।
गुरवे द्विगुणं देयं शय्यादानं तथैवच ॥
सप्तधान्यं च भूदानं श्वेताश्वं च मनोहरम् ।
पञ्चनिष्कमितामूर्त्तिः कर्त्तव्या वार्द्धमानतः ॥
अष्टादश भुजां देवीं सर्वायुध विभूषिताम् ।
अवारितान्नं दातव्यं सहस्रं प्रत्यहं प्रभो ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शतं वा नियताहारः पयः पानेन वर्त्तयेत् ।
एवं यश्चण्डिकापाठं सहस्रं वै समाचरेत् ।
तस्य स्यात् कार्य्य सिद्धि स्तु नात्र कार्य्या विचारणा ॥
इति ।

एतद्द्वयं यद्यपि महा निबन्धेषु नास्ति तथापि प्रचरद्रूपत्वादुक्तम् ।

॥ इति रुद्रयामलोक्तं सहस्रचण्डिका विधानम् ॥

अथ नवरात्र पारणानिर्णयः ।

सा च दशम्यां कार्य्या—

आश्विने मासि शुक्ले तु कर्त्तव्यं नवरात्रकम् ।
प्रतिपदादि क्रमेणैव यावच्च नवमी भवेत् ।
त्रिरात्रं वापि कर्त्तव्यं सप्तम्यादि दिनत्रयम् ॥
इति हेमाद्रौ धौम्योक्तेः ।

नवमी तिथि पर्य्यन्तं वृद्ध्या पूजाजपादिकम् ।

इत्यादि प्रागुक्तवचनैर्नवमीपर्य्यन्तं प्रधानभूत पूजाद्युक्तेरुपवासादेश्च तदङ्गत्वेन तत्पर्य्यन्तानुष्ठेयत्वात् । आदिशब्देन उपवासोक्तेः । त्रिरात्रपक्षे नवम्या अपि अभिव्याप्तिदर्शनात् । न च पारणान्तत्वेन नवरात्रत्वं त्रिरात्रत्वं च वाच्यम् । विष्णुत्रिरात्रादावपि तथात्वापत्तेः । न चात्रोपवासे मानाभाव इति वाच्यम् ।

एवं च विन्ध्यवासिन्यां नवरात्रोपवासतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
पूजनीया जनैर्देवी स्थाने स्थाने पुरे पुरे ॥

इति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः । नवरात्र समाख्यातो नवम्या अपि उपोष्यत्वाच्च । इति मदनरत्ने प्रतिपादितम् ।

ननु तिथिह्रासे अष्टावपि उपवासा भवन्तीति कथं नवरात्र समाख्या । तेन कर्म्मविशेषे एवायं नवरात्र शब्दोरूढ़ः । इति चेत् सत्यं । तिथिह्रासेऽपि नवतिथीना मुपोष्यत्वान्नवरात्रत्वा-च्चतेः । यद्वाऽय मुत्सर्गः । वाधे सति अपोद्यते । एतेन रात्रीणां प्राधान्यात् ह्रासेऽपि अमावास्या मादाय नवत्वमिति मूर्खोक्ति-रपि परास्ता । पूर्वोक्त वचनैरमावास्याया अप्राप्तेः ।

यत्त्वत्र निर्णयदीपे उक्तम्—

आश्विने शुक्लपक्षेषु नवरात्रि मुपोषितः ।
नवम्यां पारणं कुर्य्याद्दशमी मिश्रिता नचेत् ॥
दशमी मिश्रिता यत्र पारणे नवमी भवेत् ।
दुःखदारिद्र्यदा ज्ञेया तथा व्रतविनाशनी ॥

इति ब्राह्मं वचनम् ।

तथा—

नवम्यां पारिता देवी कुलवृद्धिं प्रयच्छति ।
दशम्यां पारिता देवी कुलनाशं करोति वै ।
तस्मात्तु पारणं कुर्य्यान्नवम्यां विवुधाधिप ॥

इति रुद्रयामल वचनं च । एतानि यदि समूलानि तदैषां लौहाभिसार कर्म्मविषयत्वं वेदितव्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिपत् प्रभृति क्रमात् ।
लौहाभिसारिकं कर्म्म कारयेद् यावदष्ट(मि)मीम् ॥

इति तस्य अष्टमीपर्य्यन्तत्वोक्तेः । अन्यथा महाष्टम्यां पर विद्धायां पारणानुष्ठाने पूर्व्वनिबन्धे विरोधो दुर्वारः स्यात् । तस्मा-दुक्त मेव साधु । पारणाहे सूतकादि प्राप्तौ तत्रैव पारणं कुर्य्यात् ।

काम्योपवासे प्रक्रान्ते त्वन्तरा मृतसूतके ।
तत्र काम्यव्रतं कुर्य्याद्दानार्च्चन विवर्ज्जितम् ॥

इति कूर्म्मपुराणोक्तेः ।

व्रतयज्ञविवाहेषु श्राद्धे होमेऽर्च्चने जपे ।
आरब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकम् ॥

इति विष्णु वचना च्च अशौच मध्येऽपि तत् कर्त्तव्यतावगतेः । पारणान्तत्वाद्व्रतस्य । केचिदशौचापगमे सति दानार्च्चनादि पूर्व्वकं पारणं कुर्य्यात् । दानार्च्चनविवर्जित मित्युक्ते रित्याहुः । रजः सूतकेऽप्येव मेव ।

नियमस्था यदानारी प्रपश्ये दन्तरा रजः ।
उपोष्यैव तु ताराचीः स्नात्वा शेष व्रतं चरेत् ॥

इत्यङ्गिरोवचनात् * ।

---

* कमलाकर स्तु रजोदर्शन मध्ये पारणं कर्त्तव्य मेवेत्याह ।

प्रारब्धदीर्घ तपसां नारीणां यद्रजो भवेत् ।
न तत्रापि व्रतस्य स्या दुपरोधः कदाचन ।
संप्रवृत्तेऽपि रजसि न त्याज्यं द्वादशी व्रतम् ।

इत्यादि वचन प्रामाण्यात् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ततः प्रातः पूजयित्वा दशम्यां विधिपूर्वकम् ।
संप्रेषणं तु कर्त्तव्यं गीतवादित्र निःस्वनैः ॥
रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।
पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥
इति संप्रार्थ्य देवीं तु तत उत्थापयेद्बुधः ।
उत्तिष्ठ देवि चण्डेशि शुभां पूजां प्रगृह्य च ॥
कुरुष्व मम कल्याणं अष्टाभिः सह शक्तिभिः ।
गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं देवि चण्डिके ॥
व्रज स्रोतोजलं वृद्ध्यै स्थीयतां च जले त्विह ।

इति जलं नीत्वा ।

दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ चण्डिके ।
संवत्सरे व्यतीते तु पुनरागमनाय च ॥
इमां पूजां मया देवि यथाशक्त्युपपादिताम् ।
रक्षार्थं त्वं समादाय व्रजस्व स्थानमुत्तमम् ॥

इति जले प्रवाहयेत् ।

इयमेव—

विजयादशमी

इत्युच्यते। साच द्वितीयदिने श्रवण योगाभावे पूर्वाग्राह्या। तदुक्तं हेमाद्रौ स्कान्दे—

दशम्यां तु नरैः सम्यक् पूजनीयाऽपराजिता ।
ऐशानीं दिशमाश्रित्य अपराह्णे प्रयत्नतः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

या पूर्णा नवमीयुक्ता तस्यां पूज्याऽपराजिता ।
क्षेमार्थं विजयार्थं च पूर्वोक्त विधिना नरैः ॥
नवमी शेषयुक्तायां दशम्या मपराजिता ।
ददाति विजयं देवी पूजिता जयवर्द्धनी ॥

तथा—

आश्विने शुक्लपक्षे तु दशम्यां पूजयेन्नरः ।
एकादश्यां न कुर्व्वीत पूजनं चापराजितम् ॥

इति ।

यदा तु पूर्वदिने श्रवणाभावः परदिने चाल्पोऽपि तद्योग स्तदा परैव ।

तदुक्तं हेमाद्रौ व्रतकाण्डे कश्यपेन—

उदये दशमी किञ्चित् सम्पूर्णैकादशी यदि ।
श्रवणर्क्षं यदाकाले सा तिथि र्विजयाभिधा ॥
श्रवणर्क्षे तु पूर्णायां काकुत्स्थः प्रस्थितो यतः ।
उल्लङ्घयेयुः सीमानं तद्दिनर्क्षे ततो नराः ॥

इति ।

कालमाह नारदः—

ईषत् सन्ध्यामतिक्रान्तः किञ्चिदुद्भिन्न तारकः ।
विजयोनाम कालोऽयं सर्वकार्य्यार्थसिद्धिदः ॥

अत्रेतिकर्त्तव्यता भविष्ये—

शमीयुक्तं जगन्नाथं भक्तानामभयङ्करम् ।
अर्च्चयित्वा शमी वृक्ष मर्च्चयेच्च पुनः पुनः ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शमी प्रार्थना मन्त्रस्तु—

अमङ्गलानां शमनीं शमनीं दुष्कृतस्य च ।
दुःस्वप्न शमनीं धन्यां प्रपद्येऽहं शमीं शुभाम् ॥

तथा भविष्ये—

शमी शमयते पापं शमी(शत्रुविनाशनी) लोहित कण्टका।
धारिण्यर्जुन वाणानां रामस्य प्रिय(वादिनी)कारिणी ॥
करिष्यमाण यात्रायां यथाकालं सुखं मया ।
तत्र निर्विघ्न कर्त्रीं त्वं भव श्रीराम पूजिते ॥

इति ।

तथा—

गृहीत्वा साक्षतामार्द्रां शमीमूलगतां मृदम् ।
गीतवादित्र निर्घोषै रानयेत् स्वगृहं प्रति ॥

कृत्यरत्ने तु—

सूर्य्योदये पुण्यरूपे वर्त्तते दशमी तिथिः ।
आश्विने शुक्लपक्षे या सा भवेज्जयदा नृणाम् ।
निषिद्ध मपि कर्त्तव्यं तैलाभ्यञ्जन मादरात् ॥

निषिद्ध मेकादशी व्रताङ्गत्वेन ।

अश्वानामपि कर्त्तव्यं तैलस्नानं नदीजले ।
तूर्य्य घोष समायुक्तं पुरं प्रावेशयेद्धयान् ॥
पुष्पमाला परीतां स्तां श्चामरै रुपशोभितान् ।
राजद्वारि समाविष्टान् स्त्रीभि र्नीराजितामथ ॥
संपूज्य विधिवद्रात्रौ भोजयेत्तुरगान्नृपः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

वाद्याधिकारिणः सर्वान् दानमानैश्च तोषयेत् ॥
तथैव वारणान् मुख्यान् पूजयेच्च क्रमेलकान् ।
ततश्च पूजयेद्देवीं शमी मागत्य मन्त्रतः ॥
आहूय ब्राह्मणान् प्राज्ञान् वाचयेत् स्वस्तिमङ्गलम् ।
उद्धृत्य मृत्तिकां तत्र शमीं कुर्य्यात् प्रदक्षिणम् ॥
पूर्वादिदिक्षु तल्लिङ्गै र्मन्त्रै रारोहयेत् क्रमात् ।

इति ।

नीराजन मुक्तं तत्रैव ।

तत्र मन्त्रः—

चतुरङ्गं बलं मह्यं निररिष्टं व्रजत्विह ।
सर्वत्र विजयो मेऽस्तु त्वत् प्रसादा(द्रमापते)त् सुरेश्वरि ॥

इति ।

अथाश्विन पौर्णमासी ।

सा परा ग्राह्या—

सावित्रीव्रतमन्तरेण भवतोऽमापौर्णमास्यौ परे ।

इति दीपिकोक्तेः ।

अत्रैव आश्वयुजीकर्म्म उक्तम् । आश्वयुज्या माश्वयुजी कर्म्मेति सूत्रकारैः ।

तच्चेयं पूर्वाह्ण व्यापिनी ग्राह्या देवकर्म्मत्वात्तस्य—

आग्रयण मपि अत्र पर्वणिकार्य्यम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

शरद्याग्रयणं नाम पर्वणि स्यात्तदुच्यते ।

इति शौनकोक्तेः ।

किञ्चा दर्शेष्टेः परं पौर्णमासेष्टेश्च प्राग् भवति ।

दर्शेष्ट्याः परमुक्त माग्रयणकं प्राक् पौर्णमासाच्च तत् ॥

इति दीपिकोक्तेः ।

तच्चाग्रयणं त्रेधा । व्रीह्याग्रयणं यवाग्रयणं श्यामाकाग्रयणं च । तेषां क्रमेण कालमाह आपस्तम्बः । वर्षासु श्यामाकैर्यजेत व्रीहियवाभ्यां शरद्वसन्तयोरिति । तत्रापि श्यामाकाग्रयणम् नित्यं । इतरे त्वनाहिताग्नेर्नित्ये । श्यामाकैः प्रस्तरं कुर्य्यान्नाग्रयणमिति नारायण वृत्तौ व्याख्यातम् । इदं च पर्वणोऽन्यत्र क्रियते चेत्तदा शुक्लपक्षे देवनक्षत्रे कृत्तिकादि विशाखान्ते कार्य्य मिति स्मृत्यर्थसारेऽभिहितम् । किं च । यदा त्वेतदाश्विनपौर्णमास्यां क्रियते तदा एककालत्वादाश्वयुजी कर्म्मणोऽस्य च समानतन्त्रता भवति । तदेतद्वृत्तिकृता एकवर्हिरिध्माज्येति सूत्रे स्पष्ट मुक्तम् ।

कात्यायनानां तु पर्वनियमो नास्ति ।

अनाहिताग्ने र्नवप्राशन मिति कात्यायनसूत्रे कर्केण तथा व्याख्यातत्वात् ।

एतदकरणे प्रायश्चित्त मुक्तं स्मृति चन्द्रिकायां कात्यायनेन ।

नित्ययज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ।

अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्न प्राशने तथा ।

भोजने पतितान्नस्य चरु र्वैश्वानरो भवेत् ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कारिकापि—

अकृताग्रयणोऽश्नीयान्नवान्नं यदि वै नरः ।
वैश्वानराय कर्त्तव्यश्चरुः पूर्णाहुति स्तदा ॥

इति ।

ऋग्विधानेतु—

समिन्द्राराया मन्त्रं * च वर्षे वर्षे जपेच्छतम् ।
आग्रयणं यदान्यूनं तदा सम्पूर्ण मेति तत् ॥

इति ।

॥ इति आश्विनमास विधानानि ॥

---

* समिन्द्र राया समिषा रभेमहि संवाजेभिः पुरुश्चन्द्रै रभिद्युभिः ।
संदेव्या प्रमत्या वीर शुष्मया गोअग्रयाश्वावत्यारभेमहि ॥

—इति १म. ५३सू. ५ऋक् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ कार्त्तिकमास विधानम् ।

तत्र तुलासंक्रमे पूर्वापरा दश घटिकाः पुण्याः। रात्री-निशीथात् प्राक् परतश्च संक्रमे पूर्वोत्तरदिनार्द्धे पुण्ये।

निशीथे तु संक्रमे दिनद्वयं पुण्यमिति प्रागीवाभिहितम्।

पाद्मे—

तुला मकरमेषेषु प्रातः स्नानं विधीयते।
हविष्यं ब्रह्मचर्य्यं च महापातकनाशनम्॥

इति।

अत्र तुलेत्यादिना सौरमास आरम्भे उक्तः। प्राच्याश्चैतदेव आद्रियन्ते।

दाक्षिणात्यास्तु—

आश्विनस्य तु मासस्य या शुक्लैकादशी भवेत्।
कार्त्तिकस्य व्रतानीह तस्यां वै प्रारभेत् सुधीः॥

इति विष्णुरहस्योक्ते रिदमेव आद्रियन्ते।

केचित्तु—

पूर्णं आश्वयुजे मासि पौर्णमास्यां समाहितः।

इत्युक्त्वा—

मासं समग्रं परया च भक्त्या समाप्यते कार्त्तिकपौर्णमास्याम्।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इति हेमाद्रौ आदि पुराणोक्तेराश्विन शुक्लपञ्चदश्या मारभ्य कार्त्तिक पौर्णमास्यां कार्त्तिकव्रतं समापयेदित्याहुः ।

अत्र देशाचारतो व्यवस्था द्रष्टव्या ।

अत्र तीर्थविशेषः पाद्मे—

कुरुक्षेत्रे कोटिगुणो गयायामपि तत् समः ।
ततोऽधिकः पुष्करे स्याद्द्वारवत्यां च भार्गव ॥
पुण्याः पुर्य्यश्च सप्तैव मुनयो मथुराऽधिका ।
दुर्लभः कार्त्तिको विप्रा मथुरायां नृणामिह ॥
यत्रार्चितः स्वकं रूपं भक्तेभ्यः स प्रयच्छति ।

इदं च स्नानं काशीपञ्चनदेऽपि अतिप्रशस्तम् ।

शतं समा स्तपस्तप्त्वा कृते यत् प्राप्यते फलम् ।
तत् कार्त्तिके पञ्चनदे सकृत् स्नानेन लभ्यते ॥

इति काशीखण्डोक्तेः ।

स्नान मन्त्रस्तु ।

पाद्मे—

कार्त्तिकेऽहं करिष्यामि प्रातः स्नानं जनार्द्दन ।
प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदर मयासह ।
मया लक्ष्म्या सह सहितस्येत्यर्थः ॥

अर्घ्यं मन्त्रोऽपि—

व्रतिनः कार्त्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम ।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितोऽनघ ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

नित्ये नैमित्तिके कृष्ण कार्त्तिके पापनाशने ।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं दनुजेन्द्रनिषूदन ॥
इमौ मन्त्रौ समुच्चार्य्य प्रात र्योऽर्घ्यं प्रयच्छति * ।
सुवर्णरत्न पुष्पाम्बु पूर्णशङ्खेन पुण्यवान् ।
सुवर्णपूर्णा पृथिवी तेन दत्ता न संशयः ॥

इति तत्फलम् । एवं सम्पूर्ण स्नानाशक्तौ त्र्यहं स्नायात् ।

वारानस्यां पञ्चनदे त्र्यहं स्नानेन कार्त्तिके ।
अमी ते पुण्यवपुषो मुक्तिभाजो भवन्ति वै ॥

इति काशी खण्डोक्तेः ।

अथ मालाधारण मुक्तं स्कान्दे—

निवेद्य केशवे मालां तुलसी काष्ठ सम्भवाम् ।
वहते यो नरो भक्त्या तस्य वै नास्ति पातकम् ॥
न जह्यात्तुलसीमालां धात्रीमालां विशेषतः ।
महापातकसंहन्त्रीं सर्वकामार्थदायिनीम् ॥

विष्णुधर्मेऽपि—

स्पृशेत्तु यानि रोमाणि धात्रीमाला कलौ नृणाम् ।
तावद्वर्षसहस्राणि वैकुण्ठे स वसेद् ध्रुवम् ॥
मालायुग्मं तु यो नित्यं धात्रीतुलसिसम्भवम् ।
वहते कण्ठदेशे तु कल्पकोटी र्वसेद्दिवि ॥

---

* योऽर्घ्यं मह्यं प्रयच्छति ।

—इति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तुलसी काष्ठसंभूत माले कृष्ण (जनप्रिये)स्य वल्लभे।
विभर्म्मि त्वा मद्दं कण्ठे कुरु मां कृष्णवल्लभम्॥
एवं संप्रार्थ्य विधिवन्मालां कृष्णगलेऽर्पिताम्।
धारयेत् कार्त्तिके यो वै स गच्छेद्वैष्णवं पदम्॥
इति।

तथा—

अगस्ति कुसुमैर्देवं योऽर्च्चयेद्वै जनार्दनम्।
दर्शनात्तस्य देवर्षे नरकं नाश्नुते नरः॥
विहाय सर्वपुष्पाणि मुनि पुष्पेण केशवम्।
कार्त्तिके योऽर्च्चयेद् भक्त्या वाजपेय फलं लभेत्॥

तथा पाद्मे—

कार्त्तिके नार्च्चितो यैस्तु कमलैः कमलेक्षणः।
जन्मकोटिषु राजेन्द्र न तेषां कमला गृहे॥
कार्त्तिके कमलैः पूजा येषां नाम्ना सुतैः कृता।
ते निर्भत्स्य रवेः पुत्रं वसन्ति त्रिदिवे सदा॥
तुलसीदल लक्षेण कार्त्तिके योऽर्च्चयेद्धरिम्।
पत्रे पत्रे मुनिश्रेष्ठ मौक्तिकं लभते फलम्॥
धात्रीच्छाये तु यः कुर्य्यात् पिण्डदानं महामुने।
मुक्तिं प्रयान्ति पितरः प्रसादात् माधवस्य च॥
धात्रीफल विलिप्ताङ्गो धात्रीफलविभूषितः।
धात्रीफल कृताहारो नरो नारायणो भवेत्॥
धात्रीच्छायां समाश्रित्य यो ऽर्च्चयेच्चक्रधारिणम्

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पुष्ये पुष्येऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
कार्त्तिके मासि विप्रेन्द्र धात्रीवृक्षोपशोभिते ।
वने दामोदरं विष्णुं चित्रान्नैस्तोषयेद्विभुम् ॥
मूलेन पायसेनापि होमं कुर्य्याद्विचक्षणः ।
ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या स्वयं भुञ्जीत बन्धुभिः ॥

इति ।

तथा—

कार्त्तिके द्विदलं त्यजेदित्युक्तम् ।

पाद्मे—

राजिकं मादकं चैव नैवाद्यात् कार्त्तिके व्रती ।
द्विदलं तिलतैलं च तथान्यत् प्रतिदूषितम् ॥
कार्त्तिके वर्ज्जयेत्तद्वद्विदलं बहुबीजकम् ।
माष मुद्ग मसूरांश्च चणकांश्च कुलित्थकान् ॥
निष्पावा राजमाषाश्च आढ़क्या द्विदलं स्मृतम् ।
नूतनान्यपि जीर्णानि सर्वाण्येतानि वर्ज्जयेत् ॥

अत्र केचित्। उत्पत्तिसमये दलद्वयं यस्य भवति तद्भूतपूर्वगत्या द्विदलमुच्यते। इत्याहुः। उदाहरन्ति च।

बीजमेव समुद्भूतं द्विदलं चाङ्कुरंविना ।
दृश्यते यत्र शस्येषु द्विदलं तन्निगद्यते ।

इति ।

तथा पाद्मे—

कार्त्तिके वर्ज्जयेत्तैलं कार्त्तिके वर्जयेन्मधु ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कार्त्तिके वर्ज्जयेत् कांस्यं कार्त्तिके शुक्त सन्धितम् ॥

शुक्तं पर्य्युषितं । सन्धितं लवणशाकमित्यर्थः ।

अन्येऽपि साधारण धर्म्माः पूर्वमुक्ताः ।

ग्राह्याण्युक्तानि स्कान्दे—

व्रीहयो यव गोधूमाः प्रियङ्गु तिल शालयः ।

एते हि सात्त्विकाः प्रोक्ताः स्वर्ग मोक्षफलप्रदाः ॥

मौञ्जी वन्ध्योविधातव्यो व्रतिना केनचित् क्वचित् ।

अव्रतेन क्षपेद् यस्तु मासं दामोदरप्रियम् ।

तिर्य्यग् योनि मवाप्नोति जन्म कोटिषु दुःसहम् ॥

अन्यान्यपि ताम्बूल तैल केशकर्त्तनादिवर्ज्जन सङ्कल्परूपाणि व्रतानि प्रागुक्तानि ज्ञेयानि ।

निर्णयामृते—

तुलायां तिलतैलेन सायंकाले समागते ।

आकाशदीपं यो दद्यात् मासमेकं हरिप्रियम् ॥

महतीं श्रियमाप्नोति रूप सौभाग्य सम्पदम् ।

तत् प्रकारश्चादित्य पुराणे—

दिवाकरेऽस्ताचल मौलि (भूते) याते

गृहाददूरे पुरुषप्रमाणं ।

यूपाकृतिं यज्ञियवृक्षकाष्ठ

मारोप्य भूमावथ तस्य मूर्द्ध्नि ॥

कृत्वा चतस्रोऽष्टदलाकृती स्तु

याभिर्भवेदष्टदिशानुसारी ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तत् कर्णिकायां सु (तु) महाप्रकाशो
दीपः प्रदेयोदलगास्तथाष्टौ ॥
निवेद्य धर्म्माय हराय भूम्यै
दामोदरायाप्यथधर्म्म रा(ज्ञे)जे ।
प्रजापतिभ्यस्त्वथ सत् पितृभ्यः
प्रेतेभ्य एवाथ तमःस्थितेभ्यः ॥

इति ।

अत्र प्रयक्तस्य मन्त्रोऽपरार्के—

दामोदराय नभसि तुलायां लोलया सह ।
प्रदीपं ते प्रयच्छामि नमोऽनन्ताय वेधसे ॥

इति ।

कार्त्तिककृष्णचतुर्थी न(क)रक चतुर्थी। सा चन्द्रोदयव्यापिनी ग्राह्या । दिनद्वये तथात्वे पूर्वा । तत्रैव पूजाद्याम्नानात् । कार्त्तिक कृष्णद्वादशी गोवत्स संज्ञा । सा प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या दिनद्वये तथात्वे पूर्वा । युग्मवाक्यात् ।

वत्स पूजा वट श्चैव कर्त्तव्या प्रथमेऽहनि ।

इति निर्णयामृतेऽभिधानाच्च ।

अत्र कर्त्तव्य मुक्तं भविष्ये—

सवत्सां तुल्यवर्णाञ्च शीलिनीं गां पयस्विनीम् ।
चन्दनादिभि रालिप्य पुष्पमालाभिरर्चयेत् ॥
अर्घ्यं ताम्रमये पात्रे कृत्वा पुष्पाक्षतैस्तिलैः ।
पादमूले तु दद्या द्वै मन्त्रेणानेन पाण्डव ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

क्षीरोदार्णवसंभूते सुरासुरनमस्कृते ।
सर्वदेवमये मात गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तुते ॥

ततो माषादि संसिद्धान् वटकान् निवेदयेत् ।

तत्र मन्त्रः—

सुरभि त्वं जगन्माता देवी विष्णुपदे स्थिता ।
सर्वदेवमये ग्रासं मया दत्त मिमं ग्रस ॥

ततः—

सर्वदेवमये देवि सर्वदेवैरलङ्कृते ।
मातर्ममाभिलषितं सफलं कुरु नन्दिनि ॥

इति प्रार्थयेत् ।

तथा—

तद्दिने तैलपक्वं च स्थालीपक्वं युधिष्ठिर ।
गोक्षीरं गोघृतं चैव दधि तक्रं च वर्ज्जयेत् ॥

ज्योतिर्निबन्धे नारदः—

कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पञ्चसु ।
तिथिषूक्ताः पूर्वरात्रौ नृणां नीराजनाविधिः ॥
नीराजयेयु र्देवांश्च विप्रान् गाश्च तुरङ्गमान् ।
ज्येष्ठान् श्रेष्ठान् जघन्यांश्च मातृमुख्याश्च योषितः ॥

इति ।

निर्णयामृते स्कान्दे—

कार्त्तिकस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां निशामुखे ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यमदीपं बहिर्द्दद्यादपमृत्यु र्विनश्यति॥
इति।

मन्त्रस्तु—

मृत्युना पाशदण्डाभ्यां कालेन यमया सह।
त्रयोदश्यां दीपदानात्तुष्टोभवतु सूर्य्यजः *॥

कार्त्तिक कृष्णचतुर्दशी नरकचतुर्द्दशी। तत्र प्रभाते चन्द्रोदये अभ्यङ्गं कुर्य्यात्। नरक चतुर्द्दश्यां तैलाभ्यङ्गं कारयेदिति पाद्मोक्तेः।

हेमाद्रौ भविष्योत्तरे—

कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्द्दश्यां विधूदये।
अवश्य मेव कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः॥
पूर्वविद्धचतुर्द्दश्यां कार्त्तिकस्य सितेतरे।
पक्षे प्रत्यूषसमये स्नानं तैलेन कारयेत्॥

स्मृतिदर्पणेऽपि—

चतुर्द्दशी चाश्वयुजस्य कृष्णा
स्वात्यृक्ष युक्ता च भवेत् प्रभाते।
स्नानं समभ्यज्य नरैस्तु कार्य्यं
सुगन्ध तैलेन विभूति कामैः॥
इति।

---

* सूर्य्यजः प्रीयतां मम
—इति निर्णयसिन्धौ पाठः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

पृथ्वीचन्द्रोदये ब्राह्मे—

अश्वयुक् कृष्णपक्षस्य चतुर्द्दश्यां विधूदये ।
तिलतैलेन कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुणा ॥

इति ।

अत्र अश्वयुगिति अमावस्यान्तं मास मभिप्रेत्य उक्त मित्य-
वधेयम् ।

तथा—

तैले लक्ष्मी र्जले गङ्गा नरकस्य (दीपवत्याः) चतुर्द्दशीम् ।

प्राप्येतिशेषः—

प्रातः स्नान (मतः) न्तु यः कुर्य्याद्यमलोकं न पश्यति ।

दिनद्वये विधूदये चतुर्द्दशी सत्त्वे पूर्वदिने कार्य्य मिति निर्णय-
दीपमतम् । परदिने कार्य्य मिति शिष्टा आहुः ।

तथा कृष्णचतुर्द्दश्या माश्विनेऽर्कोदयात् पुरा ।
यामिन्याः पश्चिमे यामे तैलाभ्यङ्गो विधीयते ॥

इति सर्वत्र नारायणोक्तेः ।

दिनद्वयेऽप्यसत्त्वे तु पूर्वेऽह्नि त्रयोदश्या मभ्यङ्गं कुर्य्यादिति
दिवोदासः—

त्रयोदशी यदा प्रातः क्षयं याति चतुर्द्दशी ।
रात्रि शेषे त्वमावास्या तदाऽभ्यङ्गे त्रयोदशी ॥

इति नारदस्मृतेः ।

केचित्तु दिनद्वयेऽप्यसत्त्वपक्षेऽपि चतुर्द्दश्या मेव अभ्यङ्गो न
त्रयोदश्याम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इषासित चतुर्दश्या मिन्दुक्षयतिथावपि ।
ऊर्ज्जादौ स्वाति संयुक्ते तदा दीपावली भवेत् ॥
कुर्य्यात् संलग्न मेतच्च दीपोत्सव दिनत्रयम् ।

इति ज्योतिर्निबन्धे नारदोक्ते रित्याहुः । त्रयोदशी यदा प्रात रिति वचनं तु हेमाद्र्यादि महानिबन्धेषु अनुपलम्भा न्निर्मूलम् । समूलत्वेऽपि चतुर्द्दश्याः सूर्य्योदयद्वयासम्बन्धित्व रूपः क्षयोऽत्र न विवक्षितः * किन्तु अभ्यङ्ग कालात् प्राक् समाप्ति रूपः क्षयशब्देन विवक्षितः † स च सौरपक्षवदार्षपक्षेणापि यदा ह्रास स्तत्पर इति कथञ्चिदुन्नेय मिति । अत्र देशाचारतोव्यवस्था द्रष्टव्या ।

अत्र इतिकर्त्तव्यता उक्ता पाद्मे —
अपामार्ग मथो तुम्बीं प्रपुन्नाटमथापरम् ।
भ्रामयेत् स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै ॥

प्रपुन्नाट चक्रमर्द्दः ।

---

* अतः परं निर्णयसिन्धौ—
सूर्य्योदयात् प्राक् समाप्तौ चन्द्रोदय काल सत्त्वे च तद्दैवाङ्गीकारात् ।
इत्यधिकोऽंशो दृश्यते ।

† स च अरुणोदयाच्चतुर्थ यामाद्वा प्राक् यदा ह्रास स्तत् परः ।
अतएव नारायणेन चतुर्थयामसमाप्ते स्नान मुक्तम् ॥
इति कमलाकरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अन्यत्तु—

सी(सि)तालोष्ट * समायुक्त सकण्टकदलान्वित ।
हर पाप मपामार्ग भ्राम्यमाणः पुनः पुनः ॥

इति ।

अस्या मेव प्रदोषे दीपा देया इत्युक्तं स्कान्दे ।

ततः प्रदोष समये दीपान् दद्यान् मनोरमान् ।
ब्रह्मविष्णु शिवादीनां भवनेषु मठेषु च ॥

इति ।

लिङ्गपुराणे—

माषपत्रस्य शाकेन भुक्त्वा तत्रदिने नरः ।
प्रेताख्यायां चतुर्दश्यां सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

तथा—

ततश्च तर्पणं कार्य्यं धर्म्मराजस्य नामभिः ।
यमाय धर्म्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ॥
वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ।
औदुम्बराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने ॥
वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ।
यज्ञोपवीतिना कार्य्यं प्राचीनावीतिनाऽथवा ॥

इति ।

---

* शीतलोष्ठ इति कृत्यचन्द्रे पाठः ।
स एव साधीयान् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदं च जीवत् पितृकेणापि कार्य्यम् ।
जीवन् पितापि कुर्वीत तर्पणं यमभीष्मयोः ॥
इति पाद्मोक्तेः ।

कार्त्तिकामावास्याया मभ्यङ्ग उक्तः कालादर्शे ।
प्रत्यूष आश्वयुग्दर्शे कृताभ्यङ्गादि मङ्गलः ।
भक्त्या प्रपूजयेद्देवी मलक्ष्मी विनिवृत्तये ॥
अत्र आदिशब्देन पञ्चत्वगुदकस्नानादेः सङ्ग्रहः ।

तदुक्तं पुष्कर पुराणे—
स्वाती स्थिते रवाविन्दु र्यदि स्वातिगतो भवेत् ।
पञ्चत्वगुदकस्नायी कृताभ्यङ्गविधिर्नरः ।
नीराजितो महालक्ष्मी मर्चयन् श्रिय मश्नुते ॥

तथा—
इन्दुक्षयेऽपि संक्रान्तौ रवौ पाते दिनक्षये ।
तत्राभ्यङ्गो न दोषाय प्रातः पापापनुत्तये ॥

मात्स्ये—
कार्त्तिकस्य च मासस्य यामावास्या तिथिर्भवेत् ।
दीपैर्नीराजनादत्र सैषा दीपावली स्मृता ॥

अत्र विशेषो हेमाद्रौ भविष्ये—
दिवा तत्र न भोक्तव्यं ऋते बालातुरं जनम् ।
प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा ततः क्रमात् ।
दीपवृक्षाश्च दातव्या भक्त्या देवगृहेषु च ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कृत्वैतत् सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपते र्वलेः ।
पूजां कुर्य्यान्नृपः साक्षाद् भूमौ तु मण्डले शुभे ॥
वलि मालिख्य दैत्येन्द्रं वर्णकैः पञ्चरङ्गकैः ।
गृहस्य मध्यशालायां विशालायां ततोऽर्च्चयेत् ॥
लोकस्यापि गृहस्यान्तः शालायां शुक्ल तण्डुलैः ।
संलिख्य वलिराजानं फलैः पुष्पैश्च पूजयेत् ॥

मन्त्रस्तु—

वलिराज नमस्तुभ्यं दैत्यदानववन्दित ।
इन्द्रशत्रो सुराराते विष्णुसान्निध्यदो भव ॥
इति ।

वलि मुद्दिश्य दीयन्ते दानानि कुरुनन्दन ।
यानि तान्यक्षयाण्याहु र्नात्र कार्य्याविचारणा ॥
इति ।

इयं प्रतिपत् पूर्वविद्धा ग्राह्या—

पूर्वविद्धा प्रकर्त्तव्या शिवरात्रि र्वलेर्दिनम् ।
इति पाद्मोक्तेः ।

अत्र गोपूजाप्युक्ता—

या कुहुः प्रतिपन्मिश्रा तत्र गाः पूजयेन्नृप ।
पूजनाच्चीणि वर्द्धन्ते प्रजा गावो धनानि च ॥
इति निर्णयामृते ।

दिनद्वये सायाह्नव्यापित्वे परा ग्राह्या—

गवां क्रीड़ादिने यत्र रात्रौ दृश्येत चन्द्रमाः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

सोमोराजा पशून् हन्ति सुरभिः पूजकां स्तथा ॥

इतिपुराणसमुच्चयोक्तेः ।

अत्र द्यूतक्रीड़ा उक्ता हेमाद्रौ स्कान्दे—

तस्माद्द्यूतं प्रकर्त्तव्यं प्रभाते तत्र मानवैः ।

तस्मिन् द्यूते जयो यस्य तस्य संवत्सरं जयः ॥

पराजये विरुद्धश्च लाभनाश करो भवेत् ।

दयिताभिश्च सहितै र्नेया साच भवेन्निशा ॥

इति ।

अत्र गोवर्द्धन पूजाप्युक्ता । हेमाद्रौ स्कान्दे—

प्रातर्गोवर्द्धनं पूज्य द्यूतं चापि समाचरेत् ।

भूषणीया स्तथा गावः पूज्याश्चावाहदोहनाः ॥

असन्निधाने गोवर्द्धनपर्वतो गोमयेन कार्य्यः ।

मन्त्रस्तु—

गोवर्द्धन धराधार गोकुलत्राणकारक ।

वहु वाहु कृतच्छाय गवां कोटि प्रदो भव ॥

गोमन्त्रस्तु—

या लक्ष्मी र्लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता ।

घृतं वहति यज्ञार्थं मम पापं व्यपोहतु ॥

इति ।

ततोऽपराह्ण समये पूर्वस्यां दिशि भारत ।

मार्गपालीं प्रवध्नीयात्तुङ्ग स्त(म्भे)म्भे च पादपे ॥

कुशकाशमयीं दिव्यां लम्बकै र्वहुभि (र्वृताम्) र्नृप ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

व्रतहोमे द्विजेन्द्रैस्तु बध्नीयान् मार्गपालिकाम् ॥
नमस्कारं ततः कुर्य्यान् मन्त्रेणानेन सुव्रत ।
मार्गपालि नमस्तुभ्यं सर्वलोक सुखप्रदे ॥
विधेयैः पुत्रदाराद्यैः पुनरेहि व्रतस्य मे ।
नीराजनं च तत्रैव कार्य्यं राष्ट्रजयप्रदम् ॥
राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाः शूद्रजातयः ।
मार्गपालीं समुल्लङ्घ्य नीरुजः स्युः सुखान्विताः ॥

कार्त्तिक शुक्लद्वितीया यमद्वितीया । सा च पूर्वविद्धा ग्राह्या ।

हेमाद्रौ स्कान्दे—

ऊर्ज्जे शुक्लद्वितीयाया मपराह्णे ऽर्च्चयेद् यमम् ।
स्नानं कृत्वा सनन्दायां * यमलोकं न पश्यति ॥
इति ।

सनन्दा प्रतिपदित्यर्थः ।

भविष्येऽपि—

कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर ।
यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहेऽर्च्चितः ॥
अतो यमद्वितीयेयं सर्वलोकेषु विश्रुता ।
अस्यां निजगृहे विप्र न भोक्तव्यं ततो नरैः ॥
स्नेहेन भगिनीहस्ताद् भोक्तव्यं पुष्टि वर्द्धनम् ।
दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विधानतः ॥ इति ।

---

* सनन्दायामित्यत्र भानुजाया मिति निर्णयसिन्धौ पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

ब्रह्माण्डेऽपि—

या तु भोजयते नारी भ्रातरं युग्मके तिथौ ।
अर्चयेच्चापि ताम्बूलै र्न सा वैधव्य माप्नुयात् ॥
भ्रातरायुः क्षयो राजन् न भवेत्तत्र कर्हिचित् ।

तथा—

यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः
संपूजितः प्रतिजगत् स्वसृ सौहृदेन ।
तस्यां स्वसुः करतलादिह यो भुनक्ति
प्राप्नोति रत्न सुखधान्य मनुत्तमं सः ॥

निर्णय सागरेऽपि—

ततः प्रभाते विमले भगिनी भ्रातृ मन्दिरम् ।
गत्वा निमन्त्रयेद् भ्रातॄन् जनकं जननीं तथा ॥
आनीय सकलान् हृष्टान् शुभं स्वं मन्दिरं प्रति ।
अभ्यङ्गं कारयेद्यत्ना च्छुभै र्भोज्यैश्च भोजयेत् ॥
पित्रादि सर्ववन्धुभ्यो दद्याद्वस्त्राणि भूरिशः ।
ते स्तस्यै च प्रदातव्यं वस्त्रालङ्कार भूषणम् ॥ इति * ।

---

* तिथितत्वे गण्डुष मन्त्रो दृश्यते ।

यथा—

भ्रातस्तवाग्रजाताहं भुङ्क्ष्व भक्त मिदं शुभम् ।
प्रीतये यमराजस्य यमुनाया विशेषतः ॥

इति ।

कनिष्ठाचेदनुजाताह मिति वदेत् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कार्त्तिक शुक्लनवमी युगादिः ।

सा च पौर्वाह्णिकी ग्राह्या ।
शुक्ले पौर्वाह्णिके ग्राह्ये ।

इति वचनात् ।

अत्र पिण्डरहितं श्राद्धं कार्य्यमित्युक्तं

वैशाखविधाने—

अत्र विष्णुत्रिरात्रं व्रतमुक्तं हेमाद्रौ पाद्मे—
कार्त्तिके शुक्ल नवमी मवाप्य विजितेन्द्रियः ।
हरिं विधाय सौवर्णं तुलस्या सहितं विभुम् ॥
पूजयेद्विधिवद् भक्त्या व्रती तत्र दिनत्रयम् ।
एवं यथोक्तविधिना कुर्य्याद्वैवाहिकं विधिम् ॥

इति ।

तुलस्या सह विष्णुविवाह विधि श्चतुर्थ स्तवके वक्ष्यते ।

अत्र च भीष्मपञ्चकव्रतमुक्तं नारदीये—

अतो नरैः प्रयत्नेन कर्त्तव्यं भीष्म पञ्चकम् ।
कार्त्तिकस्यामले पक्षे स्नात्वा सम्यग् यतव्रतः ।
एकादश्यां तु गृह्णीयाद् व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥

इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

तद्विधिस्तु—

मौनी पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैश्च विष्णुं संस्नाप्य संपूज्य पायसं निवेद्य द्वादशाक्षर मन्त्र * मष्टोत्तर शतं जप्त्वा षड़क्षरेण † मन्त्रेण घृताक्तान् यवान् व्रीहींश्च अष्टोत्तरशतं हुत्वा भूमौ स्वपेत् । एवं पञ्चदिनेषु कुर्य्यात् ।

विशेषस्तु आद्येऽह्नि हरेःपादौ कमलैः संपूज्य त्रिगोमयं प्राश्नम् ।

द्वितीये विल्वपत्रै जानुनी सम्पूज्य गोमूत्रं ।

तृतीये भृङ्गराजेन नाभिं सम्पूज्य क्षीरं ।

चतुर्थे करवीरैः स्कन्धं संपूज्य दधि ।

पञ्चमे पौर्णमास्यां होमान्ते लौहमयीं पापप्रतिमां खड्गचक्र-हस्तां कृष्णवस्त्रेण वेष्टितां तिलप्रस्थोपरि संस्थाप्य धर्मराजनामभिः करवीरैः संपूज्य—

अन्यस्मिन् जन्मनि तथा जन्मन्यस्मिन् मयाकृतम् ।
तत् सर्वं प्रशमं यातु पातकं तव पूजनात् ॥

इति मन्त्रेण पुष्पाञ्जलित्रयं दत्त्वा कृष्णप्रतिमां च संपूज्य विप्राय दत्त्वा विप्रान् भोजयेत् । अथ दक्षिणां दत्त्वा पञ्चगव्यं प्राश्य नक्तं भुञ्जीत ।

इति लघुनारदीये ।

पञ्चगव्य प्राशनं षड़क्षरेण मन्त्रेण इति हेमाद्रिः ।

भविष्ये तु शाकैर्मुन्यन्नैर्वा पञ्चाहं वर्त्तन मुक्तम् ॥

---

* ॐ नमो भगवते वासुदेवाय एवं रूपम् ।

† ॐ नमो विष्णवे एवं रूपेण ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यद् भीष्मपञ्चकमिदं प्रथितं पृथिव्या
मेकादशी प्रभृति पञ्चदशी निरुद्धम् ।
मुन्यन्न भोजनपरस्य नरस्य तस्मि
न्निष्टं फलं दिशति पाण्डव शार्ङ्गधन्वा ॥

इति च तत्रैव ।

तथा पाद्मे—

पञ्चाहं पञ्चगव्याशी भीष्मायार्घ्यं च पञ्चसु ।
अहःस्वपि तथा दद्यान् मन्त्रेणानेन सुव्रत ॥
सत्यव्रताय शुचये गाङ्गेयाय महात्मने ।
भीष्मायैतद्ददाम्यर्घ्य माजन्म ब्रह्मचारिणे ॥
वैयाघ्रपद्यगोत्राय सांकृति प्रवराय च ।
अपुत्राय ददाम्येतत् सलिलं भीष्मवर्म्मणे ॥
वसूना मवताराय शन्तनो रात्मजाय च ।
अर्घ्यं ददामि भीष्माय आबाल्य ब्रह्मचारिणे ॥
सव्येनानेन मन्त्रेण तर्पणं सार्ववर्णिकम् ।

इति ।

कार्त्तिक शुक्लद्वादश्यां रेवती नक्षत्रयोगरहितायां पारणं कार्य्यम् ।

तदुक्तं हेमाद्रौ—

आभाकासित पक्षेषु मैत्र श्रवण रेवती ।
सङ्गमे नहि भोक्तव्यं द्वादश द्वादशी र्हरेत् ॥

इति ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

यदातु रेवती योगरहिता द्वादशी न लभ्यते तदा रेवत्याश्चतुर्थं पादं वर्ज्जयेत् ।

वचनं तु प्रागुक्तम् ।

अस्या मेव रात्रौ देवोत्थापनमुक्तं

रामार्चन चन्द्रिकायाम्—

पारणाहे पूर्वरात्रे घण्टादीन् वादयन् मुहुः ।
देवमुत्थापयेदत्र महापूजादि पूर्वकम् ॥

इति ।

महापूजा पञ्चामृत पूर्विका ।

तत् परिमाणाद्युक्तं पाद्मे—

पञ्चामृतानां कलसान् पूजयेत् स्थापयन् क्रमात् ।
ततः पञ्चामृतैर्गव्यैः स्नापये त्तत् प्रकाशकैः ॥
मार्त्ताया न च गर्भिण्या नहृद्वायाः कदाचन ।
नावत्साया उपादेयं कृतेऽपि विफलं भवेत् ॥
सद्य स्तप्तं घृतं ग्राह्य महोरात्रोषितं दधि ।
क्षीरं ग्राह्यमतप्तं च द्रोण मानोन्मितं शुभम् ॥
तावन्मानं घृतदधि तावदेव च माक्षिकम् ।
तावानिक्षुरसः प्रोक्त स्तदलाभे तु शर्करा ।
अर्द्धं वा स्यादाढ़कं वा न्यूनं चेदासुरं भवेत् ॥

इति ।

ब्राह्मे—

एकादश्यां तु शुक्लायां कार्त्तिके मासि केशवम् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

प्रसुप्तं बोधयेद्रात्रौ श्रद्धा भक्ति समन्वितः ॥

इति ।

भविष्येऽपि—

कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु एकादश्यां पृथासुत ।
मन्त्रेणानेन राजेन्द्र देवमुत्थापयेद्द्विजः ॥

अत्र देशाचारतोव्यवस्था द्रष्टव्या ।

तद्विधिस्तु—

अत्रैव देव देवस्य स्नानं पूर्वं महद् भवेत् ।
महापूजां ततः कृत्वा देवमुत्थापयेत् सुधीः ॥

मन्त्रास्तु वाराह पुराणे उक्ताः—

ॐ ब्रह्मेन्द्र रुद्राग्नि कुवेर सूर्य्य
सोमादिभि र्वन्दित वन्दनीय ।
वुध्यस्व देवेश जगन्निवास
मन्त्रप्रभावेण सुखेन देव ॥

इयं हि द्वादशी देव प्रबोधार्थं विनिर्म्मिता ।
त्वयैव सर्वलोकानां हितार्थं शेष शायिना ॥

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द त्यज निद्रां जगत्पते ।
त्वयि सुप्ते जगन्नाथ जगत् सुप्तं भवेदिदम् ॥

उत्थिते चेष्टते सर्वं उत्तिष्ठोत्तिष्ठ माधव ।
गता मेघा वियच्चैव निर्म्मलं निर्म्मलादिशः ॥

शारदानि च पुष्पाणि गृहाण जगदीश्वर ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

इदं विष्णुरिति * प्रोक्तो मन्त्रउत्थापने हरेः ॥
इति ।

एवं जला(दि)न्तसमये देवमुत्थाप्य तदग्रे
चातुर्मास्य व्रत समाप्तिं कुर्य्यात् ।

तदुक्तं महाभारते—

चतुर्धा गृह्य वै चीर्णं चातुर्मास्य व्रतं नरः ।
कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां तत् समापयेत् ॥
कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु त्वत् प्रसादाज्जनार्द्दन ।
व्रतेनानेन चीर्णेन प्रीतो भव रमापते ॥
इदं व्रतं मया देव कृतं प्रीत्यै तव प्रभो ।
न्यूनं सम्पूर्णतां यातु त्वत् प्रसादाज्जनार्द्दन ॥

तथा ब्राह्मे—

महातूर्य्यरवै रात्रौ भ्रामयेत् स्यन्दनस्थितम् ।
उत्थितं देवदेवेशं नगरे पार्थिवः स्वयम् ॥
रथस्य कर्षणं विष्णोर्देवदेवस्य यो नरः ।
करोति क्रतुमुख्यानि कर्म्माणीह न संशयः ॥
रथेन सह गच्छन्ति पुरतः पृष्ठतोऽपि (वा)ये ।
ते ब्राह्मणसमा ज्ञेयाः शूद्रा अपि न संशयः ॥
रथस्थितो नरैर्यैस्तु पूजितः पुरुषोत्तमः ।

---

* इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ।
समूढ़ मस्य पांशुले ।
—इति १म. २२सू. १७ऋक् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

दराति वाञ्छितं तेषा मन्ते च परमां गतिम् ॥
दोलायमानं गोविन्दं मञ्चस्थं मधुसूदनम् ।
रथस्थं वामनं दृष्ट्वा न पुनर्जन्मभाग् भवेत् ॥
रथस्थं त्विभ्राम्यमाणं ये पश्यन्ति जनार्द्दनम् ।
विप्रावेदविदस्तेऽपि विज्ञेयाः श्वपचाधमाः ॥
येषां गृहाग्रतो याति रथस्थः श्रीनृकेशरी ।
पूजा तैस्तैः प्रकर्त्तव्या वित्तशाठ्यविवर्ज्जितैः ॥
अनर्चितो यदा याति प्रमादात् स्वगृहाद्धरिः ।
पितरस्तस्य विमुखा यावत् संवत्सरं नृप ॥
गृहे समुपवेश्यैनं महानुग्रह मर्थयेत् ।
सोऽसा वदभ्रकरुणो भगवान् प्रहृष्ट
प्रे(मा)मस्मितेन नयनाम्बुरुहं विजृम्भन् ।
उत्थाय विश्वविजयाय च(म)नो विषादं
मांध्वग्रा गिराऽपनयतात् पुरुषः पुराणः ॥
पलायध्वं पलायध्वं रेरे दितिजदानवाः ।
संरक्षणाय लोकाना मुत्थितः पुरुषोत्तमः ॥
ये कुर्वन्त्युत्सवं विष्णो स्ते नरा मुक्तिभागिनः ।
स्त्रियोऽपि मुक्तिमायान्ति रथोत्सव परायणाः ॥
रथोत्सवस्य माहात्म्यं कलौ वितनुते हि यः ।
सशैल वनसंयुक्ता दत्ता तेन वसुन्धरा ॥

तथा—

चतुरो वार्षिकान् मासान् नियमो येन यः कृतः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

कथयित्वा द्विजेभ्य स्तद् दद्याद् भक्त्या सदक्षिणम् ॥

यस्य भक्ष्यस्य नियमनं कृतं तद्द्रव्यं ब्राह्मणेभ्यः सदक्षिणं दद्यादित्यर्थः। इदं शुक्राास्तादावपि कार्य्यम्। अशौचे सति अन्येन कारयेत्।

वचन मुक्तं प्राक्।

कार्त्तिकस्य द्वादशी पौर्णमासी च मन्वादिः—

ते पौर्वाह्निक्यौ ग्राह्ये।

शुक्लपक्षस्थत्वात्।

कार्त्तिक शुक्ल चतुर्दशी वैकुण्ठ संज्ञा।

साच निशीथव्यापिनी ग्राह्या।

दिनद्वये तथात्वे या प्रदोषव्यापिनी भूत्वा निशीथ व्यापिनी सैव ग्राह्या।

कार्त्तिकस्य सिते पक्षे चतुर्दश्यां नराधिप।
सोपवासस्तु संपूज्य हरिं रात्रौ जितेन्द्रियः॥

इति हेमाद्रौ भविष्योक्तेः।

अत्रैव शिवप्रीत्यर्थं यद्युपवसेत्तदा अरुणोदयव्यापिनी ग्राह्या।

वर्षे च हैमलम्बाख्ये तथा श्रीमति कार्त्तिके।
शुक्लपक्षे चतुर्दश्या मरुणाभ्युदयं प्रति॥
महादेव तिथौ ब्राह्मे मुहूर्त्ते मणिकर्णिके।
स्नात्वा विश्वेश्वरो देव्याविश्वेश्वरमपूजयत्॥

इति त्रिस्थली सेतौ सनत् कुमारोक्तेः।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ कार्त्तिकव्रतोद्यापनमुक्तं

पाद्मे कार्त्तिकमाहात्म्ये—

अथोर्जव्रतिन: सम्य गुद्यापनविधिं शृणु ।
ऊर्ज्जे शुक्लचतुर्द्दश्यां कुर्य्यादुद्यापनं व्रती ।
तुलस्या उपरिष्टात्तु कुर्य्यान् मण्डपिकां शुभाम् ॥
तुलसी मूलदेशेच सर्वतोभद्र मेवच ।
तस्योपरिष्टात् कलसं पञ्चरत्न समन्वितम् ॥
पूजयेत्तत्र देवेशं सौवर्णं गुर्वनुज्ञया ।
रात्रौ जागरणं कुर्य्याद् गीतवादित्र मङ्गलै: ॥
ततस्तु पौर्णमास्यां वै सपत्नीकान् द्विजोत्तमान् ।
त्रिंशन्मितानथैकं वा स्वशक्त्या वा निमन्त्रयेत् ॥
अतोदेवा इति द्वाभ्यां * जुहुयात्तिलपायसम् ।
ततो गां कपिलां दद्यात् पूजयेद्विधिवद् गुरुम् ॥
इति ।

अत्र पौर्णमासी परा ग्राह्या ।
अमापौर्णमास्यौ परे इति दीपिकोक्ते: ।

---

* अतोदेवा अवन्तु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे ।
पृथिव्या: सप्तधामभि: ॥ १६ ॥
इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ।
समूढ मस्य पांशु(ले)रे ॥
—इति १म. २२सू. १७ऋक् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्र विशेषो हेमाद्रौ ब्राह्मे—

पुण्या महाकार्त्तिकी स्याज्जीवेन्द्वोः कृत्तिकासु च ।

जीवेन्द्वो र्गुरुसोमयो रित्यर्थः ।

तथा—

प्राजापत्यं यदा ऋक्षं तिथौ तस्यां धराधिप ।
सा महाकार्त्तिकी ज्ञेया देवाना मपि दुर्लभा ॥

इति ।

प्राजापत्य मृक्षं रोहिणी ।

पाद्मे तु—

विशाखासु यदा भानुः कृत्तिकासु च चन्द्रमाः ।
स योगः पद्मको नाम पुष्करेष्वति दुर्लभः ॥
पद्मकं पुष्करे प्राप्य कपिलां यः प्रयच्छति ।
स त्यक्त्वा सर्वपापानि लभते वैष्णवं पदम् ॥

इति ।

अस्या मेव मत्स्यावतारोजात

इत्युक्तं पद्मपुराणे—

वरान् दत्त्वा यतोविष्णु र्मत्स्य रू(पी)प्यभवत्ततः ।
तस्यां दत्तं हुतं जप्तं तदक्षयफलं स्मृतम् ॥

इति ।

मत्स्योऽभूद्धुतभुग् दिने मधुसिते—

इत्यादि विरोधस्तु कल्पभेदेन कार्य्यभेदेन वा परिहरणीयः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अत्रैव त्रिपुरोत्सव उक्तो हेमाद्रौ—

पौर्णमास्यां तु सन्ध्यायां कर्त्तव्यस्त्रिपुरोत्सवः।
दद्यादनेन मन्त्रेण प्रदीपांश्च सुरालये॥
कीटाः पतङ्गा मशकाश्च वृक्षा
जले स्थले ये विचरन्ति जीवाः।
दृष्ट्वा प्रदीपं न च जन्मभागिनो
भवन्ति नित्यं श्वपचाहि विप्राः॥

इति।

अथ वृषोत्सर्गोऽति प्रशस्तः।

तदुक्तं मात्स्ये—

कार्त्तिक्यां यो वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत्।
शैवं पद मवाप्नोति शिवरात्रिव्रतं यतः॥

इति।

अत्रैव स्वामिदर्शन मुक्तं स्कान्दे—

कार्त्तिक्यां कृत्तिकायोगे यः कुर्य्यात् स्वामिदर्शनम्।
सप्तजन्म भवेद्विप्रो धनाढ्यो वेदपारगः॥
यस्मिन् समर्पितं कर्म्म मोक्षैकफलदं स्मृतम्।
ज्ञानानन्दैकरूपं तमनन्तं समुपाश्रये॥

इति श्रीमदनभट्टविरचिते विधान पारिजाते
कार्त्तिकमास विधानानि।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अथ मार्गशीर्ष मास विधानानि ।

तत्र मार्गशीर्ष कृष्णाष्टमी कालाष्टमीत्युच्यते ।

साच रात्रिव्यापिनीग्राह्या—

मार्गशीर्षेऽसिताष्टम्यां कालभैरव सन्निधौ ।
उपोष्य जागरं कुर्व्वन् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति काशीखण्डादस्य रात्रिव्रतत्व मवगम्यते ।

रुद्रव्रतेषु सर्वेषु कर्त्तव्या सम्मुखी तिथिः ।
इति ब्रह्मवैवर्त्ताच्च ।

अत्र कर्त्तव्यमुक्तं शिवरहस्ये—

उपोषणस्याङ्गभूत मर्घ्य दान मिह स्मृतम् ।
तथा जागरणं रात्रौ पूजा यामचतुष्टये ॥

अर्घ्य मन्त्रस्तु—

कालनाथ नमस्तेऽस्तु काशीवास प्र(दे नमः)दो भव ।
गृहाणार्घ्यं मया दत्तं दीनं मा मात्मसात् कुरु ॥
इति ।

कृत्वा च विविधां पूजां महाविभवविस्तरैः ।
नरोमार्गासिताष्टम्यां वार्षिकं विघ्नमुत्सृजेत् ॥
तीर्थे कालोदके स्नात्वा कृत्वा तर्पण मत्वरः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

विलोक्य कालराजं च निरया दुद्धरेत् पितॄन् ॥

इति ।

इयं च कार्त्तिक्यनन्तरा गौण चान्द्राभिप्रायेण ।

अथ मार्गशीर्ष शुक्ल पञ्चम्यां

सर्पपूजा उक्ता

हेमाद्रौ स्कान्दे—

शुक्ला मार्गशिरे पुण्या श्रावणे या च पञ्चमी ।

स्नानदानैर्बहुफला नागलोक प्रदायिनी ॥

इति ।

इयं नाग पूजायां परविद्धा ग्राह्या ।

पञ्चमी नागपूजायां (कार्य्या) ग्राह्या षष्ठी समन्विता ।

तस्यां तु तोषिता नागा इतरा सचतुर्थिका ॥

इति मदन रत्नोक्तेः ।

अथ मार्गशीर्षशुक्लषष्ठी चम्पाषष्ठीति

महाराष्ट्रेषु प्रसिद्धा ।

सा परविद्धा ग्राह्या । षण्मुन्योरिति युग्मवाक्यात् ।

पूर्वाह्णे दैविकं कर्म्म कुर्य्यादिति वचनादस्य दैविक कर्म्मत्वाच्च ।

इय मेव योगविशेषेण चम्पेत्युच्यते ।

तदुक्तं ब्रह्माण्डपुराणे मल्लारिमाहात्म्ये—

मार्गे भाद्रपदे शुक्ला षष्ठी वैधृतिसंयुता ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

रविवारेण संयुक्ता चम्पेतीह प्रकीर्त्तिता * ।
तस्यां दत्तं हुतं स्नानं सर्वमक्षय्यतां व्रजेत् ॥

इति ।

मार्गशुक्लचतुर्दश्यां पिशाचविमोचनतीर्थे स्नानं श्राद्धं च त्रिस्थली सेतावुक्तम् ।

तस्य प्रामपैशाच्य स्वपित्राद्युद्देश्यकत्वे पार्वणत्वादियमपराह्णव्यापिनी ग्राह्या । अज्ञातनामपिशाचाद्युद्देश्यकत्वे तु एकोद्दिष्टत्वामध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या । कुलधर्मव्रतादौ तु उत्तरैव ।

चैत्रनभोगतेतरसिता स्या दूर्वम् ।

इति दीपिकोक्तेः ।

मार्गशीर्षपौर्णमास्यां दत्तात्रेयावतारः ।

तदुक्तं स्कान्दे सह्याद्रिखण्डे—

मार्गशीर्षे तथा मासि दशमेऽह्नि सुनिर्मले ।
मृगशीर्षयुते पौर्णमास्यां (ब्रह्मस्य च) यज्ञस्य वासरे ॥
जनयामास देदीप्यमानं पुत्रं सती शुभम् ।
तं विष्णु मागतं ज्ञात्वा अत्रिर्नामाकरोत् स्वयम् ।
दत्तवान् स्वस्यपुत्रत्वाद्दत्तात्रेयइतीश्वरः ॥ इति ।

इयं प्रदोषव्यापिनीति (शिष्टाः) वृद्धाः ।

मार्गशीर्षे पौर्णमास्यनन्तराष्टमी अष्टका इत्युच्यते । एवं पौषादिमास त्रयेऽपि ।

---

* विशाखा भौमयोगेन सा चम्पेतीह कीर्त्तिता ।

—इति मदन रत्ने पाठः ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

हेमन्तशिशिरयोश्चतुर्णामपरपक्षाणा मष्टमीषु अष्टका एकस्यां वा *
इत्याश्वलायनोक्तेः । तासां पूर्वेद्युः परेद्युश्च अन्वष्टका श्राद्ध
मुक्तं कालादर्शे ।

मार्गशीर्षे च पौषे च माघे प्रौष्ठे च फाल्गुने ।
कृष्णपक्षेषु पूर्वेद्यु रन्वष्टक्यं तथाष्टका ॥

इति ।

ऊर्द्ध्वमाग्रहायण्या स्तिस्रोऽष्टका इति कात्यायनसूत्रेऽपि ।
अत्र अष्टमी अपराह्णव्यापिनी ग्राह्या ।

अथाच्छादनपर्य्यन्तं श्राद्धं पार्वणवद्भवेत् ।

इति आश्वलायन कारिकायां पार्वण धर्म्मातिदेशोक्ते रष्टकायाः ।
पूर्वेद्युरन्वष्टका श्राद्धयो स्तु अष्टम्यनुरोधेन निर्णयः कार्य्यः ।

वायुपुराणे—

आद्या पूपैः सदा कार्य्या मांसैरन्या सदा भवेत् ।
शाकैः कार्य्या तृतीया स्या देष द्रव्यगतो विधिः ॥

इति ।

अथ कामकालौ विश्वेदेवौ—

इष्टि श्राद्धे क्रतूदक्षा वष्टम्यां कामकालकौ ।

इति शङ्खस्मृतेः ।

अत्र श्राद्धाकरणे प्रायश्चित्त मुक्तमृग्विधाने—

एभिर्द्युभिर्जपेन् मन्त्रं शतवारं तु तद्दिने ।

---

* एकस्यां वे इति हरदत्तः । क्वचित् पञ्चम्यप्युक्ता ।
प्रौष्ठपद्यष्टका भूयः पितृलोके भविष्यसि इति पाठात् ।

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

अन्वष्टक्यं यदाशून्यं सम्पूर्णं सर्वथा भवेत् ॥
इति ।

आश्वलायन सूत्रेऽपि—

अथ श्वोभूते अष्टकाः पशुना स्थालीपाकेन चाप्यनडुहोयवस माहरे दग्निना वा कच्च सुपोषेदेषा मेऽष्टकेति । नत्वेवानष्टकः स्यादिति ।

मार्गशीर्षादिषु मलमासे सति तत्र अष्टका न कार्य्या ।

चतुर्णा मिति ग्रहणादित्युक्तं नारायण वृत्तौ ।

काठकगृह्येऽपि—

महालयाष्टका श्राद्धोपाकर्म्माद्यपि कर्म्म यत् ।
स्पष्ट मासविशेषाख्या विहितं वर्ज्जयेन् मले ॥
इति ।

मार्गादि रविवारेषु काम्यव्रत मुक्तं हेमाद्रौ ।

तत्र भक्ष्याण्युक्तानि संग्रहे सौरधर्म्मे—

पत्रत्रित्वं तुलस्यास्त्रिफलमथघृतं मार्गशीर्षादि भक्ष्यं,
मुष्टीनां त्रिस्तिलानां त्रिपलदधि तथा दुग्धकं गोमयं च ।
त्रित्वं तोयाञ्जलीनां त्रिमरिचकमथो त्रिःपलाः शक्तवःस्यु,
र्गोमूत्रं शर्करा सद्धवि रिति विधिना भानुवारक्रमेण ॥
इति ।

इति श्रीविधानपारिजाते मार्गशीर्षमास विधानानि ॥

CC-0. Agamnigam Digital Presevation Foundation, Chandigarh

		Rs.	
*Nyāyavārtika (Text) Fasc. 1-6 @ /10/	...	3	12
*Nirukta, (Text) Vol. IV, Fasc. 1-8 @ /10/ each	...	5	0
*Nītisāra, Fasc. 2-5, @ /10/ each	...	2	8
Nityacārapaddhati Fasc. 1-7 (Text) @ /10/ each	...	4	6
Nityacraāpradiph, Fasc. 1-8 @ /10/-	...	5	0
Nyāyabinduṭikā, Fasc 1	...	0	10
Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa (Text) Vol. I, Fasc. 2-6, Vol. II, Fasc. 1-3 @ /10/ each	...	5	0
Padumawati, Face. 1-5 @ 2/	...	10	0
Paricista Parvan, Fasc. 3-5 @ /10/ each	...	1	14
Prāk ta - Paingalam, Fasc. 1-7 @ /10/ each	...	4	6
Prithivirāj Rāsa, Part II, Fasc. 1-5 @ /10/ each	...	3	2
Ditto (English) Part II Fasc 1, @ 1/-	...	1	0
Prāk ta Lakṣaṇam, Fasc. 1 @ 1/8/-	...	1	8
Parācara Smriti, Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-6; Vol. III, Fasc. 1-6 @ /10/ each	...	12	8
Parācara, Institutes of (English) @ 1/	...	1	0
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1-3 @ 1/4/ each	...	3	12
*Sāma Vēda Saṁhitā, Vols. I, Fasc. 7-10; II, 1-6; III, 1-7; IV, 1-6; V, 1-8; @ /10/ each	...	19	6
Sānkhya Sūtra V tti, Fasc. 1-4 @ /10/	...	2	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ 1/- each	...	3	0
*Sankara Vejay, Fasc. 2-3 @ /10/	...	1	4
Shaddarsana-Samuccaya, Fasc. 1-2 @ /10/	...	1	4
Sraddha Kriya Kaumudi, Fasc. 1-6	...	3	12
Sucruta Saṁhitá, (Eng.) Fasc. 1 @ 1/-	...	1	0
Suddhi Kaumudi, Fasc. 1-4	...	2	8
*Taittereya Saṁhitā, Fasc. 27-45 @ /10/ each	...	11	14
* Ditto Brāhman, Fasc. 6-25 @ /10/-	...	12	8
Ditto Prātisākhya, Fasc. 1 3 @ /10/-	...	1	14
Tāṇdya Brāhmaṇ, (Text) Fasc. 6-19 @ /10/ each	...	6	14
Tantra Vārtika (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/	...	7	8
Tattva Cintāmaṇī, Vol. I, Fasc. 1-9: Vol. II, Fasc. 2-10; Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V. Fasc. 1-5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /10/ each	...	23	12
Tattvārthādhigama Sutrom, Fasc. 1-3	...	1	14
Trīkāṇda-Maṇdanom, Fasc. 1-3 @ /10/	...	1	14
Tul'si Satsai Fasc. 1-5 @ /10/	...	3	2
Upamita-bhava-prapañcha-kathā Fasc. 1-11 @ /10/ each	...	6	14
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1-6 @ 1/	...	6	0
Vallāla Carita, Fasc. 1	...	0	10
Varsa K yā Kaumudi, Fasc 1-6 @ /10/	...	3	12
*Vāyu Purāṇa, Vol. I, Fasc. 3-6; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /10/ each		6	14
Vidhāno Pārigāt, Fasc 1-8: Vol II Fasc 1	...	5	10
Vivādaratnākara, Fasc. 1-7 @ /10/ each	...	4	6
V hat Sayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6	...	3	12
*Yoga Aphorisms of Patanjali, Fasc. 3-5 @ /10/ each	...	1	14

Tibetan Series.

Pag-Sam Ṭhi Śiṅ, Fasc. 1-4 @ 1/ each	...	4	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 2-5; Vol. II, Fasc. 1-3; Vol. III, Fasc. 1-6 @ 1/ each	...	14	0
Rtogs *brjod dpag ḥkhari* Śiṅ (*Tib. & Sans.* Abadān Kalpalatā,) Vol. I, Fasc. 1-6; Vol. II. Fasc. 1-5 @ 1/ each	...	11	

Arabic and Persian Series.

Ālamgirnamah, with Index, (Text) Fasc. 1-13 @ /10/ each ... 8
Al-Muquaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1-3 @ 1/ ...
Āīn-i-Akbarī, Fasc. 1-22 @ 1/8/ each ...
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7, Vol. II, Fasc. 1-5, Vol. II
Fasc. 1-5, @ 2/ each ...
Akbarnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-37 @ 1/8/ ...
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-4 @ 1/
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger ...
*Bādshāhnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-19 @ /10/ ...
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts 1-2 ...
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Lib
Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1-3 @ 1/ each
Conquest of Syria, Fasc. 1-9 @ /10/ ...
Dictionary of Arabic Technical Terms & Appendix Fasc

* The other Fasciculi of these works are out of stock, an
be supplied.

CC-0. Agamnigam Digital Preservation Foundation, Chandigarh

	Rs	
Farhang-i-Rashīdī, (Text) Fasc. 1-14 @ /10/ each ...	21	0
Fihrist-i-Ṭūsī, or Ṭūsy's list of Shy'ah Books Fasc. 1-4 @ 1/ each ...	4	0
Futūh-ush-Shām of Wāqidī, Fasc. 1-9 @ /10/ each	5	10
Ditto of Āzādī, (Text) Fasc. 1-4 @ /10/ each	2	8
Haft Āsmān, History of the Persian Masnawi, Fasc. 1. @ /12/ ...	0	12
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1-6 @ 1/4/ each	7	8
Iqbālnāmah-i-Jahāngīrī, (Text) Fasc. 1-3 @ /10/ each	1	14
Iṣābah, with Supplement, (Text) 51 Fasc. @ 1/ each	51	0
Maāṣir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1-9; Vol. II, Fasc. 1-9; Vol. I.I. Fasc. 1-10; Index to Vol. I, Fasc. 10-11; Index to Vol. II, Fasc. 10-12; Index to Vol. III, Fasc. 11-12; @ 1/- each	35	0
Maghāzi of Wāqidī, (Text) Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Muntakhabu-t-Tawārīkh, Fasc. 1-15 @ /10/ each	9	6
Muntakhabu-t-Tawārīkh, (English) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-5 and 3 Indexes; Vol. III, Fasc. 1 @ 1/ each	15	0
Muntakhabu-l-Lubāb, Fasc. 1-19 @ /10/ each	11	14
Ma'āṣir-i-'Ālamgīrī, Fasc. 1-6 @ /10/ each	3	12
Nukhbatu-l-Fikr, Fasc. 1	0	10
Niẓāmī's Khiradnāmah-i-Iskandarī, Fasc. 1-2 @ /12/ each ...	1	8
Riyāẓu-s-Salāṭīn Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Ditto Ditto (English) Fasc. 1-5 @ 1/	5	0
Ṭabaqāt-i-Nāṣirī, Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	0
Ditto (English) Fasc. 1-14 @ 1/ each	14	0
Ditto Index	1	6
Tārīkh-i-Fīrūz Shāhī of Ziyāu-d-dīn Barnī Fasc 1-7 @ /10/ each ...	4	12
Tārīkh-i-Fīrūzshāhī, of Shams-i-Sirāj Afīf, Fasc 1-6 @ /10/ each ...	3	0
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ 1/8/ each	3	0
Tuzuk-i-Jahāngīrī, (English) Fasc. 1	1	2
Wis o Rāmīn, (Text) Fasc. 1-5 @ /10/ each	3	2
Zafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1-9 Vol. II, Fasc. 1-8 @ /10/ each ...	10	10

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES, Vols. XIX and XX @ 10/ each 20 0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1870 to 1904 @ /8/ per No.
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8), 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882 (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7) 1901 (7), 1902 (9), 1903 (8), 1904 (16), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members.
   N.B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.
4. Journal and Proceedings, N. S., 1905, to date, @ 1-8 per No. to members and Rs. 2/ per No. to Non-members.
5. Memoirs 1905 to date. Price varies from No. to No. Discount of 25% to Members.
6. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784–1883 ... 3 0
   A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J.A.S.B.*, 1878) 4 0
   Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J.A.S.B.*, 1875) ... ...
7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal 4 0
8. Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each 3 8
   Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidopters, Parts I—III with 8 colored plates, 4to. @ 6/ each ... 40 0
   Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös 18 0
   Ditto Grammar ,, ,, ... 10 0
   …cmīracabdāmṛta, parts I and II @ 1/8/ 8 0
   …escriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of …siatic Society of Bengal, by C. R. Wilson... ... ... 3 0
   …r on maps illustrating the Ancient Geography of Kacmīr, by … Stein, Ph.D., Jl. Extra No. 2 of 1899 ... ... 1 0
   …anslation of Hāji Bābā of Ispāhān, by Hāji Shaikh Ahmad-i-Kirmāsi …ited with notes by Major D. C. Phillott. ... ... 4 0 / 10 0

…skrit Manuscripts, Fasc. 1-34 @ 1/ each 34 0
…ist Sanskrit Literature, by *Dr.* R. L. Mitra 5 0

…, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer

… BOOKS ARE SUPPLIED BY V.-P.-P.